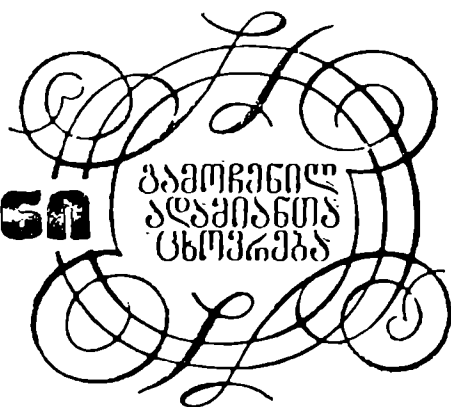

რეპერტუარი
ბარამიძე

აჩივ

გაგანადათ

68

37 (C 41) 09
71 (2 C) I
CDS (47 - 922) (092 ბაგრატიონი არჩ.)
ბ 254

წიგნი ეძლევა არჩილ ბაგრატიონს —
ბამონიელ ქართველ მეფე-პოეტს.

პ ი რ ვ ე ლ ი ბ ა მ ო ც ე მ ა

© „ნაკადული“ 1983

70303 — 26
Б ————— 139 — 83
M-603(08—83)

ამაგდარი მამა-შვილი

არჩილ ბაგრატიონი უადრესად მნიშვნელოვანი ფიგურაა ქართული მწერლობის ისტორიაში. მან გაბედულად დაიწყო ლიტერატურული ტრადიციების გადაფასება. ჩამოაყალიბა საინტერესო და პროგრესული შეხედულებები მწერლობის არსზე, მის სპეციფიკასა და მიზანდასახულობაზე. აღძრა მრავალი რთული და საკირბოროტო საკითხი, დაგვიხატა საქართველოს ისტორიული წარსული და თანამედროვე ცხოვრება. დამაჯერებლად აღწერა როგორც რთული ისტორიული მოვლენები, ისე ყოფითი სინამდვილის საინტერესო დეტალები. მთელი სიღრმითა და სიმწვავეთ წამოჭრა სოციალური პრობლემა და ჩამოაყალიბა მოწინავე შეხედულებები სოციალურ მოვლენებზე. ღრმა პატრიოტული გზნებითაა დაწერილი მისი შესანიშნავი თხზულებები. ბრძნული შეგონებებითაა გამსჭვალული მისი დიდაქტიკური პოეზია. არჩილის ზნეთსწავლება მოიცავს ადამიანის ქცევის ყველა სფეროს. არჩილთან უნდა ვეძიოთ გურამიშვილის დიდაქტიკის სათავე. არჩილმა დიდი სიღრმით წამოჭრა ადამიანის ცხოვრებასთან დამოკიდებულებისა და დანიშნულების საკითხი და მეგრძოლი ოპტიმისტური მსოფლმხედველობითი პოზიციებიდან გადაწყვიტა იგი. ყოველივე ამის გამო არჩილის ნააზრევმა და შემოქმედებამ წარმმართველი მნიშვნელობა იქონია ქართული ლიტერატურის განვითარებაზე.

ფასდაუდებელია არჩილის დეაწლი ქართული კულტურის ისტორიაში. ის არის პირველი დიდი ქართველი განმანათლებელი, რომელიც დაუშრეტელი ენერგიით იღვწოდა ქვეყნის აღორძინებისათვის და ოცნებობდა სამშობლოს დიად მომავალზე. მიუხედავად უამთა სიავისა, არჩილი ბევრს ზრუნავდა ქართული კულტუ-

რის ცენტრების აღდგენა-გაშენებაზე. მან პირველმა გამოსცა რუსეთში ქართული წიგნი, შექმნა სამწერლობო კერა მოსკოვში, მის კარზე იყვნენ თავმოყრილნი ქართველი სწავლულნი და მწერალნი. არჩილის მოსკოვის კოლონიის საშუალებით ქართული საზოგადოება დაუკავშირდა რუსეთისა და ევროპის მოწინავე კულტურას. არჩილის განმანათლებლური მოღვაწეობა გამოიხატა როგორც პრაქტიკულ საქმიანობაში, ისე ახალი მოწინავე იდეების განვითარებაში.

არჩილმა პირველმა წამოაყენა გონების, „სიბრძნის“ პრიმატის პრობლემა, მასვე ეკუთვნის პიროვნების თავისუფლების იდეის წამოჭრა. არჩილმა ჩამოაყალიბა ჩვენს მწერლობაში რეალისტრობის, „მართლის“ თქმის პრინციპები.

არჩილის განმანათლებლურმა იდეებმა გამოხატულება პოვეს როგორც ეთიკის, ისე სოციოლოგიის სფეროში. მისი დიდაქტიკა მიზნად ისახავდა საზოგადოების ზნეობრივად დახვეწას და ამაღლებას. ის იბრძოდა მეცნიერული და ფილოსოფიური ცოდნის გავრცელებისათვის. განმანათლებლურმა იდეებმა განაპირობეს აგრეთვე მისი პროგრესიული შეხედულებები სოციოლოგიურ საკითხებზე.

არჩილი, როგორც განმანათლებელი, იყო ქართული ჰუმანიზმის ტრადიციების აღმდგენი და გამგრძელებელი.

ფრანგ განმანათლებლებისაგან განსხვავებით არჩილი არ ებრძოდა ეკლესიას, პირიქით, მის შემოქმედებაში გარკვეული ადგილი ექირა რელიგიურ მოტივებს. ეს თავისებურება განპირობებული იყო ეროვნულ-ისტორიული სინამდვილით.

აგრესიულ მამამდიანურ სამყაროსთან ბრძოლის გამო სარწმუნოებრივი მოტივი ეჭაჭკებოდა ეროვნულს და თურქ-სპარსელთა შემოტევის დროს ერში ქრისტიანულ მოძღვრების განმტკიცება ეროვნული თვითმყოფელობის შენარჩუნების ერთ-ერთი ფორმა იყო.

შრომა და ბრძოლა, ბრძოლა და შრომა ოდითგანვე ქართველი კაცის არსებობის ფორმად იქცა. შრომის ხალისი და ბრძოლის ეინი წარმოადგენდა მისი ყოფიერების საფუძვლებს. უშრეტი შემოქმედებითი ენერგია საუკუნეების მანძილზე ერთნაირი ინტენსიურობით ქმნიდა როგორც მდიდარ სამეურნეო და მატერიალურ

კულტურას, ისე სიტყვაკაზმულსა და მუსიკალურ შედეგებს. მაგრამ თაობათა მიერ დაგროვილ ამ დიდ განძს შემქმნელებზე ბევრად მეტი მოცილე და გამანადგურებელი აღმოაჩნდა. ამიტომაც სახნისისა და საჭრეთლის, თარაზოსა და კალმის ოსტატურ მომარჯვებასთან ერთად ქართველ კაცს ფარ-ხმალი შეენიგთა სხეულის განუყოფელ ნაკეთად.

გამუდმებულ დარბევებსა და შემოსევებში გაჯაყებული ქართლ-კახეთი თითქმის კატასტროფამდე მიიყვანა შაჰ-აბას I-მა, ამ აღმოსავლელმა ტირანმა საუკუნის ერთი მეოთხედი გაბმულ ტანჯვად გვიქცია: მოსახლეობის ელეთა, მეურნეობის მოშლა, ბაღ-ვენახების აჩეხვა, ასი ათასობით მეურნე ოჯახის აყრა და შორეულ სპარსეთში გადასახლება, ხოლო მათ სამკვიდროში მომთაბარე, ველური ტომების ჩამოსახლება — ასე მეთოდურად, თანმიმდევრობით ცდილობდა ჩვენდა ჭირად გაჩენილი ეს მტარვალ ქართველების ამოძირკვას.

ჯერ კიდევ ღრმა ჭრილობად აჩნდა ქვეყანას შაჰ-აბასის ნაიარევი, როდესაც გონიერმა და შორსმჭვრეტელმა როსტომ მეფემ 1654 წ. თავისი ტახტი დაუთმო ენერგიითა და სიბრძნით აღსავსე ვახტანგ V-ს, შაჰნავაზად წოდებულს. რთულ ვითარებაში მოუხდა ვახტანგს საჭეთმპყრობელობა; ერთის მხრივ, გაჩანაგებული და აოხრებული მეურნეობა, მოსახლეობისაგან დაცლილი ქვეყანა და, მეორეს მხრივ, შინა-აშლილობით გაღალატებული დიდკაცობა თუ ტახტის მოცილე პრეტენდენტები ძნელად თავგასართმევი ამოცანის წინაშე აყენებდნენ ამ სახელოვან მამულიშვილს.

XVII საუკუნის გარეუბრეზე შაჰ-აბასისაგან წამოწყებული რბევით გატანჯულ ქვეყანას XVIII საუკუნის მიწურულში ალაშქმად-ხანმა მოუღო ბოლო.

ამ ორი აღმოსავლელი უზურპატორის ეინიანობის დაცნობით დაიწყო და დასრულდა ჩვენთვის უმძიმესი ეს ორი საუკუნე. ორივეს არსებობა ერთნაირად საბედისწერო აღმოჩნდა ჩვენთვის. ჯერ კიდევ საუკუნის დასაწყისში იმდენად შეარყია ჩვენი თვითმყოფლობა, პროფ. დავით გვრიტიშვილის სიტყვით რომ ვთქვათ, „შვიდგზის წყეულმა შაჰ-აბასმა“, რომ ქართველი ხალხის დიდებულმა თავკაცებმა და მოღვაწეებმაც (ვახტანგ V, არჩილმა, გიორგი XI, ქაიხოსრომ, ვახტანგ VI, ერეკლე II) კი ვერ შეძლეს ქვეყნის ფეხ-

ზე დაყენება და ამ შესანიშნავ მამულიშვილთა მცდელობით სიცოცხლის ბეწვის ხიდზე გამაყალ ქვეყანას ისევ და ისევ შაჰ-აბასის რჯულის კაცმა, ალა მაჰმად-ხანმა ჩასცა უკანასკნელი მომაკვდინებელი ლახვარი. ამიტომაცაა ეს ორი საუკუნე ერის გაბმული ტკივილებისა და წყლულთა მოშუშების, გამოდარებისა და გოდების საუკუნე. საეპარისი იყო, მტრებს ოდნავ დაეყოვნებინათ შემოსევა, რომ ქვეყანას უზრეტი შემოქმედებითი ენერგიის წყალობით საოცარ აღორძინებისათვის მიეღწია. მაგრამ ეს აღმშენებლობით-შემოქმედებითი მონაკვეთი 5—10 წელსაც კი არ გრძელდებოდა. კვლავ მეხად გვატყდებოდა თავს სპარს-ოსმალთა რისხვა და იავარქმნილი ქვეყანა ყველაფერს თავიდან იწყებდა. ასე სიცოცხლისათვის ჭიდილში გავლით აღნიშნული საუკუნეები, როცა უღრუბლო ცა სანუკვარ იშვიათობას წარმოადგენდა ქართველი კაცი-სათვის.

მურვან ყრუსა და თემურლენგისაგან გადანათელ ქვეყანას სი-სასტიკე და მსხვერპლი აღარ აოცებდა. არაბი იქნებოდა ეს თუ მონღოლი, მართალია, აოხრებდა, აწიოცებდა, მომაკვდინებელ ხარკს ადებდა დაპყრობილ ქვეყანას, მაგრამ ყოველივე ეს მაინც უფრო ნაკლებ საშიშროებას უქმნიდა ერის თვითმყოფლობას, ვიდრე სპარს-ოსმალთა კოლონიზაციური მეთოდები. არც არაბებსა და არც მონღოლებს თავიანთი ტომის ერთი სოფელიც არ დაუსახლებიათ საქართველოში, არც ქართველთა გადასახლება მოუფიქრებიათ შორეულ მონღოლეთსა თუ არაბეთში. თურქ-სპარსელებმა კი ახალი და მომაკვდინებელი მეთოდი გამოიმუშავეს. ათასობით ადგილობრივი კომლი მოწყვითეს მშობლიურ მიწას და მათ ნაცვლად მომთაბარე, ნახევრად ველური თურქმენული ტომები ჩაასახლეს ქართულ სოფლებში. თუ შემოსევებით გამოწვეული მოსახლეობის ელეთა ერთგვარად მომენტალური და ეფემერული ფაქტორი იყო, ამის საპირისპიროდ ადგილობრივი მოსახლეობის აყრა და მათ ნასახლარზე უცხო ტომის დამკვიდრება ერის შთანთქმის მუდმივ ფაქტორს წარმოადგენდა. ეს „სიბრძნე“ თავიდანვე ყველა დამპყრობლის სახელმძღვანელო დევიზი ყოფილა და განსაკუთრებული ენთუზიაზმით ჯერ კიდევ შაჰ-აბასმა შეისისხლხორცა. შაჰ-აბასის ღროიდან დაიწყო ჩვენში უცხო ტომების ინტენსიური დასახლება და ცდა იმისა, საქართველოში ქართველები ეთნიკურ უმცი-

რესობად ექციათ. ამ მიზნის მიღწევისათვის ისინი საოცარი თან-
მიმდევრობით მოქმედებდნენ და არაფერს თაკილობდნენ: იქნებო-
და ეს მოსახლეობის ჟღერა თუ გადასახლება, მეურნეობის მოსპო-
ბა თუ უცხო ტომთა ჩამოსახლება. რამდენადაც მომაკვდინებელი
უნდა ყოფილიყო ეს მეთოდები, ყველა ამას ერთად აღებულს აღე-
მატებოდა ის უბედურება, რომელიც ქვეყანას ტყვეთა სყიდვით
ჰქონდა მიყენებული; ამ უსაშინელესმა სოციალურმა სენმა კა-
ტასტროფამდე მიიყვანა XVII—XVIII საუკუნის საქართველო.
ამიტომ ჩვენმა სახელმწიფო მესვეურებმა ძლიერი მფარველის
ძებნაში პოლიტიკური ორიენტაცია ერთმორწმუნე რუსეთზე აიღეს.

ქვეყნის სამთავროებად დაშლას ის უბედურებაც მოჰყვა, რომ
ხალხმა დაკარგა წარმმართველი ცენტრი, აღარ იყო ის ძალა, რო-
მელიც თანამოქალაქეებს გაუძღვებოდა მაღალი იდეალების გან-
სახორციელებლად. ქვეყანა არა მარტო სამთავროებად დაიშალა,
არამედ აღამიანებიც დაიქსაქსნენ, დაიფანტნენ და გაკიდევანდნენ,
ყველა თავის თავში ჩაიკეტა. ამალღებული მოქალაქეობრივი იდე-
ალები ვიწრო ყოფითმა მიზნებმა შთანთქა; საზოგადო მოღვაწეო-
ბა, მომხვეჭელურმა ინტერესებმა შეცვალა; არსებობის გამართლე-
ბას მხოლოდ საკუთარი მეურნეობის მოგვარებაში ხედავდნენ. სუ-
ლით და გონებით გაყიდულებმა თანამემამულეებით ვაჭრობას მი-
ჰყვეს ხელი. საქართველო იყიდებოდა და იცლებოდა აშოლტილი
გოგონებისა და ჩაუქი ჭაბუკებისაგან. ყველაფერი ეს ყოველდღი-
ურ, ჩვეულებრივ საქმედ იქცა, რაც აშკარად თვალშისაცემი იყო
ყველა უცხოელისათვის და ისინი გაოგნებულნი წერდნენ ამის შე-
სახებ; დონ ჭუზებე ჯუდიჩე მილანელის მოწმობით „მარტო ოდიშ-
ში ყოველ წელს გაყიდულთა რიცხვი არა ნაკლებ ორი ათასს აღ-
წევს“¹. როგორც წესი, მუდამ საუკეთესოებს არჩევდნენ გასაყი-
დად. ერთ-ერთი აზნაური უტიფრად ეუბნება იმავე ჭუზებე მილა-
ნელს... „ხსენებული ვაჟი თურქების ერთ ფაშას უნდა მიეყიდოდა,
რადგანაც მთელ ჩემს მხარეში ვერ მოვნახე უკეთესი — კოხტა ვა-
ეიო“². ცნობილი ოსმალთა სწავლული, გეოგრაფი მოგზაური ევ-

¹ დონ ჭუზებე ჯუდიჩე მილანელი, „წერილები საქართველოზე“, 1964 წ.,
გვ. 45.

² იქვე, გვ. 74.

ლია ჩელები ქართველი ტყვეებით ვაჭრობას, მათ ნივთზე გადაცვლას ან გასაჩუქრებას იმდენად საყოველთაო და ჩვეულებრივ მოვლენად მიიჩნევს, თითქოს ეს საზოგადოებრივი ცხოვრების ნორმა ყოფილიყოს. ის არ აღწერს მცირე აზიისა და ჩრდილოეთ აფრიკის არც ერთ ბაზარს, სადაც ქართველი ტყვეების გასაყიდი ადგილი არ ყოფილიყო გამოყოფილი. ბაზარში მომავალმა მაჰმადიანმა მოქალაქემ თავიდანვე იცოდა, თუ სად იყიდებოდა ხილი, სად საქონელი ან მარცვეული. ასევე მუდმივად განკუთვნილი ადგილი ჰქონდათ ქართველი ტყვეებისათვის. და ეს ადგილი არასოდეს არ იყო ცარიელი. ის განუწყვეტლივ ივსებოდა საქართველოდან გამოტაცებული ქალ-ვაჟებით. არ იყო მაჰმადიანის ოჯახი, სადაც მსახურად საქართველოდან გატაცებული ქალ-ვაჟები არ ტრიალებდნენ, არ იყო ჰარამხანა, სადაც ქართველი გოგონები არ ყოფილიყვნენ შეყრილნი, არ იყო სამხედრო ნაწილი, სადაც ყველაზე საუკეთესო მებრძოლებად სამშობლოსაგან მოწყვეტილი და გამაჰმადიანებული ქართველი ვაჟკაცები არ ყოფილიყვნენ. ასე უწყალოდ იცლებოდა ჩვენი ქვეყანა და ივსებოდა მაჰმადიანური სამყარო. გადაუჭარბებლად შეიძლება ითქვას, რომ არც ერთ ომს, არც ერთ შემოსევას იმდენად არ შეუმცირებია ქართული მოსახლეობა, როგორც ეს ტყვეთა სყიდვამ მოახდინა.

იგივე ჩელები, როდესაც ლაპარაკობს ხანების, ფაშებისა და გავლენიანი პირებისაგან საჩუქრების გაცემაზე, სხვა ნივთთა შორის ქართველ ახალგაზრდობასაც ისე ასახელებს, თითქოს ისიც რიგითი საქონელი იყოს; „ეშრაფხანისაგან სპარსული სიასამურის (ქურქები), ქართველი (ბიჭები), ფარშავანგი და აქლემები გვეწყალობა“¹. ერევნის ხანმა კი „ჩვენი ბატონი ფაშასათვის საჩუქრად გადმოგვცა ერთი სიასამურის ქურქი, ათი წყვილი გილანის მშვილდი, ექვსი ქართველი ბიჭი, ათი წყვილი თევზის კბილი, სამი ცალი სურნელოვანი შამამა“².

გარდა გატაცებისა და ვაჭრობისა, ქართველ მეფე-მთავრებს ოფიციალურ ბეგარად აწვა სულთანისადმი ქართველი ქალიშვილე-

¹ ევლია ჩელების მოგზაურობის წიგნი, ნ. I, 1971, გვ. 281. თურქულიდან თარგმნა, კომენტარები და გამოკლევა დაურთო გიორგი ფუთურიძემ.

² იქვე, გვ. 281.

ბისა და ჭაბუკების გაგზავნა: იმერეთის მეფე ყოველწლიურად ხარკის სახით 80 ყმაწვილს გზავნიდა ოსმალეთში. ანალოგიური ვალდებულება ჰქონდა დაკისრებული გურიელსაც. მასაც ახალციხის ფაშისათვის ყმაწვილები უნდა გაეგზავნა, მხოლოდ უფრო ნაკლები რაოდენობით (46 ქალ-ვაჟი), აღნიშნავს შარდენი.

სავსებით მართებულადაა ხაზგასმული აკადემიის მიერ გამოცემულ ფუნდამენტალურ ნაშრომში, რომ „ქართველი გლეხისათვის დიდი სოციალური უბედურება იყო „ტყვის სყიდვა“, რომელიც განსაკუთრებით XVI—XVII ს. გავრცელდა. დასავლეთ საქართველოში მან კატასტროფული ხასიათი მიიღო. ეს იმიტომ, რომ ოსმალეთი, რომელიც ტყვე მონების მთავარი მომხმარებელი იყო, დასავლეთ საქართველოს უშუალოდ ემეზობლებოდა. ოსმალეთი ხელს უწყობდა და აქეზებდა საქართველოში „ტყვის სყიდვის“ გავრცელებას. მრავალი ნივთი, რომლის შეძენა ფეოდალებს სურდათ და რომელიც თურქ ვაჭრებს მოჰქონდათ გემებით შავი ზღვის სანაპიროებზე, მხოლოდ ტყვეებზე იცვლებოდა. ოსმალეთი საბტიკ წინააღმდეგობას უწევდა ქართველ ხელისუფალთა მიერ ტყვეთა სყიდვის წინააღმდეგ წარმოებულ ბრძოლას“¹.

უცხოელ დამპყრობთა შემოსევებმა განსაკუთრებით დააზარალა სამცხე-საათაბაგო, რომელიც ოსმალეთმა დაიპყრო XVI საუკუნის ბოლოსა და XVII საუკუნის პირველ მესამედში და კახეთი, რომელმაც შაჰ-აბასის შემოსევების შედეგად მოსახლეობის ორი მესამედი დაკარგა. დიდი დანაკლისი განიცადა დასავლეთ საქართველოს მშრომელმა მოსახლეობამაც, რომელსაც განუწყვეტელი ბრძოლა უხდებოდა ოსმალ დამპყრობელთა წინააღმდეგ მთელი XVI—XVII სს. განმავლობაში. უცხოელ დამპყრობელთა შემოსევებმა, რომელთაც ზედ დაერთო „ლეკიანობა“ (კახეთში), „ტყვის სყიდვა“ და შინაფეოდალური ომები, მოსახლეობა თითქმის გაანახევრა. დაირღვა პროპორცია გაბატონებულ და მშრომელ მოსახლეობას შორის. გამრავლებული თავდაზნაურობა გადასახადის გადიდებით ცდილობდა შემცირებული შემოსავლის გაზრდას, რაც აუტანელს ხდიდა გლეხობის ისედაც მძიმე მდგომარეობას.

საშინელ მდგომარეობაში აყენებდა მშრომელ მოსახლეობას

¹ „საქართველოს ისტორიის ნარკვევები“, ტ. IV, 1973, გვ. 21.

XVI—XVII სს. გავრცელებული შინაფეოდალური ომები მეფე-მთავრებსა და მსხვილ ფეოდალებს შორის. კიდევ უფრო მძიმე იყო გლეხებისათვის სათავადოში სახლიკაცებს შორის ყმა-მამულისათვის წარმოებული ხშირი ბრძოლები. ერთმანეთზე განაწყენებული თავადიშვილები მოწინააღმდეგის გლეხებს არბევდნენ და ძარცვავდნენ, ხშირად ტყვედ მიჰყავდათ და უცხოეთში ყიდდნენ. ამ მხრივ პირდაპირ სამაგალითოა ქართლის ერთ-ერთ სათავადოს სახლიკაცებს შორის ამტყდარი ბრძოლა, რომელიც განსაკუთრებით XVII ს. მეორე ნახევარში გამწვავდა და XVIII საუკუნის პირველ ნახევარშიც გაგრძელდა. ბრძოლის ერთ-ერთი საზარელი სურათი ასეთი იყო: „დასახოცი დახოცეს, გასაყიდი გაყიდეს, ნახევარი ოსმალს მიჰყიდეს და ნახევარი იმერლებსა. რაც ჩვილი ყმაწვილი იყო, რომ არავინ იყიდა, ციხიდან გადაყარეს და ნადირფრინველებმა შეჭამა, რაც მონაზონი და ბერი იყო, რომ არ გაიყიდებოდა, სულ ერთ სახლში შეყარეს, ბოძები გამოუყარეს, სახლი ზედ დააქციეს და ისე უზიარებელი დახოცეს“¹.

ასეთ მძიმე ეროვნულ მდგომარეობაში მყოფი ქვეყანა ჩაიბარა ვახტანგ V, შაჰნავაზად წოდებულმა. „ვახტანგ V ანუ შა-ნავაზ-ხანის (1658—1675 წწ.) მეფობა აღმოსავლეთ საქართველოში ცენტრალური ხელისუფლების განმტკიცებით და საქართველოს გაერთიანებისაკენ მიმართული ღონისძიებებით აღინიშნა“².

მახვილი პოლიტიკური ალღოსა და გამჭრიახი გონების ბრძენი გამგებელი ვახტანგ V დიდი შთაგონებითა და უშრეტელი ენერგიით იღვწოდა სანუკვარი მიზნისათვის — საქართველოს, თუნდაც აღმოსავლეთ საქართველოს, გაერთიანებისათვის. ვახტანგ V ახოვნებით, განსწავლულობითა და აზროვნების ძალით სიყმაწვილიდანვე ხიბლავდა როგორც ქვეშევრდომთ, ისე უცხოელ პოლიტიკოსებსა თუ მისიონერებს. მას იშვიათი ავტორიტეტი ჰქონდა მოპოვებული თანამედროვეთა შორის და ამ საყოველთაო აღიარების დადასტურებაა ისიც, რომ მის სიცოცხლეშივე შეიქმნა „შაჰნავაზად“ წოდებული დიდი ეპიკური ქმნილება, სადაც წარმოჩინებულია ღვაწლმოსილი გამგებლის ცხოვრების გზა. ვახტანგ V შესახებ მაღალი აზ-

¹ „საქართველოს ისტორიის ნარკვევი“, ტ. IV, გვ. 218.

² იქვე, გვ. 218.

რის იყვნენ თეიმურაზ I და არჩილ მეფე. ამ უკანასკნელის დახასიათებით ვახტანგ V იყო „კაცი მხნე, ზნეობიანი სიფიცხით, ვით ავაზობა, მამაცი, კარგი ზარდალი, კარგად იცოდა რაზმთ წყობა“¹. ვახტანგ V მეხოტბისა და მემკვიდრის ფეშანგის თქმით, „ესე იყო სწავლა მისი: ბურთობა, ნადირობა, ლხინი, სოიბათი, სიუხვე, სიჩაუქე, ასპარეზობა, სიმხნე, კისკასად ქცევა ლომისა მზგავსად, ნაკუთიანობა, გუნებისა სიმდაბლე, სიტყვით, სიტკბოებით სრულ ქმნილი, გლახაკთა მოწყალე, დავრდომილთა ხელის მპყრობელი. ამა ყოვლისა ზნეობითა სრული იქმნა და განივსო კეთილისა მყოფელობითა, და გავიდა სახელი მისი ქუეყანასა ზედან. და იქმოდა ყოველი კაცი მის კერძ მოსულსა. ნახიან და იკუთრებდნენ ყმაწვილისაგან ეგზომ საქციელსა. მიესმათ თავადთა და დიდებულთა ქართლისათა და შექმნეს დიადი გახარება“². შაჰნავაზის დიდი პიროვნული ღირსებები შეუმჩნეველი უცხოელ მკვლევარებსაც არ დარჩენიათ. სავსებით მართებულად შენიშნავს ინგლისელი მეცნიერი ალენი: „ვახტანგ V, რომელსაც ასევე შაჰნავაზსაც უწოდებდნენ. გამოჩენილი თავისი ინტელექტით, კულტურით, სამხედრო განათლებითა და დიდი სიმდიდრით, წარმოადგენდა უდიდეს ფიგურას თანამედროვე პოლიტიკაში, არა მარტო კავკასიაში, არამედ მთელს სპარსეთის იმპერიაში“³.

ასევე მაღალი აზრისაა შაჰნავაზის შესახებ მეორე ინგლისელი სწავლული დავით ლანგი: ვახტანგ V „იყო მოსაწონი შეხედულების ადამიანი, კარგი მხედარი და გენერალი, გამოცდილი დიპლომატი და სასიამოვნო თანამოსაუბრე“⁴. ხოლო ვახტანგ V თანამედროვის ფეშანგი ფაშვიბერტყაძის მოწმობით, მეფედ კუთხეულ ვახტანგს: „დამორჩილდა ყოველნი ქართუელნი ბრძანებასა მისსა (და იქვე გვიხატავს ამ დიდებულ პიროვნების სახელმწიფოებრივ და პიროვნულ პორტრეტს) და გარიგდა კარი დარბაზისა. ყოველი მოხელე მის მისის რიგით განირჩიევს და საკადრისად სამსახურ-

¹ „შაჰნავაზიანი“, გვ. 3.

² არჩილიანი. ტ. II, 1083.

³ W. E. D. Allen, A history of the Georgian People. From the beginning down to the Russian conquest in the nineteenth century. London 1932. p. 171.

⁴ D. M. Lang. The Last Years of Georgian Monarchy. 1658—1832. pp. 85—86.

სა იქმოდინ. დიდებულნი და საკითხავნი კაცნი გაუყრელად გუერ-
ცა იხილიან. თემისა და ქუეყნის ჩენილნი და მოურავნი სამართლი-
თა იქცეოდინ. ვინცა უსამართლო რამ იკადრის, — თვითგან განა-
შორიან. ესრეთ მშუჟილობა შექმნა, ვითა თხა და მგელი სწორად
სძოვდიან. ვერა იკადრის მგელმა თხისა კბენა. ამა მალლისა ხელ-
მწიფისა სიმხნე, შუენიერება და მოსამართლეობა გაისმა ყოველსა
ქუეყანასა ზედა. უცხოთა და შორიელთა კაცთა იწყეს მოსულა. და
მოვიდენ ინდოველნი, არაბნი, ჩინელნი და მაჩინელნი, ოსმანი და
ჩითარხნი, ფრანგნი და ბერძენი, რუსნი და ხაზარნი, ოვსნი და ყივ-
ყანი. ესენი ყოვლისა ქუეყნის კაცნი მოვიდის ამა ხელმწიფისა სა-
ნახავად და რა ნახიან მოიძაგიან მათი ქუეყანა და იყუიან ქალაქსა
და თბილისისა ჟამიერად. ცნიან: მეფე გამოვავ, — იდგიან სრისა
კარსა და ჰქონდათ მოლოდინი გამოსულისა, და როდეს იგი უკად-
რი მეფე გამოვიდის და ნახიან, ხელაპყრობით ღმერთსა მადლი
მისციან და ამას იტყოდინ: „რომელსა ამისებრი ნაყოფი გამო-
გილია, რომელ ამისებრი არა ნახულა“. დიდად გაიხარიან და ამ
წესითა იყოფებოდინ. და უჩნდის მათთვის სასიცოცხლოდ და-
უბრძანის მეფემან ტკბილნი და ამო სიტყუანი ესე. ვითა: „საპატ-
რონოსა ამა ჩუენსა თქუენი მავნე არა გამოჩნდების, ნებასა თქუ-
ენსა ზედან განისუენეთ“. მათ გარეგანთა კაცთა პირი მიწას მო-
ათრიევს და მალლისა ხმითა ხელმწიფეს დალოცავდენ. ამაზედან
გამოვიდა მცირე რამე ხანი და მოახსენეს შაჰ-შარიერსა ვითა: ქუ-
ეყანასა ქართლისასა ესეთი ვინმე გოლიათი და თუალ შეუდგამი
მეფე დაჯდომილათ, რომ მისებრი კაცი ქუეყანასა ზედაი არავის
ასმიათ. შარიერსა დიდად განუკვირდა და სიამოვნე მიეცა ღიადი
და ინება მის გუერდით წუევა... ვახტანგის გამგებლობის ჟამს —
შეიქმნა ქუეყანა მდიდარი, აღარა იყო სათემოზე ზრუნვა. აყვავდა
საპატრონო. იხარებდა ყოველი სული“¹.

სწორედ რომ დიდი სიბრძნე და მამულიშვილური გამჭრიახობა
გაჰოიჩინა უძეოდ შთენილმა როსტომ მეფემ, რომ ტახტის მემ-
კვიდრედ ასეთი ღირსეული კანდიდატურა წარუდგინა შაჰს. შაჰმა
სიამოვნებით დაუჭირა მხარი როსტომს, რადგანაც კარგად იცოდა,
ვახტანგმა შაჰის „ველს“, როსტომს, არაერთგზის გაუწია დახმარე-

¹ შაჰნავაზიანი, გვ. 3—4.

ბა. რთულ პოლიტიკურ სიტუაციაში ვახტანგი მუდამ როსტომის გვერდზე იყო. იგი იძულებული გახადეს, ოფიციალურად მიეღო მაჰმადიანობა, უწოდეს „შაჰ-ნავაზი“ ანუ შაჰის სუნთქვა და დიდი პატივით გამოისტუმრეს საქართველოში. შაჰის სუნთქვად მონათლულმა ვახტანგმა შემდეგში არაერთგზის დაუმძიმა შაჰს სუნთქვა. ვახტანგმა იმდენი ძალა და ავტორიტეტი შეიძინა, რომ შაჰი იძულებული იყო მისთვის მოეთმინა, ვიდრე ხელსაყრელ შემთხვევას ჰპოვებდა. სავსებით მართებულად წერს დ. კაქარავა: „ირანის შაჰი სასტიკად მოტყუედა ვახტანგის ერთგულებაში. ვახტანგს ერთი წუთითაც არ უფიქრია ირანის ინტერესებისათვის შეეწირა მთელი თავისი სიცოცხლე და საქართველო, როგორც ამას შაჰი მოელოდა, როცა მას ქართლის ტახტს აბარებდა. ამაში შაჰი ძალიან მალე დარწმუნდა“¹.

ვახტანგ V მეფობით იწყება ბაგრატიონთა მუხრან ბატონების შტოს მრავალმხრივი და ნაყოფიერი მოღვაწეობა ქართლის სამეფო ტახტზე. ვახტანგის გამეფება ყველასათვის ერთნაირად სასურველი არ იყო. აღზევებულ ზაალ არაგვის ერისთავს საკუთარი პრეტენზიებიც ჰქონდა. იგი და ელიზბარ ქსნის ერისთავი დიდი ლაშქრით თბილისში მოვიდნენ, ავლაბარში დაბანაკდნენ და მცოვან, დაავადებულ როსტომს შემოუთვალეს: რა, თქვენ ცოცხალი ბრძანდებითო, შენის მეტი პატრონი არ გვინდაო და თქვენს უკან სხვას საქართველოს ბატონს ჩვენ ყმობას არ უზამთო, ჩვენი ბატონი ყაენი არისო. მაგრამ არც ვახტანგი დაბნეულა. ის ფრთხილად და გონივრულად მოქმედებდა. ჭერ იყო და შაჰს მოაწონა თავი და ერთგულებაში დაარწმუნა, ხოლო მეორეს მხრივ მეთოდურად დაიწყო ურჩი ფეოდალების აღაგმვა, რომელთა შორის ყველაზე ძლიერი და უტეხი ზაალ ერისთავი იყო. ზაალს კახთა ბატონი თეიმურაზი მფარველობდა, მაგრამ ვახტანგის კაცებმა მოახერხეს თეიმურაზისა და ზაალის დაპირისპირება. კერძოდ, თეიმურაზს შთააგონეს „რათ გინდათ ამისთანა სიცოცხლეო, რომ ზაალ ერისთავი, თუნდა გაგადგდესო, თუნდა გაგაბატონდესო“². ამას ისიც დაერთო,

¹ დ. კაქარავა, ვახტანგ მეხუთის საგარეო პოლიტიკის საკითხისათვის. კრ. „ქართული სამეფო-სამთავროების საგარეო პოლიტიკის ისტორიიდან“. 1970 წ., ტ. I, გვ. 124.

² ფარსადან გორგიჯანიძე, „საქართველოს ცენტრალური არქივის საისტორიო მოამბე“, II, 1854, გვ. 271.

რომ შაჰი გაუნაწყენდა ზაალს და გაწირა იგი. ყოველივე ეს კარგად გამოიყენა ვახტანგ V. კერძოდ შაჰის დავალება — ზაალის სიკვდილით დასჯა შემდეგნაირად მოიყვანა სისრულეში: მოჰამედ თაჰერის ცნობით, „შაჰნავაზ-ხანმა თავისი დისწული ოთარი, რომელიც ერისთავის ძმისწული იყო, რამდენიმე კაცით, ერისთავის ძმისშვილებისა და ნათესავებიდან, ამ საქმის შესასრულებლად დანიშნა. ეს ხალხი, იმ საბაბით, რომ ვითომ შაჰნავაზი მათ მტრობდა იმის გამო, რომ ისინი (ზაალის) ძმისწულები არიან, ყარაყალხანში (ასე ეწოდებოდა არაგვის საერისთაოს), გაემართა. ერისთავმა ისინი სიხარულით მიიღო და თავისი შვილი ზურაბი და სიძე შალვა კახეთში გაგზავნა, რათა იქაური ხალხი შეეგროვებინათ და მასთან მოეყვანათ. ოთარ ბეგმა დრო იხელთა და ის ბოროტი ჯოჯოხეთის უფსკრულში გაგზავნა“¹.

ვახტანგ V ენერგიულად, დინჯად და მახვილი პოლიტიკური აღლოთი შეუდგა დიდი სახელმწიფოებრივი მიზნების განხორციელებას. მან უკიდურესად შეზღუდა ურჩი ფეოდალების თავგასულობა, რითაც ქვეყანაში წესრიგის დამყარების მტკიცე საფუძველი შექმნა. შინააშლილობის ალაგმვას ხელი იმანაც შეუწყო, რომ ვახტანგ V კარგად აუღო ალლო საერთაშორისო სიტუაციას. საგარეო პოლიტიკაში ღრმად გაცნობიერებული გამგებელი ხედვდა, რომ ირანის სიძლიერე ირყეოდა. მისი სამეურნეო და პოლიტიკური დაცემულობის სიმპტომები თანდათან იკვეთებოდა. ნიკ. ბერძენიშვილის დაკვირვებით ვახტანგ V თავკაცობით „მე-17 საუკუნის მეორე ნახევარში საქართველო „აღდგომისა და გამოხსნისათვის“ ძალას იკრებდა, საამისოდ ირაზმებოდა. წამყვანი როლი ამ საქმეში ქართლს ეკუთვნოდა. ირანის პოლიტიკური ბატონობის მიუხედავად, ქართლი აღნიშნულ დროს ეკონომიურად და კულტურულად წინ მიდიოდა. ამასთანავე მისი გავლენა საქართველოს სხვა სამეფო-სამთავროებზე სულ უფრო და უფრო იზრდებოდა“.

ვახტანგ V, მართალია, ოფიციალურად შაჰის მოხელედ და ირანის ვასალად რაცხდა თავს, მაგრამ ამავე დროს დიდი სიფრთხილითა და ირანთან აშკარა კონფლიქტის აცილებით, შეპარვითა და

¹ ვ. ფუთურიძე, მოჰამედ თაჰერის ცნობები საქართველოს შესახებ, მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკ. 30, 1954, გვ. 399.

მშვიდობიანი გზით ეროვნული პოლიტიკისა და ქართ-კახეთის გაერთიანებისათვის იღვწოდა. ამ „ზომიერი“ პოლიტიკის შედეგი უნდა იყოს, რომ მან არ მიიღო აშკარა მონაწილეობა კახეთის 1659 წ. აჯანყებაში. ისე კი, საფიქრებელია, რომ იგი თანაუგრძნობდა ამ აჯანყებას¹. ვახტანგმა შემოიკრიბა ქვეყნის პროგრესული ძალები. თავადების პოლიტიკური უფლებების შეზღუდვა, სახელმწიფო, სამოქალაქო და ადმინისტრაციული სამართლის მოწესრიგება, ქვეყნის ეკონომიკური და კულტურული წინსვლისათვის ხელის შეწყობა ვახტანგის გარშემო შემოკრებილ პატრიოტთა დასის საშინაო სამოქმედო პროგრამას შეადგენდა. მეორე მხრივ, ქართლ-კახეთის ერთ სამეფოდ გადაქცევა, ხოლო „იმერეთის მპყრობელთან“ და სხვა მთავრებთან კავშირი ქართლის ჰეგემონიით მისივე პოლიტიკის მიზანი იყო.

ვახტანგმა საფუძველი ჩაუყარა ფართო მასშტაბის სახელმწიფოებრივ-კულტურულ საქმიანობას. ქვეყნის გამაერთიანებელ ღონისძიებებთან ერთად იგი ყოველნაირად უწყობდა ხელს მწიგნობრობის, მეცნიერების და, საერთოდ, კულტურის აღმავლობას. უცხოელი მოგზაურები ალტაცებით აღნიშნავდნენ ვახტანგის მოღვაწეობის ამ მხარეს. შარდენი მოხიბლული იყო ვახტანგ V სასახლის მშვენიერებით. აქ გამოვლენილი სიმდიდრე და გემოვნება დიდ შთაბეჭდილებას ახდენდა მნახველზე: ვახტანგის სასახლე, — წერს შარდენი — „გაშენებულია მდინარის პირას და მთლიანად ღიაა ამ მხრიდან. მოზაიკით მორთული ქერი ეყრდნობა მოქრულ და მოხატულ სვეტებს, რომელთა სიმაღლე ოცდათხუთმეტიდან ორმოცამდე ფუტს შეადგენს: მთელი დარბაზი საუცხოო ხალიჩებითაა დაფარული“².

ვახტანგი და მუხრან-ბატონების დინასტიის სხვა წარმომადგენლები გამოირჩეოდნენ ქართული მწერლობისა და ისტორიის კარგი ცოდნით. საერთოდ ისინი განათლებული მოღვაწეები იყვნენ და ქართული კულტურის განვითარებას დიდად უწყობდნენ ხელს. ვახტანგი, მართალია, მუსლიმანი იყო, მაგრამ ეს მხოლოდ გარეგ-

¹ ნ. ბერძენიშვილი, „XVIII ს-ის საქართველოს ისტორიიდან“. მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის. 1944 წ., ნაკ., I, გვ. 173.

² „შარდენის მოგზაურობა“, 1975, გვ. 327.

ნულად. არსებითად ის ხელს უწყობდა ქრისტიანული ეკლესიის გაძლიერებას. ქრისტიანული ეკლესია კი მაშინ დიდ როლს ასრულებდა მაჰმადიანურ სახელმწიფოთა აგრესიის წინააღმდეგ ბრძოლაში. ამ დიდ ბრძოლებში ვახტანგს სხვა მოწინავე მოღვაწეთა შორის უპირველესად მხარში ედგნენ მისი სახელოვანი მემკვიდრეები.

ვახტანგს მეუღლედ ჰყავდა ყაფლან ბარათაშვილ-ორბელიშვილის ასული როდამი, რომლისგან მას ეყოლა ექვსი ვაჟი — არჩილი, გიორგი, ალექსანდრე, ლევანი, ლუარსაბი, სოლომონი და ორი ქალი — ანუკა და თამარი. ანუკა შემდეგში ცოლად შეირთო შაჰაბას II-მ, თამარი კი გივი ამილახვარის მეუღლე გახდა.

უფროსი ვაჟი — არჩილი — ვახტანგ მეხუთემ ადრე ჩააბა სახელმწიფოებრივ საქმეებში და უახლოეს თანამოღვაწედ გაიხადა. არჩილი პატარაობიდანვე იშვიათი შესახედავი ყოფილა: „უფროს-სა არჩილ უწოდეს, რომელი ლომსა დარევდა;

ცისკარს უგუანდა ყელყური, გავსით მთვარესა დარევდა,

ედემსა მგზავრად შეენოდა, სურნელებითა დარევდა;

რა მოიზარდა იგი ყმა, სულად თეშუდა დარევდა“, ¹

„სატრფილო და სანდომი, ლაშქართა გამოსაჩენად“. ²

გამუდმებულმა ფიზიკურმა ვარჯიშმა არჩილი შესანიშნავი, ახოვანი ჭაბუკი გახადა. მას სიყრმიდანვე აწრთობდნენ სამხედრო ხელოვნებაში და ბრძოლის ჩვევებს უნერგავდნენ. არჩილს სიყმაწვილეშივე შეუყვარდა წიგნი, გატაცებით კითხულობდა და მეტად განსწავლული, ფართო ინტერესების რაინდად აღიზარდა. თანამედროვეთა შორის გამოირჩეოდა: „ზედმიწევნილი სწავლითა სულიერითა და სიბრძნისა ცნობითა, და სამხედროთა და სამამაცოთა სიმხნეთა და ახოვნებათა სრული“ ³.

არჩილის აღზრდა დაევალა ისეთ განსწავლულსა და ბრძენ მამულიშვილს, როგორიც იყო იოსებ სააკაძე. თვით არჩილი შემდეგში მაღლიერების გრძნობით იგონებს: „იოსებ სააკაძემ მასწავლა წმინდა და საკვირველებით სავსე წიგნი ესე სახელით ოდენ მეფესა არჩილსო“ ⁴.

¹ „შაჰნავაზიანი“; სტ. 210.

² იქვე, სტ. 223.

³ ბაქარისეული ბიბლიის ბოლოსიტყვაობიდან.

⁴ ქრისტ. შარაშიძე, „პირველი სტამბა საქ-ში“, 1955, გვ. 45.

დიდი სიყვარულითა და ალტაყებით წერს ვახუშტი ბატონიშვილი არჩილის შესახებ:

„ესე არჩილ იყო ახოვნებითა, შვენიერებითა, სიმხნითა და ყოვლითა სამხედრო-სანადიმო ზნითა სრული, რომლისა ისარი (იბ) მუჟი სიგრძითა, შემმართებელი, ძლიერი, ღალი და ამაყი, მონადიმე და მოაჰპარეზე წარჩინებული და საღმთოთი აღმატებული“¹, ხოლო ანტონი კიდევ უფრო სრულყოფს არჩილის მრავალმხრივ მიმზიდველ სახეს:

„არჩილ ზრდილ იყო ზნითა ქართულებრითა, ესრეთ, ვითარმედ კმა იყო ყოველთა შინა, ისარ-ხოგანთა, ნადირთ-სრვათა და ოროლთ, მღერათა ცხენით, ყოველთავე, რაცა მსტქუა, ლხინთა, კირებთა, რაცა საჰმარ არიან“.²

ნაადრევად ტანაყრილი და ღრმად განსწავლული, ასაკისათვის შეუფერებლად დაბრძნებული არჩილი შორსმჭვრეტელმა პოლიტიკოსმა მამამ ადრევე ჩააბა სახელმწიფო საქმეებში. ფართო ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი ხედვის ქართლის გამგებელმა თავიდანვე დაიწყო ქვეყნის გაერთიანებისათვის ზრუნვა და ენერგიულად შეუდგა ქართველი კაცის საუკუნოებრივ ოცნებას — ქვეყნის გაერთიანების იდეის განხორციელებას; გარკვეული პოლიტიკური სიტუაციის გამო ამ დიდი მიზნის მიღწევის კონკრეტულ ამოცანად დღის წესრიგში დადგა დასავლეთ საქართველოს, კერძოდ კი, იმერეთის სამთავროს შემოერთება და ამ საქმეში თანამოღვაწედ მცირეწლოვანი უფლისწული არჩილი გაიხადა. შაჰნავაზის ამ გადაწყვეტილებით ალტაყებული ფეშანგი წერს:

„შევილი გახლავს არჩილ მეფეთ, იმერელთა მიაბარე, ტახტი მიეც სახელმწიფო, დააშვენოს ყოელი არე, საქართველო გააერთე, ვინ მამაცობ ვითა მთუარე, ერთგულთ მიეც გახარება, ურჩნი ყველა გაამწარე“.³

შაჰ-ნავაზმა კარგად გამოიყენა ამ დროს დასავლეთ საქართველოში მომხდარი არეულობა: მსწრაფლ ჩაერია იქაურ ამბებში და

¹ „ქართლის ცხოვრება“, II, გვ. 126.

² ანტონ ბაგრატიონი, „წყობილსიტყვაობა“, 1972, გვ. 797-98.

³ „შაჰნავაზიანი“, სტ. 535.

ყოველი ღონე იხმარა, რათა იმერეთის ტახტზე თავისი მცირეწლოვანი არჩილი დაესვა. ამით მან საფუძველი ჩაუყარა აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოს გაერთიანებას.

იმერეთის მეფის ალექსანდრეს გარდაცვალების (1660 წ.) შემდეგ დედოფალმა ნესტან-დარეჯანმა, თეიმურაზ I-ს ასულმა, ტახტზე აიყვანა თავისი გერი, ალექსანდრეს ვაჟი პირველი ცოლისაგან ბაგრათი და ტახტის განმტკიცების მიზნით ახალ მეფეს ცოლად შერთო თავისი ძმისშვილი (ე. ი. თეიმურაზ I-ს შვილისშვილი) ქეთევანი. ბაგრათი სუსტი პიროვნება აღმოჩნდა, ის მხოლოდ ნომინალურად განაგებდა ქვეყანას, ფაქტიური გამგებელი დარეჯანი იყო. მართებულად შენიშნავს მემკთიანე დარეჯანის შესახებ: თვითონ მეფეც იყო და დედოფალიცა, ბაგრატს არაფერი ეკითხებოდა. პატივმოყვარე დარეჯანი ბაგრატის ნომინალურ მდგომარეობასაც არ დაკმაყოფილდა და ბაგრატის მოწინააღმდეგე თავადთა რჩევითა და დახმარებით ბაგრათი ტახტიდან გადმოაგდო, თვალეზი დათხარა და ტახტი წაართვა.

თეიმურაზ I სკანდის ციხეში იყო გადახვეწილი. ქალიშვილმა შეუთვალა, ჩამოდი ქუთაისში და იმერეთის ტახტი დაიკავეო. ქალიშვილის სისასტიკემ განარისხა თეიმურაზი და „უჯავრა, რისთვის ჩემს სიძეს თვალები დასთხარაო. სკანდით ქუთათისს არ ჩავიდა“¹. მაშინ დარეჯანმა ვახტანგ ბაგრატიონი-ჭუჭუნეისშვილი (იმერეთის ბაგრატიონთა შტოს წარმომადგენელი) შეირთო ქმრად და გაამეფა; თუმცა ახლაც ფაქტიურად თვითონ განაგებდა საქმეებს.

დარეჯანის მუხანათობამ და თვითმმართველობამ ალაშტოთა იმერეთის დიდკაცობა და დაიწყეს იმის ძიება, ვინ დაეპირისპირებინათ დარეჯანისათვის. ზემო იმერეთის თავადებმა ორიენტაცია ქართლის მეფე შაჰნავაზზე აიღეს, ქვემო იმერეთის თავადები კი დადიანს იწვევდნენ ქუთაისში.

ვამეყ დადიანმა არ დააყოვნა, მსწრაფლ დაიძრა იმერეთისკენ და ქუთაისი აიღო. ამით შეშინებულმა დარეჯანმა შაჰნავაზს სთხოვა დახმარება. შაჰნავაზმა კარგად შეათვასა შექმნილი სიტუაცია და

¹ ფარსადან გორგიჯანიძე, „საქ. ცენტრალური არქივის საისტორიო მოამბე“, II, 1925, გვ. 270.

დაუყოვნებლივ გადმოვიდა იმერეთში. ვამეყ დადიანი კარგად გრძნობდა შაჰნავაზის ძალას და გადაწყვიტა უბრძოლველად მორიგებოდა ქართლის მეფეს. ეს ამჯერად შაჰნავაზსაც აწყობდა, რის გამოც „მეფე და დადიანი ასრე შერიგდეს, რომ არგვეთს აქეთი ქართველს მეფესა და იმას იქით დადიანსა და მას უკან დადიანმა თავისი ქალი მეფის შვილს არჩილს მისცეს და იმერეთში გააბატონონ“¹. ამ შეთანხმებას არჩილიც ადასტურებს:

„წამოდგა მეფე ქართლისა და ვამეყ დადიანიცა.
იმერეთზედა ილაშქრეს, მთილამ ალაღდა სვანიცა;
დამოყვრდნენ, შუა გაიყვეს მთა-ბარი, შუაგანიცა“².

ასე გადაწყდა არჩილის დაქორწინება ვამეყ დადიანის ასულზე, ქეთევანზე და მათი იმერეთის მეფე-დედოფლად დასმა. ამის გამო შაჰნავაზმა 1661 წ. ბრძანება გასცა: „ქ. მეფეთა-მეფე შაჰნავზე უზეშთაესთა მოგახსენებთ უქვედაესთა გიბრძანებთ, ერთობილნო ბუჯას წყალს ზედათნო, ხრეთიანთ ლიხის მთამდი. მერამე, თქუენი სარდრობა ზაალ წერეთლისათვის გვიბოძებია და რომელიცა ჩუენი სამსახური: ან ლაშქრობა, ან ნადირობა ან სხუა რამე დაგპატივოს, ყუელაზედ მოუდევით და ნურას საქმეზედ ნუ დაეურჩებთ, თვარამ ვინც დაეურჩებთ და ან ამის სამართალს არ გაიგონებთ, იცოდეთ გაგიწყრებით და რაც ავია, იმას გიზამთ“³.

ვამეყ დადიანს თვითონ ჰქონდა პრეტენზიები მთელი დასავლეთ საქართველოს გამგებლობისა და შაჰნავაზის მომძლავრება სრულიადაც არ აძლევდა ხელს, ამიტომ პირობა ადვილად დაარღვია, თავისი ქალიშვილი ნაცვლად არჩილისა, იმერეთის გავლენიან ფეოდალს ბექან ლოღობერიძეს მიათხოვა. დადიანს გადაწყვეტილი ჰქონდა, ჯერ ერთი, არჩილის იმერეთში გამეფებისათვის შეექმნა დაბრკოლება და მეორეც ბექან ლოღობერიძის სახით ძლიერი მოკავშირე შეეძინა იმერეთში გასამეფებლად.

იმერეთის დაკარგვით გაგულისებული და სარძლოს ღალატით განრისხებული შაჰნავაზი 1661 წ. გადმოვიდა იმერეთში, აიღო ცი-

¹ ფარსადან გორგიჯანიძე, „საქ. ცენტრალური არქივის საისტორიო მოამბე“, II, 1925, გვ. 271.

² არჩილიანი, II, გვ. 125.

³ „ისტორიული დოკუმენტები იმერეთის სამეფოსა და გურია-ოდიშის სამთავროებისა“ (1666 — 1770 წწ.), შ. ბურჯანაძის რედაქციით, 1959, გვ. 33.

ზეები, მათ შორის სკანდის ციხე, სადაც თეიმურაზ I აფარებდა თავს. შაჰნავაზმა თეიმურაზ I მისივე თხოვნით გაისტუმრა ირანში. შაჰნავაზს მხარს უჭერდნენ დემეტრე გურიელი და ზემო იმერეთის თავადები, რომლებსაც ვამეყ დადიანმა ვერ გაუწია წინააღმდეგობა. დადიანს იმერეთიდან ოდიშში ფეხდაფეხ მიჰყვა შაჰნავაზი.

შაჰნავაზის შიშით ვამეყ დადიანი სვანეთში გადაიხვეწა, მაგრამ იქაც მისწვდნენ ქართლის მეფის ერთგულნი და მოკლეს იგი.

ოდიშიდან შაჰნავაზი დაბრუნდა ქუთაისს და მეფედ დასვა არჩილი. ეს მოხდა 1661 წ. მიწურულს. გამარჯვებულ შაჰნავაზს ეახლნენ გურიელი და აფხაზთა მთავარი და მორჩილება და ერთგულება გამოუცხადეს ქართლის მეფეს. ამრიგად, მამა-შვილმა გააერთიანა ქართლი და მთელი დასავლეთ საქართველო, მაგრამ, სამწუხაროდ, ამან დიდხანს არ გასტანა.

გარკვეული საერთაშორისო პოლიტიკური სიტუაციის გამო არჩილი იძულებული გახდა, იმერეთიდან წამოსულიყო. 1639 წ. თურქეთსა და ირანს შორის დაიდო ზავი, რომლის ძალით ირანმა დასავლეთ საქართველო თურქეთისადმი დაქვემდებარებულად ცნო. ხოლო შაჰის ვასალის — შაჰნავაზის — ძის, არჩილის იმერეთში გამეფება თურქეთის საშინაო საქმეებში ჩარევა იყო და თურქეთის ავტორიტეტს არყევდა. ამან გამოიწვია ის, რომ „ხონთქარმან წარმოუვლინა დესპანი ყეენსა, მეტყველმან: არს ზავი ჩვენს შორის და აწ დაუბყრავს იმერეთი შანაოზ მეფეს და უკეთუ გნებავს ებრძოთ ურთიერთსა“¹. სულთნის ამ ულტიმატუმს თვით ქართველებმა — დასავლეთ საქართველოს შინა-აშლილობის მოსურნე თავადებმა — შეუწყვეს ხელი. ადგილობრივი თავადები ხედავდნენ, რომ შაჰნავაზისა და არჩილის წყალობით ერთიანი, ცენტრალიზებული სახელმწიფო იქმნებოდა, ეს კი იმათ ვიწრო, ეგოისტურ მიზნებს უპირისპირდებოდა; ისინი ვერ ურიგდებოდნენ საკუთარი უფლებების შეზღუდვას და ამიტომ მოლაღატური ნაბიჯის გადადგმისაგანაც კი არ იკავებდნენ თავს. განგაში ატეხეს, სულთანის ქვეშევრდომს, ახალციხის ფაშას მისწერეს, როგორ ურიგდები

¹ ვახუშტი ბაგრატიონი, „ცხოვრება ქართლისა“, 1854, გვ. 52.

საქართველოს გაერთიანებასა და გაძლიერებას, ამითი ხომ შეიძლება სულთანს ფეხი ამოეკვეთოს საქართველოშიო, სასწრაფოდ შეატყობინე შაჰნავაზის საქმიანობა და არჩილი გააძევეო. ეს აშკარა გამცემლური მოქმედება კარგად აქვს შენიშნული შარდენს, რომელიც თავის „მოგზაურობაში“ გვიამბობს: მათ (დასავლეთ საქართველოს თავადებმა — რ. ბ.) ახალციხის ფაშას მისწერეს (ეს ქვეყანა თურქების ქვეშევრდომია და ესაზღვრება იმერეთს), რომ გაოცებულნი არიან იმ გულგრილობით, რომლითაც იგი საქართველოს მეფისნაცვლის (ე. ი. შაჰნავაზის — რ. ბ.) მოქმედებას ეკიდება, რომელმაც დაიბჟრო და გაანადგურა თურქების მოხარკე სამეფო და სამთავრო, ტყვედ წაიყვანა მათი კანონიერი სუვერენები და მათ ადგილზე თავის სისხლხორცი (არჩილი — რ. ბ.) დასვა. თხოვეს მას ეცნობებინა, ხომ არ მიატოვა სულთანმა ისინი სპარსეთის საამებლად, თუ ეს მათი ძლიერების შიშით გამოწვეული უმოქმედობაა, რომელმაც ხელები შეუკრა მას ისეთ საქმიანობაში, რომელიც თურქეთის სულთანის ინტერესებს და ღირსებას ზღაპრად დასაჯავს. ფაშამ უპასუხა, რომ მან უკვე აცნობა სულთანს საქართველოს მეფისნაცვლინ თავდასხმის ამბავი, ყოველ წუთს ელოდება განკარგულებას მისგან და როგორც კი მიიღებს, შემოუთვლის მათ, თუ როგორ უნდა მოიქცნენ. მალე ფაშამ აცნობა დიდებულებს, რომ სულთანის ბრძანება უკვე მოვიდა და როგორც კი ყარსისა და არზრუმის ფაშები თავიანთ ჯარებს, თანახმად სულთანის ბრძანებისა, შეუერთებენ მის ჯარს, იგი მაშინვე წამოვა ქართველთა უღლისაგან მათ გასანთავისუფლებლადო. მანამდე კი უნდა შეაგროვონ რაც შეიძლება ბევრი ხალხი და მზად იყვნენ მათ შესაერთებლად. ამასთანავე უნდა მოკლან ხოსია (შაჰნავაზმა არჩილს დაუნიშნა მრჩეველად და მფარველად — რ. ბ.), რათა მისმა ჯარმა, მისმა სიტრთხილემ და გავლენამ ხელი არ შეუშალოს ამ წამოწყებას; ამავე დროს, მისი მოკვლით იმერეთის ახალი მეფე მრჩევლის გარეშე დარჩებაო.

შეთქმულების სულისჩამდგმელები იყვნენ მეფის კარის მთავარი ვეზირი და ეპისკოპოსი გენათელი. შეთქმულებაში ჩააბეს ხოსიას ერთი აზნაურიც. დაჰპირდნენ, რომ ცოლად შერთავდნენ დიდი ვეზირის ასულს და რომ ფაშას მიაცემინებდნენ მისთვის მისი ბატონის ხოსიას მიწებს იმ შემთხვევაში, თუ მოკლავდა ხოსიას.

მოღალატე დათანხმდა ამაზე და ღამით, როდესაც წამალს აძლევდა თავის ბატონს, მოკლა იგი.

ასეთმა გაბედულმა მოქმედებამ გახსნა შეთქმულება, იმერეთის ყველა დიდებულმა ხელში აიღო იარაღი, დააჩქარა ახალციხის ფაშის ლაშქრად წამოსვლა. დაიბნა და უკიდურეს სასოწარკვეთილებაში ჩავარდა მეფე. მან მაშინვე აცნობა თავის მამას, საქართველოს მეფისნაცვალს, ეს მდგომარეობა. უკანასკნელმა სასწრაფოდ გაუგზავნა მას ინსტრუქციები, მრჩევლები და შეჰპირდა, რომ მალე ჩამოვიდოდა ჯარით მის დასახმარებლად. მაგრამ ახალციხის ფაშამ მას ჩამოსწრების დრო არ მისცა. ის ისე სწრაფად შევიდა იმერეთში, რომ ახალგაზრდა მთავარმა (არჩილმა — რ. ბ.) ძლივს დააღწია თავი მის მდევრებს და თავს გაქცევით უშველა. არჩილი მამასთან მივიდა.

შარდენის ეს საყურადღებო ცნობა. სისრულით იმიტომ მოვიყვანეთ, რომ ნათელი გაგვეხადა, თუ როგორ უწყობდნენ ხელს ადგილობრივი ფეოდალები შინააშლილობასა და ქვეყნის დაქუცმაცებას, როგორ უტიფრად ეპატიებოდნენ ოსმალთა მტაცებლებს ქვეყნის ასაოხრებლად.

იმერეთის დიდგვაროვანთა ინტრიგისა და თურქთა სულთანის პოლიტიკური ორიენტაციის გამო არჩილი იძულებული გახდა, აღმოსავლეთ საქართველოში გადასულიყო. ირანის შაჰიც მოერიდა თურქებთან ურთიერთობის გამწვავებას და შაჰნავაზს შემოუთვალა, ხელი აეღო დასავლეთ საქართველოზე, ხოლო მისი ვაჟი მასთან გაეგზავნა სპარსეთში. იმერეთის სანაცვლოდ შაჰი კახეთის ტახტს ჰპირდებოდა არჩილს. ამ წყალობის გაღება გამოწვეული იყო არა იმით, რომ გულჩვილ შაჰს იმერეთში გაწვილებული არჩილის დამშვიდება და ნუგეშის ცემა უნდოდა. ამ ზრუნვას რეალური პოლიტიკური საფუძველი ჰქონდა. კერძოდ, კახეთის ტახტზე პრეტენზიას აცხადებდა თეიმურაზ I-ის შვილიშვილი, კახთა ბაგრატიონების შტოს წარმომადგენელი, რუსეთში გადახვეწილი და რუსული ორიენტაციის მქონე ერეკლე I. კახეთის ტახტის მემკვიდრის საკითხში რუსების ჩარევის საშიშროება მოსვენებას არ აძლევდა შაჰს და იმიტომ ერეკლეს დასაპირისპირებლად მან დიდი ხალხით დაუქირა მხარი არჩილის კანდიდატურას, რითაც, ერთის მხრივ, ერეკლეს იცილებდა თავიდან და კახეთს თავისი დაქვემდებ-

ბარების სფეროში აქცევდა და, მეორეს მხრივ, იმადლიერებდა თავის მოხელეს და ქართლის გავლენიან მმართველს შაჰნავაზს.

იმერეთიდან გამოწვეული არჩილი შაჰმა ირანში დაიბარა. დიდი პატივით მიიღო. შემდეგ გამაჰმადიანება მოსთხოვა, არჩილს უკან დასახევი გზა არ ჰქონდა, იძულებული შეიქნა დათანხმებულიყო, ამით ნასიამოვნებმა შაჰმა არჩილს შაჰ-ნაზარახანი უწოდა და კახეთის გამგებლობა უბოძა. ეს მოხდა 1664 წ. არჩილის კახეთის მეფედ აღიარება იმანაც დააჩქარა, რომ კახეთის ტახტის მოცილე ერეკლე I რუსეთიდან თუშეთში ჩამოვიდა და ყოველ ღონეს ხმარობდა, რათა იგი კახეთის მეფედ ეკურთხებინათ. ეს შაჰის პოლიტიკური კურსის აშკარა დამარცხება იქნებოდა. ამიტომ შექმნილ სიტუაციაში არჩილი შაჰისათვისაც სასურველი კანდიდატურა იყო.

ერეკლე ვერ ურიგდებოდა არჩილის კახეთში გამეფებას. ამიტომ მან კახელთა შორის იპოვა მომხრეები (თუშებმაც მხარი დაუჭირეს) და თავს დაესხა არჩილს. არჩილს მსწრაფლ მიეშველა მამამისი შაჰნავაზი და ერეკლე თორღას ციხეში ჩაიკეტა. ალყაშემორტყმული ციხე ის-ის იყო შაჰნავაზს უნდა დანებებოდა, რომ ერეკლეს დედა (ვაჟურად გადაცემული) გამოიპარა, მივიდა შაჰნავაზთან და შეევედრა, მისი ვაჟისათვის მიეცა ციხიდან გაპარვის საშუალება. შაჰნავაზმა დართო ნება ერეკლეს ციხიდან გაპარულიყო. შაჰნავაზმა ამ გადაწყვეტილებით მხოლოდ დედას როდი გაუწვია ანგარიში, ამ ნაბიჯს რთული პოლიტიკური მოსაზრებები ედო საფუძვლად. ერეკლეს თორღვას ციხიდან გაპარება სხვადასხვაგვარადაა ახსნილი. მკვლევარი დ. კაპარაძე შემდეგნაირად ხსნის ამ ფაქტს:

„ისეთი მტკიცე პოლიტიკური მოღვაწისათვის, როგორიც ვახტანგი იყო, ვეკვობთ, ელენე დედოფლის (ერეკლეს დედა — რ. ბ.) თხოვნას აეჩუყებინოს გული, ვახტანგმა სულ სხვა მიზეზების გამო მისცა ერეკლეს გზა“¹. იმ დროს საქართველოში იმყოფებოდნენ რუსეთში მიმავალი პავლე ალექსეელი და მაკარი ანტიოქელი, რომელთა შემწეობით შაჰნავაზსა და არჩილს უნდოდათ რუსეთთან

¹ დ. კაპარაძე, „ვახტანგ V საგარეო პოლიტიკის საკითხისათვის. ქართული სამეფო სამთავროების საგარეო პოლიტიკის ისტორიიდან“, ტ. I, 1970, გვ. 131.

მტკიცე პოლიტიკური კავშირის დამყარება. დ. კაპარავას დაკვირვებით, შაჰნავაზი კარგად ხედავდა, რომ რუსეთი ვიდრე იმიერკავკასიაში არ დამკვიდრდებოდა, იქამდე საქართველოს დახმარებას ვერ შეიძლებდა, ხოლო იმიერკავკასიაში დამკვიდრება არც ისე იოლი იყო და დროსაც გარკვეულს მოითხოვდა. ამიტომ ამას ცდა უნდოდა. ამავე დროს რუსეთის დაინტერესება აუცილებელი იყო: „სანამ რუსეთი ამ ნაბიჯს (ე. ი. იმიერკავკასიაში დამკვიდრებას — რ. ბ.) არ გადადგამდა, ვახტანგი თავს იკავებდა მფარველობის თხოვნისაგან. ამით განსხვავდებოდა ვახტანგის (შაჰნავაზის) დამოკიდებულება რუსეთისადმი თეიმურაზის დამოკიდებულებისაგან.

საფიქრებელია, რომ იმ დროს, როდესაც ვახტანგი მაკარი ანტიოქელის მეოხებით რუსეთთან დაახლოვებას ცდილობდა, არ შეეძლო ერეკლეს შეპყრობა. ერეკლეს მფარველად რუსეთი გამოდიოდა და მისი დაპატიმრება, სხვა რომ არაფერი ვთქვათ, რუსეთის აბუჩად აგდება იქნებოდა, ვახტანგმა კი ასეთი ნაბიჯი არ გადადგა“¹. ამ მოსაზრებას არ იზიარებს დოც. თ. ტივაძე: „ვახტანგ V-ს მიერ ერეკლეს უვნებლად გაშვება, ჩვენის აზრით, მხოლოდ იმით აიხსნება, რომ ქართლის მეფეს არ აწყობდა მისი დატყვევება და ირანში გაშვება. ერეკლე ნაყლები ზიანის მომტანი ვახტანგისა და არჩილისათვის მაშინ იქნებოდა, თუ ისევ რუსეთის სამეფო კარზე აღმოჩნდებოდა. 1660—64 წწ. ვახტანგმა კარგად დაინახა, რომ მოსკოვი ერეკლეს სამხედრო ძალებით არ დაეხმარებოდა, ე. ი. სანამ ერეკლე რუსეთში იქნებოდა, არჩილს გულმშვიდად შეეძლო კახეთი ეზარტა. იმ შემთხვევაში კი, თუ ერეკლე ირანში მოხვდებოდა, იგი საუკეთესო იარაღად იქცეოდა შაჰის ხელში ქართლ-კახეთის მეფეების წინააღმდეგ. ვახტანგ მენუთის ეს შორსმკვრეტელობა კარგად დადასტურდა ისტორიის შემდგომი მსვლელობით“².

განსხვავებულ, ჩვენის აზრით მისაღებ მოსაზრებას ანვითარებს დოც. გ. ჯამბურია: „ვახტანგმა ასეთი ნაბიჯი პოლიტიკური მოსაზრებით გადადგა და ეს საქციელი (ერეკლეს გაშვება) იმავე მიზანს ისახავდა, როგორიც როსტომ მეფისა, რომელმაც 1648 წ. ალყაში მოქცეული თეიმურაზი უვნებლად გააცილა იმერეთში. ის სწორედ

¹ დ. კაპარავა, „ვახტანგ V საგარეო პოლიტიკის საკითხისათვის. ქართული სამეფო სამთავროების საგარეო პოლიტიკის ისტორიიდან“, ტ. 1, 1970, გვ. 132.

² თ. ტივაძე, „საქალის საკითხი რუსეთ-ირანის პოლიტიკურ ურთიერთობაში XVII საუკუნის 60-იან წლებში“, გვ. 145, ტ. II, 1973 წ.

მსჯელობდა, რომ ქრისტიანი ერეკლეს თავისუფლად ყოფნა და მისი ბრძოლა კახეთისათვის (იგულისხმებოდა, რომ ერეკლე რუსეთის მომხრე იყო) ირანის შაჰს აიძულებდა, ეცნო ქართლ-კახეთის გაერთიანება და გარკვეული აზრი გაეწია ვახტანგისა და არჩილისათვის, რომელნიც, მართალია, გარეგნულად, მაგრამ მაინც მაჰმადიანები იყვნენ და ირანის ვასალობას აღიარებდნენ¹.

ვახტანგ V შესანიშნავად გრძნობდა, რომ მოცემულ პოლიტიკურ სიტუაციაში თვით შაჰ-აბას II და მისი მოხელეები უადრესად აქტიურად იყვნენ დაინტერესებული, რათა ქართლ-კახეთი მამა-შვილის, ვახტანგისა და არჩილის, გამგებლობაში ყოფილიყო და ამჟერად გულწრფელადაც უჭერდნენ მხარს, რადგანაც ისინი თავიანთ მოხელეებად, სპარსული ორიენტაციის დამამკვიდრებლად მიაჩნდათ. მამა-შვილზე დაყრდნობით ცდილობდნენ საკუთარი მიზნების მიღწევას, მათ ჯერ კიდევ არ იცოდნენ, რომ ვახტანგი და არჩილი საკუთარი, ეროვნული ინტერესებით გამსჭვალულ გეგმებს აგებდნენ. შაჰმა და მისმა მოხელეებმა სრული ნდობა და შეუზღუდველი უფლებები მიანიჭა ახლად გამეფებულ არჩილს. ეს კარგად ჩანს შაჰის მოხელეების იმ წერილში, რომელიც მათ რუსეთის ელჩებს, ნარბეკოვსა და უშაკოვს, გაატანეს მოსკოვში: „ახლა კი შაჰის უდიდებულესობამ უბრძანა ღირსეულ და მამაც შაჰ-ნაზარხანს (არჩილს) ამ ადგილებში (ე. ი. კახეთში — რ. ბ.) შაჰის მოადგილედ იყოს და ყველაფერი განაგოს, გარიგება და სამართალი აწარმოოს მათ შორის და დაიცვას ისინი მოწყალედ, ხოლო თუ ისინი, ქართველები, დაიწყებენ ისევ გაუგონრობას, როგორც უწინდელი შაჰების დროს, მათ საკადრისი სასჯელი უნდა მიეზღოს“². მოცემულ ეტაპზე არჩილი ყველაზე შესაფერისი კანდიდატურა იყო შაჰისათვის და ეს გარემოება ოსტატურად გამოიყენა ვახტანგ V.

რადგანაც არჩილი ქართლის ბაგრატიონთა შტოს წარმომადგენელი იყო, ხოლო კახელებს თავიანთ მეფედ უნდოდათ კახელ ბაგრატიონთა შტოს წარმომადგენელი, თეიმურაზ I შვილიშვილი ერეკლე, ამიტომ კახეთში მეტი უფლების მოპოვების მიზნით არ-

¹ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, გვ. 347.

² II. გ. A. დ. A. Ф. 77, кн. 14. л. II.

ჩილმა ცოლად შეირთო თეიმურაზის მეორე შვილიშვილი, იმავე ერეკლე¹ს და ქეთევანი, რომელიც მამილამისმა, თეიმურაზის ასულმა, იმერეთის დედოფალმა დარეჯანმა ჯერ იმერეთში გაათხოვა ბაგრატზე, ხოლო შემდეგ ოსმალეთში მძევლად გააგზავნა. არჩილს შარდენის ცნობით აღრევე, თავდავიწყებით უყვარდა ბაგრატის ნაცოლარი ქეთევანი. შაჰნაოზს მეტად დიდი განძის გაცემა მოუხდა, რათა ასლან ფაშასაგან გამოესყიდა თავისი სარძლო: „ხოლო აწ საქმითავე დარეჯანისათა დაიხსნა შანაოზ მეფემან ქეთეონ, წარიყვანა და შერთო ძესა თვისსა“¹. თეიმურაზის შვილიშვილზე დაქორწინება ერთგვარად აძლიერებდა არჩილის კანონიერ უფლებას კახეთის ტახტის მემკვიდრეობაზე; ამავე ქორწინებით მისი ძირითადი მეტოქე ერეკლე, არჩილს უკვე ცოლისძმად გაუხდა და ამას თითქოს უნდა შეენელებინა დაძაბულობა, მაგრამ, სამწუხაროდ, ასე არ მოხდა.

არჩილი მამის რჩევითა და დახმარებით ღინჯად და წინდახედულად შეუდგა კახეთის გამგებლობას. უპირველესად მან გადაწყვიტა კახეთის დედაქალაქი თელავში გადმოეტანა. ეს უაღრესად გონივრული და იმ დროისათვის საცხებით გამართლებული გადაწყვეტილება იყო. კახეთის ძველი დედაქალაქი გრემი თითქმის სასაზღვრო ზოლში იყო და სპარსელთა შემოსევის პირველი ტალღა უშუალოდ მას სწვდებოდა. ასევე ადვილად ესხმოდნენ მას თავს საზღვრად აღმართული დაღესტნის მთიდან გადმოთარეშებული ლეეები. ასე რომ, მოსახლეობა გახიზვნასა და თავის შეფარებას ვეღარ ასწრებდა. ლეკთა მოთარეშე ბრბო იოლად და სწრაფად ახერხებდა მოსახლეობის ყლეტასა და გატაცებას, ასევე იოლად ძარცვავდნენ და ანგრევდნენ ქალაქს და ვიდრე მოსახლეობა გონს მოვიდოდა, მაშველ თანასოფლელებს შემოიკრებდა, ლეკთა გუნდები მსწრაფლ მიაშურებდნენ გრემზე გადმომდგარ ტყით დაფარულ მთებს. თელავი ბევრად შორს იყო სასაზღვრო ზოლიდან და ვიდრე იქამდე მიაღწევდა მტრის რაზმი, ხალხი და გამგებელნი მოასწრებდნენ მობილიზაციასა და სათანადო ზომების მიღებას. ამავე დროს თელავი გომბორის გზით ბევრად უფრო ახლოს იყო თბი-

¹ ვახუშტი, „საქართველოს ცხოვრება“, გვ. 310.

ლისთან და არჩილი ოპერატიულად დაუკავშირდებოდა იქ მყოფ მამას, ვახტანგ V, რომელიც რჩევითა თუ მაშველი ჯარით უმაღლეს გვერდში ამოუდგებოდა ახალგაზრდა უფლისწულს. ეს გარემოება ხელსაყრელი იყო ქართლ-კახეთის ერთობლივი მოქმედებისათვის. ამასთანავე თელავს თავზე ადგა ცივგომბორის ტყიანი მთები, რომელიც საჭიროების დროზე ხიზანთა საიმედო თავშესაფარი იქნებოდა. გასათვალისწინებელია ისიც, რომ თელავის მდებარეობა ხელს უწყობდა მეურნეობის განვითარებისა და დაცვის ორგანიზებას.

არჩილის ამ გადაწყვეტილებას იმანაც შეუწყო ხელი, რომ კახეთის ყიზილბაში ხანები ყარაღაჯში ისხდნენ და ამის გამო გრემი თითქმის ალყაშემორტყმული იყო ყიზილბაშთაგან.

არჩილმა თელავის დედაქალაქად გამოცხადებისთანავე იქ ააგებინა სასახლე. „არჩილის მიერ თელავში აგებული და შემდეგ ერეკლე II-ის დროს გადაკეთებული, დღესაც არსებობს, მაგრამ იმდენად შეცვლილია, რომ მისი თავდაპირველი სახის ნამდვილად წარმოდგენა ძნელდება. მთავარი აქ დიდი სააუდიენციო დარბაზი იყო. სასახლეს მძლავრი გალავანი არტყია; მთელ ამ ანსამბლს ბატონის ციხეს უწოდებენ“¹.

ახალგაზრდა და ჯერ კიდევ სათანადოდ გამოუცდელი არჩილი, რასაკვირველია, დამოუკიდებლად ვერ გაუძლეებოდა საქმეს. იმ დროს ქართლ-კახეთს ფაქტიურად ვახტანგ V განაგებდა. ეს შარდენმაც შენიშნა. იგი წერს, არჩილი, მეფის (ვახტანგის) მოადგილეაო. არჩილი თავის მამის ვახტანგ V რჩევითა და თანადგომობით უაღრესად ნაყოფიერ მოღვაწეობას ეწეოდა კახეთში. მართებულად შენიშნავს პროფ. დ. გვრიტიშვილი: „მამა-შვილი შეთანხმებულად მუშაობდნენ, ამას შედეგად ის მოჰყვა, რომ მტრის შემოსევები კახეთში საგრძნობლად შემცირდა, მოსახლეობა გამრავლდა, არაერთი მატერიალური კულტურის ძეგლი შეკეთდა, ან ახალი აშენდა“². ვახუშტის ცნობით: „ამისთ მარადის ემატებოდა და შენდებოდა კახეთი და იყუენენ შეერთებულნი ქართულთა თანა ყოვლითურთ“³...

¹ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, გვ. 379.

² დ. გვრიტიშვილი, ნარკვევები საქ-ლოს ისტორიიდან, ტ. 3, გვ. 186.

³ ვახუშტი, ტ. II, გვ. 127.

ქვეყნის მოღონიერებისათვის სხვა ფაქტორებთან ერთად ერთ-ერთი საშუალო იყო ლეკთა გამაჩანაგებელი თარეშის ალაგმვა. ჯერ კიდევ თეიმურაზს ათქმევინებს არჩილი: „რამდენჯერ ლეკთა შევები, არ მახსოვს მე სათვალავი“. ამიტომაც მამა-შვილის დიდი დამსახურებაა, რომ მათ თუ მთლიანად ვერ ალაგმეს, ყოველ შემთხვევაში უკიდურესად შეზღუდეს ლეკთა თარეში. ამის გამო ვახუშტი შვებოთ ამბობს: „ვერცალა ლეკნი იკადრებდნენ ხდომასა“. და თუკი ლეკი სულწასულობას გამოიჩინდა და გაბედავდა კახეთში შემოქრას, მსწრაფლ კუდამოძუებულს გააძევებდნენ: „ხოლო შემდგომად იწყეს ლეკთა ქურმუტთა ავაზაკობით კირთება გაღმამხართა და ელისენთა შინა, შეიკრიბნა არჩილ სპანი, მოიყვანნა ქართველნი, წარავლინნა და მიუხდნენ ქურმუტს, შემუსრეს სიმაგრენი, მოსწყვიტნეს, მოსტყუვედნეს და მოვიდნენ გამარჯვებულნი“. ამის გამო მართებულად შენიშნავს მკვლევარი დ. კაჭარავა: „თუ გავიხსენებთ, რაოდენ დიდ სიძნელეს წარმოადგენდა კახეთისათვის ლეკიანობის აღკვეთა, ცხადი გახდება, მაშინდელი კახეთის სიძლიერე“¹. ვახტანგ V დაუშრეტელი ენერგიისა და გამჭრიახი პოლიტიკური აზროვნებით მამა-შვილმა ფაქტიურად გააერთიანა აღმოსავლეთ საქართველო და ანგარიშგასაწევ პოლიტიკურ ერთეულად აქცია. ქვეყნად ჩამოვარდნილმა სიმშვიდემ და სტაბილურმა მდგომარეობამ მეურნეობის აღმავლობა გამოიწვია. ხიზნად გასული მოსახლეობა დაუბრუნდა თავის ადგილ-მამულს; ისევ მიჰყო ხელი ზენა-თესვას, მევენახეობა-მებაღეობას და ქვეყანაც მოღონიერდა. არჩილმა, ვახუშტის ცნობით, განაახლა ეკლესიები, ააშენა მრავალი შენობა, გაამაგრა ციხე-კოშკები და დაამყარა წესრიგი. ქალაქსა და სოფლებში ხალისიანი შრომის, აღმავლობის ატმოსფერო შეიქმნა.

ვახტანგის ნაყოფიერ სახელმწიფო-პოლიტიკურ მოღვაწეობას, — წერს დ. კაჭარავა, — ხელს უწყობდა გაუმჯობესებული საგარეო პირობებიც. ირანის სიძლიერე ამ დროისათვის შერყეული

¹ დ. კაჭარავა, „ვახტანგ V საგარეო პოლიტიკის საკითხისათვის. კრ. ქართული სამეფო-სამთავროების საგარეო პოლიტიკის ისტორიიდან, ტ. 1, გვ. 1970.

იყო. შაჰ-სულეიმანის დროს უკვე შეიმჩნეოდა ირანის სამეურნეო და პოლიტიკური დაცემულობის პირველი ნიშნები.

ვახტანგი კარგად სარგებლობდა ირანის საშინაო და საგარეო პოლიტიკური გართულებებით და ცდილობდა შეძლებისდაგვარად დამოუკიდებელი პოლიტიკის გატარებას. ვახტანგმა კარგად შეაფასა საქართველოში შექმნილი მდგომარეობაც, იცოდა, რომ ერთ-ერთი მთავარი მიზეზი საქართველოს დაუძლურებისა იყო მისი სახელმწიფოებრივი დაშლა-დაქუცმაცება. ამიტომ მან პირველად ერთ-ერთ ძირითად მიზეზად დაისახა პოლიტიკურად დაშლილ-დაქუცმაცებული საქართველოს შეკავშირება-გაერთიანება. ასეთ გაერთიანებულ საქართველოს, ბუნებრივია, რომ მტერიც და მოყვარეც მეტ ანგარიშს გაუწევდა¹.

ვახტანგმა კარგად აულო ალლო სპარსეთში არსებულ არასტაბილურ მდგომარეობას და კახეთში გამეფებული არჩილის მხარდაჭერით კიდევ უფრო დამოუკიდებელ მმართველობას მიჰყო ხელი. ერთ-ერთი პატრი რომს ატყობინებდა: „ამ მეფეს (ვახტანგს — რ. ბ.) საქართველოს უდიდესი მთავრებიც ემორჩილებიან, მისი დიდი პატივისცემა აქვთ და ეშინიათ კიდევაც მისი, თუ მისი სიმდიდრისა და თუ მისი ძლიერების გამო“².

ვახტანგი იმდენად გაძლიერდა, რომ „აგრე რიგად არ ემორჩილება სპარსეთის შაჰის ბრძანებებს“.

მართალია, ვახტანგმა არჩილი კახეთში დაამკვიდრა, მაგრამ ეს უქანასკნელი მაინც ვერ გრძნობდა თავს მთლიანი კახეთის გამგებლად. კახეთის გარკვეული ნაწილი თავის დროზე ვახტანგმა არაგვის ერისთავს ოთარს დაუთმო იმის გამო, რომ ოთარმა ვახტანგის დავალებით მრისხანე და ურჩი ზაალ არაგვის ერისთავი მოკლა და ამით არჩილსა და ვახტანგს ჩამოეცალა აგრესიული მეტოქე. ამჯერად არჩილი დაჟინებით მოითხოვდა კახეთის ყველა მამულის შემომკვიდრებას, მით უფრო, რომ ზოგიერთი კახელი თავადი აღიზიანებდა ახალგაზრდა მეფეს. კერძოდ, არჩილს ასე მოახსენეს: „კახეთის ბატონს გეძახიანო და უფროსი ერთი კახეთი სხვათ უჭი-

¹ დ. კაპარავა, „ვახტანგ V საგარეო პოლიტიკის საკითხისათვის. კრ. ქართული სამეფო-სამთავროების საგარეო პოლიტიკის ისტორიიდან, ტ. 1, 1970, გვ. 126.

² მ. თამარაშვილი, „ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის“, 1902 წ., გვ. 228.

რავსო, მაშ შენ რისი ღა ბატონი ხარო“¹. ვახტანგი აფრთხილებდა შვილს, რომ ეს მამულები შაჰისაგან აქვს ოთარ არაგვის ერისთავს ბოძებულიო და მისი წართმევით შაჰს გავანაწყენებთო, მაგრამ გამოუცდელი არჩილი დაჟინებით ჩემულობდა: რაც საკახეთო არისო, ბედნიერმან ყაენმან მე მიბოძაო და მე არაგვის არ დავანებებო. ერისთავი (იგულისხმება ოთარი — რ. ბ.) თქვენი ყრმა არისო და თუ მათთვის მისაცემი გინდათ, ქართლიდამ უბოძეთო.

ვახტანგს არ მოეწონა შვილის სიჭიუტე, ისიც იცოდა, რომ ეს შაჰის აშკარა გამოწვევა იქნებოდა, მაგრამ იმისიც შეეშინდა, ვაითუ არჩილი კახელ თავადთა წაქეზებით თვით შეებრძოლოს ოთარ არაგვის ერისთავს, რომელსაც შაჰი უეჭველად მხარს დაუჭერდა და ძლივს გაერთიანებული ქართლ-კახეთი კვლავ დანაწევრდებოდა. ყოველივე ამის გამო ვახტანგი იძულებული შეიქნა, მხარი დაეჭირა არჩილისათვის. მან არაგვის ერისთავს ჩამოართვა კახეთის ნაწილი. ამან მართლაც განარისხა სპარსეთის შაჰი, რადგანაც ვახტანგისა და არჩილის ურჩობა და თავნებობა აშკარა გახდა; აშკარა გახდა აგრეთვე ისიც, რომ ქართლ-კახეთი დიდდებოდა და მტკიცდებოდა, ძლიერდებოდა. ვახტანგისა და არჩილის ეროვნული პოლიტიკა შეუმჩნეველი არ დარჩენია შაჰს. ის კარგად გრძნობდა, რომ მამა-შვილი მხოლოდ გარეგნულად იყვნენ მაჰმადიანები და შაჰის მოხელეებადაც მხოლოდ და მხოლოდ იძულებით აღიარეს თავი. არსებითად ამ ორ დიდებულ მამულიშვილს ეროვნული ჭრილობები აწუხებდა და მათ მოშუშებაზე ზრუნავდნენ. მათმა უადრესად ნაყოფიერმა მოღვაწეობამ საფიქრალი გაუჩინა შაჰის კარს. მამა-შვილის შეთანხმებულმა მოქმედებამ ქართლ-კახეთი ერთ მთლიან ერთეულად აქცია და ამაში შაჰი თავისი გამთიშველი პოლიტიკის აშკარა დამარცხებას ხედავდა. ამიტომ ორიენტაცია ისევ ერეკლე პირველზე აიღო. ერეკლე პირველს თუ მხარს დაუჭერდა, არჩილს გააძევებდა კახეთიდან და კახეთის ტახტის მადიებელ ერეკლეს კვლავ დაუპირისპირებდა ვახტანგს. ყოველივე ამას ისევ შინა ომები და ძმათა სისხლისღვრა მოჰყვებოდა. ამ ბრძოლებით დაუძლურებულ ქართლ-კახეთს ისევ იოლად გადათელავდნენ ყიზილ-

¹ ფარსადან გორგიჯანიძე, „საქართველოს ცენტრალური არქივის საისტორიო მოამბე“, II, 1925, გვ. 273.

ბაშთა ურდოები. ქართლ-კახეთის გათიშვა იმდენად საშური იყო შაჰისათვის, რომ ის დიდ დათმობაზეც წავიდა, ჟჷან დახვეწასაც არ მოერიდა და რუსეთში მყოფ ერეკლეს შეუთვალა — „შენგან საჭრწმუნოების გამოცვლას აღარ მოვითხოვ, დარჩი ქრისტიანად, ოღონდ ჩამოდი ჩემთან და გაგამეფებ კახეთშიო, ვახუშტი ბატონიშვილის თქმით, შაჰ სულეიმანმა ერეკლე „ვახტანგ და არჩილ მეფისათა მეტოქედ“ ჩაიყვანა ირანში.

არჩილმა იგრძნო, რომ მისი პოზიცია შესუსტდა, შაჰმა კახეთისათვის ჩამოიყვანა ერეკლე და კახეთის შენარჩუნება ძნელი იქნებოდა. მან კვლავ იმერეთის ტახტზე აიღო ორიენტაცია და მამასთან შეუთანხმებლად 1675 წ. ყოველგვარი საბრძოლო კონფლიქტის გარეშე თვითვე მიანება თავი კახეთს და იმერეთის ტახტის დაკავების საშაღისს შეუდგა. ასე მოულოდნელად დათმო ვახტანგისაგან დიდის რუღუნებით შემოერთებული კახეთი.

არჩილმა იმერეთის ტახტის მოპოვება ახალციხის ფაშას დახმარებით გადაწყვიტა და მხარდაჭერის იმედით მასთან წავიდა. ვახტანგი ბევრს ეხვეწა, ეს ნაბიჯი არ გადაედგა, მაგრამ არჩილმა მამის რჩევა არ დაიჯერა და ახალციხეში გადასულმა დაიწყო მოკავშირეების ძებნა იმერეთის ტახტის დასაკავებლად.

შაჰი გაუწყრა ვახტანგს, იმის გამო, რომ არჩილი ახალციხის ფაშას ეახლა. ვახტანგმა თავის მართლების მიზნით გადაწყვიტა სპარსეთში გამგზავრება, მაგრამ გზაზე გარდაიცვალა 1675 წ. ერთი ცნობით, ისპაჰანში მიმავალს მოხელემ ჩაუტყურო, შაჰს შენი ზიკვდილით დასჯა აქვს გადაწყვეტილიო. მსცოვანმა ვახტანგმა შეურაცხყოფისა და ტანჯვის თავიდან აცილების მიზნით თავი მოიწამლა.

ახალციხეში გადასულ არჩილს ბედმა არ გაუმართლა. მან ოთხჯერ დაიკავა იმერეთის ტახტი: 1675—1679, 1690—1691, 1695—1696 და 1698 წწ., მაგრამ ოთხჯერვე დაკარგა.

იმერეთი, საერთოდ დასავლეთ საქართველო და აგრეთვე სამხრეთ-საათაბაგო თურქეთის სულთანს თავის სამფლობელოდ მიაჩნდა და აგრერიგად ვერ შეეგუებოდა იქ სპარსელთა თუ ქართლ-კახეთის მფლობელთა გავლენის ზრდას. სულთანი მეთოდურად იღვწოდა, რათა ეს კუთხე გაემაჰმადიანებინა და კიდევ უფრო შემოემტკიცებინა თავისი ქვეყნისთვის. ქართველთა გათათრების მრა-

ვალ ხერხს მიმართავდნენ: მუქარას, გაყიდვას, გადასახლებას, ელექტას, საჩუქრებით მომადლიერებას, მაგრამ ერთ-ერთი ტოტალური იყო დიდი გადასახადების შემოღება. საყურადღებო ცნობას გვაწვდის სომეხი ისტორიკოსი კარნეცი: „1643 წელს ოსმალეთის საკითხის (იბრაჰიმი I), ბრძანების თანახმად, არზრუმის ფაშა ჯავარს დაუწყია ქვეყნის აწ აღწერა, რასაც შედეგად მოჰყოლია გადასახადის ნეტისმეტი დამძიმება. თორთომის ქართული მოსახლეობა ამ ფაქტის გამო იმდენად შეძრწუნებულა, რომ ერთიანად მიუღია მაჰმადიანობა, ხოლო სომხებს (რომელთაც გადაუხდიათ დაკისრებული „ხარაჯა“ — რ. ბ.) შეუნარჩუნებიათ სარწმუნოება“¹. სულთანის ასეთი ზრიათ მიზანს აღწევდა, საქართველოს სამხრეთ და დასავლეთ პროვინციებს თანდათან ითვისებდა და ამ გზაზე ყოველგვარ დაბრკოლებას სპობდა. ასეთი მიზანდასახულობის დროს, ბუნებრივია, არჩილის დასავლეთში გამეფება სულთანს თავისი კომპეტენციის შელახვად მიაჩნდა.

მოსკოვის იმედით

აღმოსავლეთ ტირანთაგან შევიწროებულმა ქართველმა მეფეებმა და მოღვაწეებმა ადრევე აიღეს ორიენტაცია ევროპის ქვეყნებზე და უპირველესად ერთმორწმუნე, დიდსა და ძლიერ მეზობელ რუსეთზე. საქართველოს მეფეები და მათი თანამოღვაწენი საუკუნეების მანძილზე ცდილობდნენ დასავლეთ ევროპის ქვეყნების დაინტერესებას საქართველოთი, მაგრამ მათთან ურთიერთობას არავითარი რეალური პერსპექტივა არ უჩანდა. მართალია, დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოთა მესვეურები შესანიშნავად გრძნობდნენ, რომ მათი კომერციული ინტერესებისათვის საქართველო დიდი სარგებლობის მომტანი იყო, მაგრამ ამ მიზნის მისაღწევად რეალურ ნაბიჯს ვერა და ვერ დგამდნენ. ამისათვის მათ არც სამხედრო შესაძლებლობა ჰქონდათ და არც პოლიტიკური

¹ ლიანა დავლიანიძე, „ჰაკობ კარნეცის ერთი ცნობის გამო“, ძიებანი საქართველოსა და კავკასიის ისტორიიდან, 1976 წ., გვ. 250.

ატმოსფერო იყო სათანადოდ მომწიფებული. ჯერ ერთი, თვით ევროპის სახელმწიფოებს ერთმანეთთან დაძაბული ურთიერთობა ჰქონდათ აღმოსავლეთის პრობლემათა გამო და მეორეც, არც ერთს არ გააჩნდა სპარსეთსა თუ ოსმალეთთან დასაპირისპირებელი რეალური ძალა. ყოველივე ეს შეუმჩნეველი არ დარჩენიათ ქართველ მოღვაწეებს, ფხიზლად განსჯერიტეს რეალური საერთაშორისო სიტუაცია და გადაწყვიტეს, უფრო ენერგიულად ეზრუნათ რუსეთთან კონტაქტების გაშლისა და განმტკიცებისათვის. სახელოვანი წინაპრების შემდეგ ამ პოლიტიკური კურსის ერთ-ერთი თანმიმდევრულად დამცველი არჩილ მეფე იყო.

არჩილ მეფემ ადრევე დაამყარა აქტიური ურთიერთობა რუსეთის მეფესა და მისი კარის გავლენიან ფეოდალებთან.

იმერეთში გამეფების პერიოდში არჩილი ინტენსიური მიმოწერითა და დიპლომატიური მისიით წარგზავნილი წარმომადგენლების საშუალებით ყოველნაირად ცდილობს რუსეთთან მჭიდრო სახელმწიფოებრივი კონტაქტების დამყარებას. რუსეთის იმპერატორები და სამეფო კარი თავის მხრივ უყურადღებოდ არ ტოვებენ „საქართველოს პრობლემას“, საკმაო გულისხმიერებით ეპყრობიან ქართველ დიპლომატებს, გარკვეულ ზრუნვასა და დახმარებასაც კი უწყევენ ბაგრატიონთა წარმომადგენლებს, მაგრამ რადიკალური ნაბიჯის გადადგმა და საქართველოს საგარეო საქმეების მოსაგვარებლად სამხედრო ჩარევა მათთვის ჯერ კიდევ მომწიფებული არ არის. XVII საუკუნის პირველი ნახევრიდან მოყოლებული რუსეთის საიმპერატორო კარი მუდამ ცდილობდა გაეაქტიურებინა ურთიერთობა სამხრეთ და აღმოსავლეთ ქვეყნებთან. მაგრამ ამის რეალური შესაძლებლობა მას ჯერ კიდევ არ ჰქონდა. მართებულად შენიშნავეს რუსი სწავლული ნოვოსელცოვი, რომ ამ პერიოდში რუსეთის გამგებლები ძირითადად ცდილობდნენ პოლონეთ-შვედების ინტერვენციის შედეგების ლიკვიდაციას, ამიტომ მათი საგარეო პოლიტიკა შემოიზღუდებოდა შინაგანი მდგომარეობის გაუმჯობესებაზე ფიქრით.

„რუსეთი დიდხანს იყო იძულებული, შეგუებოდა აღმოსავლეთში მისი გავლენის შესუსტებას. განსაკუთრებით აშკარად ეს გამოიქვლინა საქართველოს საკითხში, სადაც მთავრობა დიდი ხნის მანძილზე ირანთან დათმობის პოზიციაზე იდგა და, მიუხედა-

ვად ქართველ მეფეთა გამუდმებული თხოვნისა, იმპერატორი იძულებული იყო, მცირედი ყურადღების გაღებით დაკმაყოფილებულიყო¹. იგივე სიტუაცია გრძელდებოდა საუკუნის ბოლომდე, თუმცა როგორც აღვნიშნეთ, გარკვეულ ყურადღებას — იქნებოდა ეს მცირედი მატერიალური დახმარება თუ მეურნეობის, კულტურის სხვადასხვა სფეროში (მაგ. მხატვრების) მრჩეველთა გამოგზავნა, — შესაძლებლობის ფარგლებში მაინც იჩენდნენ.

გარეშე მტერთა ინტენსიური მოქმედების შედეგად არჩილ მეფე არაერთგზის იქნა იძულებული თვით წასულიყო რუსეთში და უფრო მეტი ქმედითი დახმარება ეთხოვა. ვიდრე მოსკოვი მიიღებდა, მას საკმაოდ დიდხანს მოუხდა შამახიაში, თერგსა თუ ასტრახანში დაყოვნება. არჩილი პირველად 1682 წელს გაემგზავრა რუსეთს, მაგრამ მოსკოვში ჩასვლამდე იგი იძულებული გახდა, ასტრახანში დასახლებულიყო. არჩილი და მისი ამაღა დიდი პატივით მიიღეს. ასტრახანში არჩილმა იოანე და პეტრე ალექსის ძეებისაგან მიიღო სიგელი, რომლის ძალითაც იგი რუსეთის ქვეშევრდომად ცნეს და თერგზე დასახლების უფლება მისცეს. რუსეთის მეფეთა სიგელი ერთის მხრივ მფარველობის დიდი დადასტურება იყო, მაგრამ შორეულ პროვინციულ ქალაქ თერგში დამკვიდრება ვერაფერი სიკეთე იყო. ამ პატარა ქალაქში ყოფნა მკვეთრად აფერმკრთალებდა მის პოლიტიკურ პერსპექტივებს, აშორებდა აქტიურ სახელმწიფოებრივ მიზნებს. მისთვის საშუარი იყო მოსკოვში, რუსეთის მმართველ წრეებთან ახლოს ყოფნა. არჩილი დაბეჭითებით ითხოვდა მოსკოვში ჩასვლის ნებართვას. არჩილი ემუდარებოდა იოანე და პეტრე ალექსის ძეებს: „... ერთი ცოდვილი კაცი ვარ, მე რომ ასე მოვჰყვდე, მაგათი (იოანე და პეტრე ალექსის ძეები) ხილვა არ მელირსოს, ამ საბრალო ჩემს შვილებს ვინღა შემოგაბრალებთო“². ამ წერილს მხოლოდ ის შედეგი მოჰყვა, რომ არჩილის ვაჟები 10 წლის ალექსანდრე და 8 წლის მამუკა მოსკოვში გაიწვიეს, ხოლო თვით არჩილს თავისი ოჯახით (მეუღლით, ქალიშვილითა და 6 წლის დავითით) თერგზე ცხოვრება განუწყესეს. 1684 წ. 6 აგ-

¹ გ. გ. პიჭაძე — «Русско-грузинские политические отношения в первой половине XVIII века», 1970 г., გვ. 29.

² М. Броссе, «Переписка грузинских царей с российскими государями с 1639 г., по 1770 г.», СПб., 1861 г., гв. 175.

ვისტოს არჩილის ძენი ალექსანდრე და მამუკა მოსკოვს ჩავიდნენ, ხელმწიფის სიგელის მოთხოვნით ქართველი ბატონიშვილები დასახლდნენ მოსკოვში პოკროვკაზე, გავლენიანი ვაჟკრის ნიკოლაევის კუთვნილ სასახლეში.

არჩილი ვერაფრით ვერ ურიგდებოდა მოსკოვიდან შორს ყოფნას, ეს მისი მოღვაწეობის, პოლიტიკური მიზნების აშკარა დამარცხება და სახელმწიფოებრივი საქმეებიდან ჩამოცილების დიდი ფაქტორი იყო. ამიტომ ის განუწყვეტლივ აგზავნიდა ელჩებს მოსკოვში, რათა იქ ჩასვლის ნებართვა მიეღო. ამ დაბეჭითებითმა თხოვნამ შედეგიც გამოიღო.

1685 წლის 14 დეკემბერს არჩილ მეფე უკვე მოსკოვშია. აქ მას საზემო შეხვედრა მოუწყვეს. არჩილის მთავარი მიზანი იყო, რუსეთის დახმარებით საქართველოს გარეშე მტრები, უპირველესად თურქები დაეთრგუნა.

არჩილმა ისიც იცოდა, რომ ჯერ კიდევ ადრე მოსკოვში მყოფი ვენელი ელჩი ბარონი ბლიუმბერგი ენერგიულად ეთათბირებოდა რუსეთის ხელმწიფეებს, ერთობლივად ემოქმედათ თურქების წინააღმდეგ და ამ საქმეში არჩილი ხომ ბუნებრივი და ერთგული მოკავშირე იქნებოდა. ბარონმა ბლიუმბერგმა ნათლად წარმოუდგინა რუსეთის მმართველ წრეებს თურქთა რეალური მდგომარეობა: „თურქეთმა დაჰკარგა თავისი წინანდელი ძალა და ძლიერება, — აღნიშნავდა ვენელი ელჩი. — თურქები სამარცხვინოდ გარბიან. დაჰკრა მათი დაღუპვის საათმა. რუსებს ეძლევათ ხელსაყრელი შემთხვევა — გაიკაფონ გზა შავი ზღვისაკენ. მთელი საბერძნეთი და აზია თქვენ მოგელით. დადგა დრო ყირიმზე გალაშქრებისა. თქვენ უნდა აიძულოთ ყირიმელი თათრები, რომელთა მტაცებლური თავდასხმებისაგან იტანჯებიან ხალხები, პატივი სცენ თქვენს სახელმწიფოს. განა დიდხანს უნდა ისარგებლონ ბოროტად თქვენი მოთმინებით? გარწმუნებთ, ახლანდელი სულთანი მხოლოდ საბრალო დედაბერია, რომელმაც რთვაც კი არ იცის და მხოლოდ ტირილი ემარჯვება, მოდრიკეთ თურქეთი თქვენი ძლიერი ხელით. თქვენ მახვილით გასწმენდთ გზას ვრცელი მიწების დასაუფლებლად“¹.

სრულიად საფუძვლიანად სწორედ მოსკოვი მიაჩნდა არჩილს

¹ ვლ. ტატიშვილი, „ქართველები მოსკოვში“, 1959 წ., გვ. 181.

თურქთა შემმუსვრელ რეალურ მოკავშირედ. მისი რწმენით, მხოლოდ მოსკოვს შეეძლო თურქთაგან საქართველოს ხსნა.

„მოსკოვი! ეს ქალაქი იზიდავდა და აოცებდა არჩილს. უზარმაზარი დედაქალაქი, რომელიც დაიტევდა კახეთის მთელ მოსახლეობას, გასაოცარი ცხოვრებით ცხოვრობდა: — იქ ტახტზე იჯდა სამი ხელმწიფე — პეტრე, ივანე და სოფიო“¹.

ისე როგორც შემდგომ სულხან-საბამ საფრანგეთსა და რომში, გარდა ლოცვა-კურთხევისა და კეთილი სურვილებისა, ვერაფერ რეალურს ვერ მიაღწია, არჩილიც მოსკოვში ჭერჭერობით მხოლოდ იმედებით იკვებებოდა, მაგრამ დიპლომატიურ და სახელმწიფოებრივ სფეროში წარუმატებლობას მასში უმოქმედობა არ გამოუწვევია, სამხედრო დახმარების მომლოდინე ქართველი მეფე მოსკოვშიც დაძაბულ უმოქმედებით ცხოვრებას ეწეოდა.

მართებულად შენიშნავს ვლ. ტატიშვილი: „არჩილი, როგორც ბევრი მისი გვარიშვილი, შრომისმოყვარე და მოქმედი კაცი იყო. მას ყოველი დღე განრიგებული ჰქონდა: კითხულობდა სიტყვაკაზმულ მწერლობას, საღვთისმეტყველო წიგნებს, თარგმნიდა ბერძნულიდან და სპარსულიდან, ფიზიკად ადევნებდა თვალყურს პოლიტიკას, იცოდა დროზე გაჩუმება და თავისი მეფური სიტყვის დროზე თქმაც. არასოდეს, თვით განდევნის წლებშიც კი, არ ავიწყლებოდა მას ფიზიკური ვარჯიში და ნადირობა“². არჩილი მუდამ მობილიზებული და საქმიანი იყო. გარკვეული სიტუაციის გამო თუ საერთაშორისო საკითხების მოგვარება არ უხერხდებოდა, სამაგიეროდ დროს არ კარგავდა, დროებით ხელსაყრელ შემთხვევას იყენებდა და საგანმანათლებლო საქმიანობის მოწესრიგებაზე ზრუნავდა. არჩილი ბევრს მუშაობდა. გაეცნო სასტამბო მუშაობას. ყოველ დღილით ჩაიკეტებოდა ხოლმე სამუშაო ოთახში, თარგმნიდა ან კითხულობდა რუსულ წიგნებს, რომელთა რაოდენობა მოსკოვში თანდათან მატულობდა. ხარბად ათვალიერებდა იგი კიევისა და მოსკოვში დაბეჭდილ საეკლესიო-სლავერ საღვთისმეტყველო წიგნებს. არჩილი რამდენჯერმე იყო ნიკოლსკის ქუჩაზე, გამოიკითხა, თუ

¹ ვლ. ტატიშვილი. „ქართველები მოსკოვში“. 1959 წ. გვ. 182.

² იქვე, გვ. 180.

რა დაჯდებოდა დაზგები და ლიტერები, გაეცნო ოსტატებს, დიდ-
ხანს ელაპარაკა მათ. ვლ. ტატიშვილის მართებული შენიშვნით,
არჩილს სიხარულით ფრთა ესხმოდა, როდესაც წარმოიდგენდა, თუ
რარიგად გამოიცვლებოდა საქართველო და ქართველი ხალხი, რო-
ცა იქ ყოველ ეკლესიაში, ყოველ მონასტერში ექნებათ საკმაოდ
ნაბეჭდი საღვდელმსახურო წიგნები, როცა „დაბადება“ და რუს-
თაველი სახლში ექნება ყოველ ღირსეულ კულტურულ ქართველ
მამულიშვილს.

მოსკოვის საიმპერატორო კარს შეუმჩნეველი არ დარჩენია არ-
ჩილის ფართო განმანათლებლური ინტერესები და მისწრაფებები.
იმის გამო, რომ რუსეთში ჯერჯერობით ვერ ახერხებდნენ პოლიტი-
კურ სფეროში არჩილისადმი ქმედითი დახმარების გაწევას, თით-
ქოსდა ამის საკომპენსაციოდ ყოველნაირად ცდილობდნენ, კულ-
ტურის სფეროში მაინც შეეწყოთ ხელი ქართველი მეფის მოღვა-
წეობისათვის. სწორედ ასეთი მიზანდასახულების აშკარა გამოვლენ-
ა იყო ის ამბავი, რომ რუს ხელმწიფეებს ივანესა და პეტრეს არ-
ჩილისათვის გაუგზავნიათ მხატვარი გ. ზინოვიევი, რომელიც რამ-
დენიმე თვეს მუშაობდა მასთან. პროფ. ლ. მენაბდის აზრით, „იმ
დროს ქართველი ოსტატი-მხატვარი ვასილიც ყოფილა მოსკოვში“¹.

არჩილმა შემოიკრიბა მოსკოვში მყოფი ქართული ინტელიგენ-
ციის მოწინავე წარმომადგენლები და მათთან ერთად დაიწყო
ზრუნვა ეროვნული კულტურის აღორძინებაზე.

1700—1712 წლები საოცარი პერიოდია ქართული კულტურის
ისტორიაში: საქართველოში ვახტანგ VI განსაცვიფრებელი ენერ-
გიითა და სიბრძნით ზღაპრულ შედეგებს აღწევს. ფაქტიურად მან
დააარსა აკადემია, სადაც სწავლულთა ინტენსიური მუშაობის შედე-
გად დამუშავდა „ქართლის ცხოვრება“, „სამართლის წიგნი“, ლექ-
სიკონები, დაარსდა სტამბა და გამოიცა „ვეფხისტყაოსანი“. იმავე
პერიოდში ასეთივე მასშტაბით მოქმედებს არჩილი მოსკოვში. ასე
რომ, შინ და გარეთ ქართველი მოღვაწეები — ბიძა-ძმისშვილი —
ერთ საერთო დიდ საქმეს აკეთებენ, ერის კულტურის აღმავლობი-
სათვის იღვწიან და საოცარ შედეგებსაც აღწევენ. შესანიშნავად

¹ ლ. მენაბდე, „ქართული კულტურულ-საგანმანათლებლო კერების ისტორი-
იდან“, თბილისის სახ. უნივერსიტეტის შრომები, ტ. 96, 1963 წ., გვ. 192.

აქვს გაცოცხლებული ვლ. ტატიშვილს არჩილისა და საქართველო-
დან მასთან ახლად ჩამოსული არქიმანდრიტი ლავრენტის საუბარი.
ეს ორი შესანიშნავი მამულიშვილი გვიან ღამემდე გეგმავდა საქარ-
თველოში მწიგნობრობის გაფართოებისა და განვითარების საშუა-
რსავეს. ვლ. ტატიშვილის თქმით, იმ დღეს, შუალამემდე, არქიმან-
დრიტი ლავრენტი არჩილთან იყო და ისევ და ისევ საქართველოს
ამბებზე ესაუბრებოდა. ლავრენტი, რომელიც, ის იყო, საქართვე-
ლოდან მოსკოვში ჩასულიყო, გრძელ, დაუსრულებელ გზაზე უკვე
შეეპყრო სამშობლოს სევდას. არჩილი, რომელიც უკვე მერამდენე
წელიწადია საქართველოს მიწა-წყალს გარეთ ცხოვრობდა, არ აშო-
რებდა თავს პაპა ლავრენტის. თითქოს ღამობდა სტუმრის სახის
მეტყველებაში, მის მიხრა-მოხრაში, მისი ტანსაცმლის ნაოჭებში
ენილა თავისი სამშობლო კუთხე.

არჩილი არქიმანდრიტს უმასპინძლებოდა ფრანგული ღვინით,
რომელსაც მას სასახლის პრიკაზიდან უგზავნიდნენ, და ამასთან
შიგა და შიგ ჩაურთავდა სიტყვას, თუ რა ძნელია წინათ ქართუ-
ლად თარგმნილი და აწ უკვე დაკარგული ბიბლიის წიგნების თარ-
გმნაო. არჩილი ალტაცებით ლაპარაკობდა აგრეთვე, თუ რაოდენ
ტყბილხმოვანი და მდიდარია ქართული მეტყველება. რომ უკვე
დროა ქართველებმაც ხელი მიჰყონ წიგნების ბეჭდვასო. ლიტერე-
ბის დამზადება აქ, მოსკოვში, შეიძლებაო. აქ უკვე არიან კარგი
უცხოელი ოსტატებიო. ლავრენტი აღანთო ამ აზრმა. იგი უკვე შე-
უდგა იმის ანგარიშს, თუ რამდენი დაჯდებოდა ეს საქმე და რამ-
დენი კაცი იქნებოდა ამისათვის საჭირო.

შესაძლო იყო, გათენებამდეც ესაუბრა სტუმარ-მასპინძელს,
რომ უცხად პაპა-ლავრენტის არ გახსენებოდა, — უკვე გვიანია და
საჭიროა დროზე მისვლა ნიკოლსკის ქუჩაზე, ბერძენთა მონასტერ-
ში, სადაც მისი ათონელი ბერები ცხოვრობდნენ და სადაც იგი
დაბინავდა. უკვე მიაყენეს კარეტა და ეზო გაანათეს გამცილებელ
ცხენოსან და ქვევით მსახურთა ფარნებმა, მაგრამ მეფე არჩილმა
არ გაუშვა პაპა-ლავრენტი, თვითონ შეარჩია ლეობ-საბანი და მუ-
თაქები, როდესაც სტუმრისათვის საწოლის გაშლა დაიწყეს.

დაწოლის წინ შეთანხმდნენ, რომ მეორე დღეს, როგორც კი
ათონელ ბერებს ინახულებდნენ, გამგზავრებულიყვნენ დონის მო-
ნასტერში, დაეთვალთვლებინათ იქ ახალი საკრებულო ტაძარი, რო-

მელსაც ეკატერინეს (მეფე ალექსის ასულის) ბრძანებით აგებდნენ.

მოსკოვში გადახვეწილი არჩილი კულტურულ-საგანმანათლებლო საქმეების მოწესრიგებას დიდ დროსა და ენერგიას ანდომებდა. მაგრამ მისი მთავარი მიზანი და საზრუნავი იყო საგარეო-პოლიტიკური პრობლემების მოგვარება, რაც შეიძლება დროულად დაბრუნება საქართველოში და რუსეთის მხარდაჭერით თურქთა ალაგმვა. ამ ფიქრებს ფრთები შეასხა არქიმანდრიტ ლავრენტის საქართველოდან ჩამოსვლამ. ლავრენტიმ სასიხარულო ამბავი ჩამოუტანა თბილისიდან, ქართლის მეფე გიორგი იწვევდა არჩილს, რათა მაჰმადიანთა წინააღმდეგ ერთობლივი ძალით ემოქმედათ. არჩილმა სასწრაფოდ იწყო მზადება საქართველოში დასაბრუნებლად. არჩილს აიძულებდა ის, რომ იქმნებოდა რუსეთის, პოლონეთისა და ვენეციის კოალიცია თურქთა საწინააღმდეგოდ. რუსეთი ჯარებს აჯგუფებდა ყირიმზე გასალაშქრებლად. ამ საერთო მიზანსწრაფვაში არჩილი ბუნებრივი და ერთგული მოკავშირე ხდებოდა რუსი იმპერატორებისათვის და ეს უკანასკნელნიც საკმაო გულისხმიერებით ეპყრობოდნენ არჩილს. რთულ სიტუაციებში კარგად გარკვეული და მახვილი პოლიტიკური ალღოს მქონე არჩილი ხელსაყრელად იყენებდა მისდამი კეთილგანწყობილ რუსეთის მმართველი წრეების დამოკიდებულებას: სთხოვდა მათ ფინანსურ დახმარებას და ჯარს. ამ უკანასკნელზე თავი შეიკავეს, ხოლო ფინანსურად საკმაოდ გაუწვდინეს ხელი.

დაიმედებულმა არჩილმა გეზი საქართველოსკენ აიღო, რუსეთის იმპერატორებს და მათ თანამოღვაწეებს სამხრეთ პრობლემების მოსაწესრიგებლად არჩილი ერთგულ და საჭირო კაცად მიაჩნდათ. ამიტომაც იყო, არჩილისა და მისი ამაღლის პატივსაცემად იმპერატორებმა საგანგებო აუდიენცია მოაწყვეს და 1688 წლის 30 ივნისს საზეიმო ცერემონიალით გამოისტუმრეს საქართველოსკენ. თვით ახალგაზრდა მეფისწულები პეტრე და ივანე განსაკუთრებულ ყურადღებას იჩენდნენ არჩილისა და მისი ამაღლის მიმართ.

საქართველოში გამგზავრების აღსანიშნავად გამართული ცერემონიალის წინა დღით პეტრე ალექსის ძის დღეობა იყო. პეტრე განსაკუთრებული გულმოდგინებით, საკუთარი ხელით უმასპინძლდებოდა არჩილსა და მის ვაჟებს საგანგებოდ მათთვის მომზადებული ქაღებიტა და არაყით.

როგორც წესი მოითხოვდა, არჩილსა და მის ვაჟებს სამგზის მიღება მოუწყვეს. სამივეჯერ მიღებას დაესწრნენ ბოიარები, სტოლნიკები, თავადები.

სასადილო დარბაზის წინა კარებში მათ წინ დააყენეს 70 კაცი ხავერდის ტერლიკებითა და ქუდებით მოსილნი, პროტოზანებითა და ალუბარდებით ხელში. ყველა ეს მდიდრული და ძვირფასი ჩაცმულ-მოკაზმულობა და საჭურველი გაცემული იქნა ნუსხით ზარდახანის პალატიდან.

სასადილო პალატში კარებიდან სვეტამდე იდგნენ ფერად სიფონებში გამოწყობილი გენერლები, პოლკოვნიკები, სტრიაპჩები, აზნაურები, დიაკები და ვაჭრები.

ოფიციალურად არჩილს გაშვება მოსკოვიდან გამოცხადებული იქნა მის გამგზავრებად საკუთარ ქვეყანაში, თავის სამშობლოს გასათავისუფლებლად და თურქთა სამხედრო ვითარების გამოსაძიებლად.

როგორც სწორად გაიგო არჩილმა, მას გზას ულოცავდნენ მხოლოდ ქუთაისზე ლაშქრობისათვის. მოსკოვი ოფიციალურად სცნობდა არჩილს იმერეთის მეფედ და მხარს უჭერდა მის ბრძოლას მხოლოდ თურქებისა და თურქთაგან დაყენებული მმართველების წინააღმდეგ იმერეთში. ყოველი სხვა დახმარება, რომელსაც არჩილი აღმოუჩენს თავის ძმას, ქართლის მეფეს გიორგის, — მოსკოვს არ ეხება.

მოსკოვის ხელმწიფეთა ქვეშევრდომის არჩილის ბრძოლა თავისი სამშობლოს განთავისუფლებისათვის საღდებოდა თვით მოსკოვის გამოსვლად თურქთა წინააღმდეგ დაწყებული ევროპული ლაშქრობის ერთ-ერთ უბანზე.

სასახლეში არჩილისა და მისი ვაჟების მისვლა მეფეებს მოახსენა საკრებულოს მდივანმა — დიაკმა ემელიან ეგნატეს ძე უკრაინცევმა.

მეფისკარის ახლობელმა ბოიარინმა სემიონ თედორის ძე ტოლოჩანოვმა სახაზინო პრიკაზიდან გაცემული ნუსხის მიხედვით დაიწყო ჩამოთვლა ხელმწიფეთაგან იმერეთის მეფე არჩილისა და მისი ვაჟებისათვის აღექსანდრესა და მამუკასათვის ნაბოძები წყალობისა. არჩილსა და მის შვილებს ებოძათ ოქრომკედლით მოვარა-

ყებული კაფტანები შემოვლებული სიასამურით, თასები, აბრეშუმი, ატლასხავერდი, ქამხა და ფული სახელმწიფო ხაზინიდან.

საქართველოში დაბრუნებულმა არჩილმა სამშობლოში საიმედოდ ვერ მოიკიდა ფეხი. იგი კიდევ ორჯერ ავიდა იმერეთის ტახტზე და ორჯერვე აიძულეს მიეტოვებინა ქუთაისი. რუსეთის დახმარება არც ისეთი ქმედითი აღმოჩნდა, როგორც იგი ელოდა, ხოლო თურქეთის სულთანი არჩილის ქუთაისში დამკვიდრებას ვერაფრით ვერ ეგუებოდა. ჯერ ერთი, იმიტომ, რომ დასავლეთ საქართველო მთლიანად და კერძოდ, იმერეთი თავის გამგებლობის სფეროდ მიაჩნდა, ხოლო მეორეს მხრივ, საკუთარი ავტორიტეტის შებღავად იაზრებდა, რადგან ამაში სრულიად სამართლიანად ხედავდა როგორც რუსეთის ჩარევას, ისე სპარსეთის შაჰის გავლენის გაძლიერებას; საქმე ის გახლდათ, რომ სპარსეთსა და თურქეთს საქართველო ფაქტიურად თავიანთ პროტექტორატის სფეროდ მიაჩნდათ, კერძოდ, აღმოსავლეთ საქართველო სპარსეთს უნდა დაქვემდებარებოდა, დასავლეთ საქართველო — თურქეთს. ვერც იმერეთისა და სამეგრელოს თავკაცები ეგუებოდნენ ქართლის მეფის ძის, ქართლის ბაგრატიონთა შტოს წარმომადგენლის გამეფებას ქუთაისში. ყოველივე საკმაო ფაქტორი აღმოჩნდა, რომ არჩილი იძულებული გამხდარიყო მიეტოვებინა საქართველო და კვლავ რუსეთში გადახეწილიყო. და მართლაც, 1699 წელს არჩილი ოჯახითა და ამალით საბოლოოდ დამკვიდრდა მოსკოვში. «Греческий монастырь на Никольской улице становится центром, где собираются грузины, живущие в Москве. Здесь первое время по приезде в Москву жил грузинский царь-поэт и переводчик Арчил II, изучавший греческие литературные памятники для перевода их на грузинский язык»¹.

ამ დროიდან არჩილი იძულებული გახდა ფაქტიურად ჩამოცილებოდა პოლიტიკურ პრობლემებს და არცთუ რეალური იმედის მოლოდინში მთლიანად კულტურულ-განმანათლებლურ სფეროში სამოღვაწეოდ წარემართა თავისი უშრეტი ენერგია და დიდი მამულიშვილური მისწრაფებები.

არჩილის სახელთანაა დაკავშირებული ქართული კოლონიის ზრდა მოსკოვში და იქ გაშლილი მუშაობის განსაკუთრებული მას-

¹ «История Москвы», т. 2, 1953 г., гл. 164.

შტაბურობა და ნაყოფიერება. „ქართველები ადრეულ ხანაშივე ხშირად ჩადიოდნენ მოსკოვში. საკმარისია მოვიგონოთ ის მრავალგზისი ელჩობა, რომელიც სხვადასხვა დროს იგზავნებოდა რუსეთის სატახტო ქალაქში. ქართველი ელჩები მეტწილად ნიკოლსკის ქუჩაზე ცხოვრობდნენ, ბერძნულ მონასტერში.

მოსკოვის ქართული კოლონიის აღმოცენება დაკავშირებულია თეიმურაზ პირველის შვილიშვილის — ერეკლე დავითის ძის სახელთან. ეს უკანასკნელი მოსკოვის სამეფო კარზე საცხოვრებლად გაგზავნილი პირველი ქართველი ბატონიშვილია¹. რუსეთისაკენ ადრევე დაიწყეს სწრაფვა ქართველმა მოღვაწეებმა, საყურადღებოა, რომ რუსეთში გავრცელებული დიდი გვარის დავიდოვნების ფუძემდებლად მიჩნეულია კახთა მეფის შთამომავალი დავითი. «В России они являлись родоначальниками князей Давидовых»². რუსეთში გადახვეწილ მოღვაწეთა მიერ დაარსებული ქართული კოლონია ქართული კულტურის დიდ ცენტრად იქცა. მართებულად შენიშნავს აკად. ნ. ბერძენიშვილი: „საქართველოს ნიადაგს მოწყვეტილი მოსკოვის კოლონია მშობლიურ კულტურულ მოღვაწეთა ახალ თაობას არ ქმნიდა. მიუხედავად ამისა, ქართველთა კოლონიის დადებითი მნიშვნელობა მაინც დიდი იყო, მან ძლიერად შეუწყო ხელი საქართველოს კულტურულ დაახლოებას რუსეთთან»³. საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს, რომ ჩვენს წინაპრებს უცხოეთში კულტურის კერების დაარსების მდიდარი ტრადიცია ჰქონდათ. იმისათვის, რომ მსოფლიოს მოწინავე ცივილიზაციის კურსში ყოფილიყვნენ, ქართველი მოღვაწეები ეკლესია-მონასტრებსა და კულტურის ცენტრებს აგებდნენ იმ ქვეყანაში, სადაც განსაკუთრებით მაღალ დონეზე იყო მწერლობა და მეცნიერება. ამ გზით ისინი უშუალოდ და სწრაფად ითვისებდნენ, ეზიარებოდნენ ყოველივე სიახლეს კულტურის სხვადასხვა სფეროში. ამიტომაც არა ერთი ეკლესია-მონასტერი აღმართეს V—XII საუკუნეებ-

¹ ლ. მენაბდე, „ქართული კულტურულ-საგანმანათლებლო კერების ისტორიიდან“, თბ. სახ. უნივერსიტეტის შრომები, ტ. 96, 1963 წ., გვ. 185.

² «Российская родословная книга», ч. III, СПб, 1856 г., გვ. 471—474.

³ ნ. ბერძენიშვილი, ივ. ჭავჭავაძის, ს. ჯანაშია, „საქართველოს ისტორია“, 1947 წ., გვ. 373.

ში ქრისტიანული ცივილიზაციის დიდ ცენტრებში: სირია-პალესტინასა თუ საბერძნეთში. XVII საუკუნიდან კულტურის ცენტრმა დასავლეთ ევროპაში გადაინაცვლა და ამის შესაბამისად ქართველმა მოღვაწეებმაც გეზი აქეთკენ აიღეს. XVII—XVIII საუკუნეებში ევროპის კულტურის გასაცნობად და ასათვისებლად ჩვენს სინამდვილეში ერთადერთი რეალური გზა იყო რუსეთთან დაკავშირება, მით უფრო, რომ ეს დიდი ენერგიისა და პერსპექტივის ქვეყანა თვით განიცდიდა მძაფრ კულტურულ აყვავებას. სწორედ ეს იყო მიზეზი, რომ პოლიტიკურ სარბიელს ჩამოცილებულმა ქართველმა მეფეებმა და მათმა თანამოღვაწეებმა სწორედ რუსეთში დაიწყეს ქართული კულტურის დიდი ცენტრის შექმნა და იქ გაშალეს ფართო მასშტაბის განმანათლებლური მოღვაწეობა. ამ დიდ ეროვნულ-სახელმწიფოებრივ მოღვაწეობაში ფასდაუდებელია არჩილ მეფისა და მისი ამაღლის წევრთა ენთუზიაზმი და საქმიანობა. არჩილის მიერ მოსკოვში დაარსებული ქართული კოლონია იქცა ეროვნული კულტურის იმ დიდ ცენტრად, რომელიც ეცნობოდა და ითვისებდა არა მარტო აღმავლობის გზაზე მყოფი რუსეთის დიდ მწერლობასა და მეცნიერებას, არამედ ამასთანავე რუსეთის მეშვეობით ეზიარებოდა დასავლეთ ევროპის დიდ ცივილიზაციას. ყველა ამ წამოწყებათა თავკაცი იყო საოცრად ენერგიული, ფართო ინტერესების მქონე და შორსმჭვრეტელი მეფე-მოღვაწე არჩილ ბაგრატიონი.

რუსეთში არჩილმა თავისი სიღარბაისლით, სიბრძნით, განათლებით, ტაქტიკითა და ღირსების გრძნობის დაცვით თავიდანვე აღიარება და პატივისცემა დაიმსახურა. მას ანგარიშს უწევდნენ არა მარტო გავლენიანი თავადები, არამედ თვით ხელმწიფენიც. უდაოდ დიდ პიროვნულ ღირსებებთან ერთად არჩილის ავტორიტეტს ზრდიდა ისიც, რომ მისი ძე, ალექსანდრე ბატონიშვილი, პეტრე პირველის უახლოესი ადამიანი და თანამოღვაწე იყო.

პეტრე და ალექსანდრე თითქმის თანატოლები იყვნენ და პეტრემ ბავშვობიდანვე დაიახლოვა ალექსანდრე. ჯერ კიდევ 1684 წელს, როდესაც არჩილმა პირველად გაგზავნა თავისი ვაჟები მოსკოვში, რუს ხელმწიფეთა დიდ დარბაზში არჩილის ვაჟებმა ალექსანდრემ და მამუკამ მამის სათხოვარი წარუდგინეს ახალგაზრდა მეფეს. ამ პირველი შეხვედრისას პეტრეს მეტად მოეწონა ალექ-

სანდრე არჩილის ძე, განსაკუთრებული სითბოთი განეწყო და დაიხლოვა კიდეც.

პეტრე ახალგაზრდობიდანვე გაიტაცა სამხედრო საქმეებმა. ბავშვობაში მისი ყველაზე დიდი და სასიამოვნო გართობა იყო სამხედრო ვარჯიში. მთელი მოსკოვი ლაპარაკობდა, თუ როგორ მონაწილეობდა იგი პრეობრაჟენსკოეში პოლკის ნაწილების მანევრებსა და სამხედრო თამაშ-ვარჯიშობაში. პეტრემ ალექსანდრე ბატონიშვილიც ჩააბა ამ წვრთნაში და ისინი მუდამ ერთად იყვნენ. „პეტრესავით ალექსანდრეც მკვირცხლი ხასიათის ახალგაზრდა იყო. ალექსანდრეს ღია, ფართო შუბლი, მკვეთრად მოხაზული ნიკაბი და მედგარი, ენერგიული გამოხედვა ჰქონდა. მოსილი იყო ხუჭუქა მოშავო წაბლისფერი თმით, რომლის კულულები ლაღად სცემდა მხრებამდე, პეტრესთან შედარებით ალექსანდრე ძალ-ღონით უფრო სუსტი იყო, მაგრამ უფრო ახოვანი, უფრო მოხდენილი და ფიცხი“¹.

შორსმჭვრეტელი პოლიტიკოსი არჩილი ყოველნაირად ცდილობდა დაახლოვებოდა მოსკოვის გავლენიან თავკაცებს და მათთან მჭიდრო კავშირი ჰქონოდა. მისი მიზანი იყო, მოსკოვის საგარეო პოლიტიკის პრობლემათა შორის საქართველოს საკითხს სადღეისო და აქტუალური ადგილი დაეჭირა. არჩილი ისწრაფოდა, რათა მოსკოვს ელიარებინა და საქვეყნოდ, ოფიციალურად ეცნო არჩილი „თუნდაც მხოლოდ იმერეთის მეფედ“.

ამ მიზნისაკენ სწრაფვაში რუსეთის მეფის კართან სიახლოვე ერთ-ერთი დიდი ფაქტორი იყო. ამიტომაც განსაკუთრებით ახარებდა არჩილს მისი ვაჟის, ალექსანდრეს უშუალო კონტაქტები გავლენიან რუს ბოიარებთან და უპირველესად თვით პეტრესთან.

ჯერ ის რად ღირდა, რომ ისევე როგორც პეტრეს, ალექსანდრეს აღზრდაზეც ზრუნავდა ისეთი განსწავლული და გავლენიანი თავადი, როგორც იყო ვასილ ვასილის ძე გოლიცინი. „მისი ჩასახლე წმინდა ევროპული ყაიდის კულტურის ტაძარი იყო. დიდი ნათელი დარბაზები მორთული იყო უცხოეთიდან მოტანილი ავეჯით; მაგიდეებზე და თაროებზე ელაგა რუსული, ლათინური, პოლანდიური და გერმანული ნივთები. გოლიცინის სახლში შეიძლე-

¹ ელ. ტატიშვილი, „ქართველები მოსკოვში“, გვ. 179.

ბოდა გენახათ დიდი გეოგრაფიული რუკები, სხვადასხვა „იკლიკანტური“ საათები, ვენეციური მხატვრული ნაქეთობანი. აქ ხშირად იმართებოდა საუბრები მწერლობაზე, მეცნიერებაზე, სასტამბო საქმეებზე, გაზეთებზე, ანბანის წიგნებზე, სკოლებზე... აქ შეიძლებოდა შეხვედროდით უცხოელ სწავლულებსა და ოსტატებს, კიეველ ბერებს — უმაღლესი სასწავლებლების მასწავლებლებს. ამ ხანებში გოლიცინი განაგებდა არა მარტო საელჩო პრიკაზს, არამედ სარეიტერო, სამოსამართლო, საარტილერიო პრიკაზებს, მცირე რუსეთის, სმოლენსკის, ნოვგოროდის მხარეთა სამმართველოებს. გოლიცინი ფლობდა გერმანულ და ბერძნულ ენებს, თავისუფლად ლაპარაკობდა აგრეთვე ლათინურ ენაზე. ამაზე უკეთესი მფარველი თავის ბავშვებისათვის არჩილს არც კი შეეძლო ენატრა.

მისი პირმო ალექსანდრე უკვე შესანიშნავად ლაპარაკობდა რუსულად, ერთი ნაბიჯით არ შორდებოდა იგი სამხედრო თამაშობისა და გართობის დროს თავის ტოლს — მეფე პეტრე ალექსის ძეს, რომელსაც მთელ სიცოცხლეში გულითადად მეგობრობდა. პეტრესთან ერთად მანაც დაიმსახურა ცარევნა სოფიოსაგან „შფოთისთავის“ სახელი. იმავე დროს უფლისწულ ალექსანდრესადმი სოფიოსა და იოანეს ნათესაეები — მილოსლავსკები — კეთილად იყვნენ განწყობილები¹.

ეს გარემოებაც შესანიშნავად გამოიყენა არჩილმა. მან მიზნად დაისახა, რომ ვიდრე მოსკოვიდან საქართველოსაკენ გამოემგზავრებოდა, მოსკოვშივე გავლენიანი ოჯახის შვილზე დაექორწინებინა თავისი ყოველმხრივ მომზიბვლელი ვაჟი და ამით კიდევ უფრო განემტკიცებინა გავლენა იმპერატორის კარზე. ეს რთული და სერიოზული პოლიტიკური აქტი იყო. ახალი მოყვრების ძიებაში მილოსლავსკებზე უფრო სახარბიელო კანდიდატურის გამოძებნა წარმოუდგენელი იყო. მილოსლავსკები, ჭერ ერთი, მეტად შეძლებული და გავლენიანი გვარის წარმომადგენლები იყვნენ და, რაც მთავარია, სამეფო გვარეულობის, რომანოვების უახლოესი ნათესაეები და ოჯახის წევრები გახდნენ. მილოსლავსკებთან დამოყვრებაში აქტიური მონაწილეობა მიიღო ვასილ ვასილის ძე გოლიცინმა. თვით სახელმწიფოს ფაქტიური მმართველი დედოფალი სოფიო ალექ-

¹ ვლ. ტატიშვილი, „ქართველები მოსკოვში“, გვ. 183.

სის ასული მოწყალების თვალთ უყურებდა ამ შეუღლებას. ქორწილი მოსკოვის ხელმწიფეთა სამეფო კარზე გადაიხადეს.

ამ ქორწილს პეტრესთან ერთად ესწრებოდა დედოფალი სოფიო, როგორც პატარძლის უახლოესი ნათესავი. ქორწილზე ახალ-ჩვარდაწერილების პატივსაცემად დედოფალი სოფიოს სახელით სიტყვა წარმოთქვა თავადმა სიმონ თევდორეს ძე ტოლოჩანოვმა და დედოფლისაგან სიძეს — ქართველ უფლისწულ ალექსანდრეს — მიართვა საქორწინო საჩუქარი — მოოქროვილი თასი წონით სამი გირვანქა, ათი ადლი ოქროსფერი ატლასი, ხუთი ადლი სილისფერი ობიარი (ქსოვილი), ათ-ათი ადლი წითელი ატლასი და ორპირი ქამხა, სამას მანეთად ღირებული დასტა სიასამურისა.

ალექსანდრემ და თეოდოსიამ იქორწინეს 1687 წ.¹ ივანე მილოსლავსკის მძახლობა არჩილს დიდ ძალას აძლევდა, ალექსანდრეს კი ბრწყინვალე კარიერას უქმნიდა. პეტრესთან დაახლოებული ალექსანდრე ამ ქორწილის შემდეგ პეტრეს ნათესავიც გახდა. ეს სიახლოვე მთელი ცხოვრების მანძილზე აშკარად ჩანდა. ამის ნათელი დადასტურებაა, არა მარტო პეტრესა და ალექსანდრეს თანამშრომლობა სახელმწიფო მოღვაწეობაში, არამედ ოჯახურ ურთიერთობაში. მაგალითად, როდესაც პეტრეს გარდაეცვალა დედა, დაობლებული მეფის უახლოესი მანუგეშებელი ალექსანდრე ბატონიშვილი იყო.

1694 წ. 26 იანვარს — პეტრეს დედის — ნატალია კირილეს ასულის — დაკრძალვისას, „სამგლოვიარო პროცესზე ალექსანდრე არჩილის ძე თანაგრძნობით უშუალოდ პეტრეს გვერდით მიაბიჯებდა“².

ეკლესიაში ღვთისმსახურების დროსაც ალექსანდრეს მუდამ გვერდით იყენებდა პეტრე. ალექსანდრესა და პეტრეს სიახლოვე ყველასათვის ცნობილი და ანგარიშგასაწევი ფაქტი იყო. ამის შესახებ შემდეგში საგანგებოდ წერდნენ რუსი ისტორიკოსები. ერთ-ერთ ძველ ენციკლოპედიაში აღნიშნულია, რომ „პეტრეს თანატოლმა ალექსანდრემ განსაკუთრებულად კეთილი განწყობილება

¹ «Сборник выписок из архивных бумаг о Петре Великом», т. II, гл. 482—83.

² ელ. ტატიშვილი, „ქართველები მოსკოვში“, გვ. 185.

დაიმსახურა დიდი ზელმწიფისა და ისინი თითქმის მუდამ ერთად იყვნენო“¹.

არჩილის პოზიცია თავისი დიდი მომავლის მქონე და ყოველმხრივ მომხიბლავი ვაჟის ალექსანდრეს წყალობით თანდათან მტკიცდებოდა მოსკოვში, მეფის კარზე.

ალექსანდრესა და პეტრე დიდის მეგობრობისა და თანამოღვაწეობის საგანგებოდ ღირსშესანიშნავი პერიოდია „დიდი ელჩობის“ ეპოქა. როგორც ცნობილია, პეტრე I დიდი სახელმწიფოებრივი მიზნების განხორციელების ერთ-ერთი პირველი რანგის ამოცანად დაისახა ევროპასთან დაკავშირება, ევროპული ცივილიზაციის ათვისება და რუსეთში დასავლეთ ევროპის კულტურის შემოტანა. ამ მიზნით მან მოაწყო „დიდი ელჩობა“. იგი სათავეში ჩაუდგა განსაკუთრებით ნიჭიერ და ენერგიულ 250 ახალგაზრდას და 1667 წ. 10 მარტს გაემგზავრა დასავლეთ ევროპაში, რათა მას და მის თანამოღვაწეებს შეესწავლათ და აეთვისებინათ მეცნიერების სხვადასხვა დარგი და ცოდნის სხვადასხვა სფეროში განსწავლულებს დაემკვიდრებინათ სიახლენი თავიანთ ქვეყანაში.

პეტრე პირველი ცდილობდა მაინცდამაინც არ გამოაშკარავებულიყო მისი „ელჩობაში“ ყოფნა. იგი არაოფიციალურად იმყოფებოდა „მოხალისეთა“ შორის და ამ რაზმის მეორე ათეულს მეთაურობდა. III ათეულში ირიცხებოდა ბრწყინვალე ქართულ ტანსაცმელში გამოწყობილი ალექსანდრე ბატონიშვილი.

„25 მარტს მეფემ, პირველად მოსკოვის სახელმწიფოს ისტორიაში, გადალახა რუსეთის საზღვარი და 31-ში რიგაში ჩავიდა. ტერიტორია, რომელიც პეტრემ გაიარა, შვედეთს ეკუთვნოდა და რიგის გენერალ-გუბერნატორი მართავდა. რუსებს აქ იმდენად ცუდად ზღედობდნენ, რომ ეს ფაქტი შემდეგ პეტრემ შვედებთან ომის საბაბადაც კი გამოიყენა. დასავლეთ ევროპა საკმაოდ ოფიციალურად და ეჭვის თვლით შეხვდა „მოსკოვის“ მეფეს“².

პეტრეს დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოებთან განსაკუთრებით პოლანდია აინტერესებდა. პოლანდია XVII საუკუნეში (უფრო კი მეორე ნახევარში) უძლიერეს და უმდიდრეს სახელმწიფოს წარ-

¹ ელ. ტატიშვილი, „ქართველები მოსკოვში“ გვ. 185.

² ნოლარ ნაკაშიძე, „პეტრე პირველი“, 1975 წ., „ნაკადული“, გვ. 49.

მოადგენდა. მისი ფლოტილია სერავდა მსოფლიოს ყველა ზღვასა და ოკეანეს. მას ვერც ერთი ევროპული სახელმწიფო მეტოქეობას ვერ უწევდა. ამის ერთ-ერთი მთავარი მიზეზი ის იყო, რომ ჰოლანდიაში განსაკუთრებულ მაღალ დონეს მიაღწია გემთმშენებლობამ და საზღვაოსნო საქმიანობამ საერთოდ. პეტრესაც სწორედ აქეთ უწევდა გული. მას დიდი ხანია გადაეწყვიტა თავისი ქვეყნის ბალტიის ზღვაში გამოყვანა, ხოლო ამისათვის აუცილებელი იყო ზღვაოსნობის განვითარება რუსეთში. ამ დიდი საქმის პიონერობა თვითვე იკისრა. მიაშურა ჰოლანდიას და საოცარი სიშმაგით დაეწაფა გემთმშენებლობისა და საერთოდ საზღვაო საქმიანობის შესწავლას.

„დიდი ელჩობის“ ყველა წევრს პეტრემ თავ-თავისი საქმე მიუჩინა. ყოველი მათგანი დააწაფა ცოდნის სხვადასხვა სფეროს და მკაცრი დავალება მისცა, დაოსტატებულიყვნენ მეცნიერებისა და ტექნიკის ამა თუ იმ დარგში, მაქსიმალური ცოდნა მიეღოთ და მაღალი რანგის სპეციალისტებად დაბრუნებულიყვნენ სამშობლოში. ყველას ერთი საერთო საზრუნავი დაუსახა: ევროპული ცივილიზაციის ღრმად და საფუძვლიანად ათვისება და მისი რუსეთში გადმონერგვა.

ალექსანდრე ბატონიშვილს დაავალა საარტილერიო საქმეების შესწავლა. მას უნდა აეთვისებინა როგორც საარტილერიო მრეწველობა, ისე სტრატეგია. ამ მიზნით მეფემ იგი გაგზავნა ჰააგაში, რომელიც მაშინ ჰოლანდიასა და მთელ ევროპაში საარტილერიო საქმის ცენტრს წარმოადგენდა.

ჰააგაში გამგზავრებამდე ალექსანდრე და პეტრე I კენიგსბერგში იყვნენ. აქ „პეტრე ძალიან დაინტერესდა საარტილერიო საქმით და გაკვეთილების მიღება დაიწყო პრუსიის ციხე-სიმაგრეების მთავარ ინჟინერ-პოდპოლკოვნიკ შტეიტნერ-ფონ-შტერნფელდისაგან. ამ გაკვეთილებს ესწრებოდა ალექსანდრე არჩილის ძეც. ქართველი ბატონიშვილი ისე ინტერესით მოეკიდა საარტილერიო საქმეს, რომ პეტრე დიდმა იგი საარტილერიო კურსებზე გააგზავნა ჰააგაში“¹.

¹ მ. გონიკიშვილი, „ქართველი უფლისწული ალექსანდრე არჩილის ძე და პეტრე დიდი“, კრ. საქართველოს ფეოდალური ხანის ისტორიის საკითხები, II, 1972 წ., გვ. 192.

პეტრე დიდი საარტილერიო საქმეებთან ერთად მეტად იყო გატაცებული გემთმშენებლობის საქმით და აქაც ალექსანდრე არჩილის ძე ჰყავდა პირველ თანამოღვაწედ.

„პეტრე დიდი და ალექსანდრე მთელი კვირა მუშაობდნენ სარდამში ლისტა როგეს ნავსადგურში. აქ მათ პირველად მოუხდათ თეორიული ცოდნა პრაქტიკულად განხორციელებინათ. პეტრე და ალექსანდრე არც ჩაცმულობით და არც საქმიანობით არ გამოირჩეოდნენ ნავსაშენის მუშებისაგან.

პეტრე აღფრთოვანებული იყო იმით, რომ ალექსანდრე არჩილის ძემ გაიცნო საფლოტო ტერმინები, პირადად შეისწავლა პატარა კატარის მართვა და ხელი მიჰყო საჭირო წიგნების რუსულიდან ქართულად თარგმნას¹. თუ რამდენად დიდ ანგარიშს უწევდა პეტრე I ქართველ ბატონიშვილს, ეს თითქოსდა მეორეხარისხოვანი, მაგრამ საყურადღებო ფაქტიდანაც ჩანს: პეტრეს პატივსაცემად ამსტერდამში მოაწვევეს საჩვენებელი საზღვაო „ბრძოლა“. ამის შესახებ პეტრე თავად რომანდოვსკის სწერდა, ეს „ბრძოლა“, სამწუხაროდ, ალექსანდრე არჩილის ძეს არ უნახავს, რადგან იგი ჰააგაში იყო წასული საარტილერიო საქმეების შესასწავლადო. როგორც ვხედავთ, ალექსანდრე პეტრე დიდის ყურადღების ცენტრში იყო. ალექსანდრე თავისი გარეგნობით, ნიჭით, გონებით და პიროვნული ღირსებებით მსწრაფლ იპყრობდა თანამედროვეთა ყურადღებას და ღრმა შთაბეჭდილებას ტოვებდა მათზე. ამის ნათელი დადასტურებაა ისიც, რომ მისი თანამედროვე უდიდესი პიროვნებები, ევროპის აზროვნების წარმმართველები ლაიბნიცი და ვოლტერი საგანგებოდ მსჯელობენ ალექსანდრე ბატონიშვილის შესახებ. ლაიბნიცმა ისიც კი იცოდა, რომ ალექსანდრე ბატონიშვილი საქართველოს ტახტის მემკვიდრე და სამშობლოდან გადახვეწილი იყო და ამიტომ მას „უდანაშაულოდ დაზარალებულ პრინცს“² უწოდებდა. ასევე თანაგრძნობით და აღფრთოვანებით ლაპარაკობს დიდი ვოლტერი ქართველ უფლისწულზე, რომლის შესახებ იგი გულისტკივილით ამბობს: ქართველი უფლისწული

¹ მ. გონიკიშვილი, „ქართველი უფლისწული ალექსანდრე არჩილის ძე და პეტრე დიდი“, კრ. საქართველოს ფეოდალური ხანის ისტორიის საკითხები 11, 1972 წ. გვ. 293.

² В. Г е р њ е, «Отношение Лейбница к России и Петру Великому», СПб, 1871, გვ. 29.

ბედის უკუღმართობის იშვიათი ნიმუშიაო¹. ამ ორი დიდი მოაზროვნის გამონათქვამში აშკარად გამოსჭვივის ალექსანდრე ბატონიშვილის უდაოდ გამოკვეთილი ღირსების აღიარება და ამ შესანიშნავი პიროვნების, ისტორიაში დიდი სიტყვის მთქმელის, ფართო მასშტაბებისათვის დაბადებული ადამიანისადმი გამოვლენილი ბედუკუღმართობა. არც ის არის შემთხვევითი, რომ ალექსანდრე ბატონიშვილის ბედზე შემდეგში ზრუნავდა პოლონეთის მეფე ავგუსტ III.

თვით ის ფაქტი, რომ XVIII საუკუნის ევროპის უდიდესი ადამიანები პეტრე I და კარლოს XII, პოლანდიის მეფე ავგუსტ III და ვიტსენი, ვოლტერი და ლაიბნიცი, არა მარტო ამჩნევდნენ, არამედ იხიბლებოდნენ და აღიარებდნენ ქართველი უფლისწულის პიროვნულ ღირსებებს, იმის ნათელი დადასტურებაა, თუ რაოდენ ფართო გაქანების და ძალის მქონე იყო იგი. 37 წლამდეც კი ვერ იცოცხლა და აქედან 10 წელი ტყვეობაში გაატარა. დღესაც გაოცებას იწვევს: ოცდაექვსი წლის მანძილზე ცოდნის განა რა მარაგი დააგროვა და აზროვნების რა სიღრმე გამოავლინა ბაგრატიონთა დიდებული გვარის ამ ღირსეულმა მემკვიდრემ, რომ მისი თანამედროვე ევროპა აალაპარაკა.

ალექსანდრემ ჰააგაში დიდი გატაცებითა და პასუხისმგებლობით დაიწყო საარტილერიო საქმეების შესწავლა. უპირველეს ყოვლისა, ალექსანდრემ პოლანდიური ენა შეისწავლა. პოლანდიურ ენას მას ასწავლიდა წარმოშობით პოლონელი, პოლანდიური ენის კარგი მცოდნე ილია თევდორეს ძე კოპიევსკი, სწორედ ის კოპიევსკი. რომლისგანაც პოლანდიური თვით პეტრემ ისწავლა. კოპიევსკიმ ალექსანდრე ბატონიშვილი დაახლოვა პოლანდიაში ბეკდვის საქმის თავკაცთან იან ტესინგთან. არც ეს დაახლოვება ყოფილა შემთხვევითი, რადგან ალექსანდრეს, ისე როგორც მამამისს, მიზნად ჰქონდა საქართველოში სტამბის გახსნა. აქედანვე დაიწყო ალექსანდრემ ამისათვის ზრუნვა.

ალექსანდრე ერთნაირი მონდომებითა და სიყვარულით ეკიდებოდა როგორც თეორიული მასალის შესწავლას, ისე პრაქტიკულ საქმიანობას; რაც კი საარტილერიო სფეროს ეხებოდა, არაფერს

¹ Вольтер, «История Карла XII», гл. 57—58.

უყურადღებოდ არ ტოვებდა. დიდი დაინტერესებით ათვალიერებდა საარტილერიო პარკს, ეცნობოდა ყველა დროის სხვადასხვა სახის ზარბაზანს. ჰააგაში ალექსანდრე მალე დაეუფლა საარტილერიო საქმეს და პეტრემ იგი კვლავ ამსტერდამში თავისთან იხმო. ერთ-ერთი ისტორიკოსის გადმოცემით: დამკვირვებლობის ნიჭით დაჭილღოებული პრინცი (ალექსანდრე ბატონიშვილი, რ. ბ.) სწრაფად ითვისებდა და იმახსოვრებდა გემთმშენებლობისა და ზღვაოსნობის ყველა ტექნიკურ ტერმინს და მალე გახდა დაოსტატებული და გამოცდილი მეზღვაური. ასე რომ, ალექსანდრე საზღვაო და საარტილერიო საქმის დიდი მცოდნე და სპეციალისტი გახდა. „პეტრე გაოცებული დარჩა იმ ცოდნით, რომელიც ქართველმა უფლისწულმა მეილდენბერგში საარტილერიო ცდების დროს გამოამჟღავნა“¹. ჰოლანდიაში ქართველ ბატონიშვილს დიდი მოწიწებით ექცეოდნენ და მას „ქართველ თავადს ალექსანდრე ბაგრატიონს უწოდებდნენ“. ალექსანდრესადმი პატივისცემითი დამოკიდებულება განაპირობა როგორც მისმა დიდმა და მომხიბვლელმა პირადმა ლირსებებმა, აგრეთვე იმანაც, რომ იგი პეტრეს უახლოეს კაცად იყო აღიარებული. ალექსანდრე იმდენად დიდი პატივისცემით სარგებლობდა ჰოლანდიელ დიდკაცთა, კომერსანტთა და მეცნიერთა წრეში, რომ ისინი მონდომებით ზრუნავდნენ, რათა ალექსანდრესთან კეთილი დამოკიდებულება დაემყარებინათ. რუსი და უცხო მკვლევარების და ისტორიკოსების ს. ლაცინსკის, მ. ბოგოსლოვსკის, მ. ხმროვის, მაკოლეისა და იმდროინდელი საარქივო თუ პრესის მასალები მეტად მდიდარ და საინტერესო ცნობებს გვაწვდიან ალექსანდრე ბატონიშვილის შესახებ.

ალექსანდრემ თავისი მომხიბვლელი გარეგნობითა და ფაქიზი ჩაცმულობით თავიდანვე მოხიბლა ჰოლანდიელები. იგი ეროვნული ტანსაცმლით დადიოდა ჰოლანდიის ქუჩებში და იქაურებს ატყვევებდა თავისი მშვენიერებით. იგი იყო „Облеченный всем блеском грузинской роскоши“². ამ ცნობებზე დაყრდნობით მკვლევარი ვლ. ტატიშვილი თავის მრავალმხრივ საყურადღებო წიგნში — „ქართველები მოსკოვში“ ხატოვნად გვიცოცხლებს ის-

¹ ვლ. ტატიშვილი, „ქართველები მოსკოვში“, გვ. 203, 205, 207.

² М. А. Веневиктов, «Русские в Голландии, Великое посольство» 1697—98 гг. М., 1897 г., გვ. 44.

ტორის ფურცლებს. ალექსანდრე ბატონიშვილის ევროპაში ყოფნის პერიოდის შესახებ მკვლევარი აღნიშნავს, რომ უდიდესმა ზაანდამელმა ნეგოციანტმა მიენტერ არენდჰოონ ბლიუმმა ქართველ უფლისწულს ზაანდამში ყოფნის დროს დაუთმო თავისი მდიდრული სახლი ვრცელი ხეხილის ბაღით.

პოლანდიაში ალექსანდრე არჩილის ძე გაიცნო ცნობილმა პოლანდიელმა მეცნიერმა, ამსტერდამის ბურგომისტრმა ნიკოლოზ კორნელი ვიტსენმა, რომელიც არაერთგზის ნახულობდა ალექსანდრეს შინ. ისინი დიდხანს საუბრობდნენ საქართველოს შესახებ. ვიტსენი მოხიბლული იყო ალექსანდრეთი, მხოლოდ ვერ შეგუებოდა იმას, რომ უფლისწული რუსი მეფის სასარგებლოდ მდაბიურ ხელობასა და ხელოსნობას სწავლობდა. მაგრამ პეტრესადმი სიყვარულსა და ერთგულებას ვიტსენის საუბარი ვერ ანელებდა. ალექსანდრე დიდი ხალისით აკეთებდა ყველაფერს, რასაც კი რუსეთის იმპერატორი ბრძანებდა და ამაში დიდ სარგებლობასაც ნახულობდა.

პეტრესა და ალექსანდრეს ურთიერთობის ამსახველი ერთი საინტერესო მასალაა შემონახული:

მეფეს ძალიან მოეწონა ის შენობა, რომელიც მისთვის ნავსაშენ უბანში გამოჰყვეს. იგი აქ დასახლდა მცირე ამალით, რომელშიც იმყოფებოდნენ თავადი ბაგრატიონი და, ალბათ, გრაფი აპრაქსინი, შემდგომში გენერალ-მაიორი, პირველ მათგანთან განსაკუთრებით გულითადი დამოკიდებულება ჰქონდა მეფეს, იმის გამო, რომ იგი ყველა თავისი მოქმედებით მისთვის სასიამოვნო იყო და ყველაფერს მონარქის ნება-სურვილის და ბრძანებების შესაბამისად აკეთებდა; თანდაყოლილი დაკვირვების ნიჭით აღჭურვილი თავადი ბაგრატიონი სწრაფად ითვისებდა და იმახსოვრებდა გემთმშენებლობის და ზღვაოსნობის ტერმინებს და ძალიან მალე გახდა კიდევ დახელოვნებული და გამოცდილი მეზღვაური.

1698 წლის 7 იანვარს პეტრემ ამსტერდამიდან გეზი ინგლისისაკენ აიღო და თან გაიყოლა სამი უახლოესი თანამოღვაწე, მათ შორის ალექსანდრე არჩილის ძეც. პეტრეს არ უნდოდა თავი გამოემეღავნებინა. ინგლისის მეფემ ფილიპე III-მ პეტრეს სურვილს ანგარიში გაუწია და კონსპირაციის ყოველგვარი ზომა მიიღო.

პეტრეს სახლთან ინგლისის მეფე ლარიზული კარეტით, მეზობელ-თათვის სავსებით შეუმჩნევლად მივიდა.

პეტრემ თავის საძინებელ ოთახში მიიღო ფილიპე III, მიღებას ესწრებოდა ალექსანდრე არჩილის ძე. ალექსანდრეს პეტრესთან სიახლოვეს ისიც მეტყველებს, რომ ქართველ ბატონიშვილსა და პეტრეს ერთ ოთახში ეძინათ. ეს ნათელი დადასტურებაა არა მარტო სახელმწიფო საქმეებით გამოწვეული სიახლოვისა, არამედ პირადი მეგობრული ურთიერთობისა. როგორც ჩანს, ალექსანდრე არჩილის ძე პეტრე I, არა მარტო თანამოღვაწე, არამედ დიდი მესაიდუმლე და მისთვის საყვარელი ადამიანი იყო. ამავსი ჩანს ალექსანდრეს მომხიბვლელობა. აქ უნებურად გვახსენდება ანალოგიური ფაქტი: არჩილმა სიყმაწვილეში ისპაჰანში ყოფნისას ისე მოხიბლა სპარსეთის შაჰი, რომ ამ უკანასკნელმა განკარგულება გასცა, თვით მის საძილე ოთახში დაედგათ საწოლი არჩილ ბაგრატიონისათვის. როგორც სპარსელი ისტორიკოსები გაკვირვებით აღნიშნავენ: არ ყოფილა შემთხვევა, რომ სპარსეთის მბრძანებლის ოთახში უცხო მეფისწულს მოესვენათ. ასე იშვიათი პიროვნული ღირსებით იყო დაჯილდოებული არჩილ მეფე და ეს მომხიბვლელობა, ეტყობა, მემკვიდრეობით თავის შესანიშნავ ვაჟსაც გამოჰყვა.

პეტრე და ალექსანდრე მოუთმენლად ელოდნენ, როდის ნახავდნენ ინგლისის გემთმშენებლობის უდიდეს ცენტრს — დებტფორდს, სადაც იყო მსოფლიოში ყველაზე მოწინავე და დიდი გემსაშენები და დოკები. 20 იანვარს პეტრემ და ალექსანდრემ ინახულეს ეს ქალაქი, ხოლო შემდეგ საერთოდ იქ გადასახლდნენ.

პეტრე დიდი და ალექსანდრე არჩილის ძე ერთად მეცადინეობდნენ, ერთად შრომობდნენ და, საერთოდ, ერთად საქმიანობდნენ. ისინი ერთნაირი გატაცებით ეკიდებოდნენ ყველა საქმეს და ურთიერთშეთათბირებით წყვეტდნენ საკითხებს. მაგრამ ამასთანავე, როგორც ჩანს, თავიდანვე განსაზღვრეს, თუ რომელ მათგანს რომელი საქმისათვის მიექცია მეტი ყურადღება. საზღვარგარეთ ყოფნის დროის სიმცირე მოითხოვდა ენერგიისა და დროის განაწილებასა და შემოფარგლას. ამიტომაც იყო, რომ პეტრემ გეზი გემთმშენებლობის დაუფლებაზე აიღო, ხოლო ალექსანდრე არჩილის ძეს არტილერიაში გაწაფვა უბრძანა.

ამიტომაც დებტფორდზე უფრო ალექსანდრეს ინგლისის სამ-

ხედრო მრეწველობის ცენტრი — მეზარბაზნეთა ქალაქი ვულიჩი იზიდავდა. ინგლისის არტილერიის თავკაცი, ფელდცეხმეისტერი სილნეი — გრაფი რომნი დიდი პატივით შეხვდა რუს სტუმრებს. პეტრე I და ალექსანდრე ვულიჩის ზნირი სტუმრები იყვნენ. პეტრესთან ერთად ალექსანდრე ბატონიშვილი „სადარბაზოდ იყო მეფე ვილჰელმთან და დანიის პრინც გიორგისთან. ქართველი უფლისწული მუდამ ახლდა პეტრეს იმ საღამო-მეჯლისებზე, რომლებსაც პეტრეს პატივსაცემად აწყობდა ადმირალი კარმარტენი; ქართველი პრინცი პეტრესთან ერთად დადიოდა პორტსმუდტში ინგლისის ფლოტის მანევრებზე: იყო აგრეთვე ზარაფხანაში, რომელსაც განაგებდა სახელგანთქმული მათემატიკოსი და ფიზიკოსი ისააკ ნიუტონი; დადიოდა თეატრებშიც, სწავლულთა საზოგადოებაში. ათვალიერებდა პირქუშ ტაურს, ისმენდა მეცნიერთა ახსნა-განმარტებებს გრინვიჩის ობსერვატორიაში, ნახულობდა ლონდონის ფაბრიკებსა და მრავალრიცხოვან სახელოსნოებს, ხედებოდა ვაჭრებს, ხელოსნებს, მუშებს, სახელმწიფო მოღვაწეებს, მეცნიერ-სწავლულებს. ალექსანდრე მოემგზავრებოდა ინგლისიდან საარტილერიო საქმეებში თეორიული და ტექნოლოგიური ცოდნით აღჭურვილი და დიდი პრაქტიკული სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობისათვის მომზადებული.

პეტრე I კარგად გრძნობდა, რომ რუსეთის ჩამორჩენილი არტილერიის ძირფესვიანი გარდაქმნა იყო საჭირო. და იმპერატორს, როგორც ჩანს, თავიდანვე ჰქონდა გადაწყვეტილი ევროპაში წაყვანილი ერთ-ერთი თანამოღვაწეთაგანი სწორედ საარტილერიო საქმეებში გაეწეფა. ეს დიდი სახელმწიფოებრივი მისია სწორედ თავის უახლოეს ადამიანს ალექსანდრე არჩილის ძეს მიანდო. პეტრე I ალექსანდრეს გამჟღავნების, ნიჭის, შრომისუნარიანობის, ენერგიულობისა და ერთგულების დიდი იმედი ჰქონდა. ქართველი ბატონიშვილი თავიდანვე გატაცებითა და პასუხისმგებლობით შეუდგა მასზე დაკისრებული მოვალეობის შესრულებას. იგი სულ მცირე ხანში საფუძვლიანად დაეუფლა საარტილერიო საქმეს. პეტრე I შესანიშნავად ხედავდა, თუ რა ძალას წარმოადგენდა მისთვის ევროპულად განსწავლული ალექსანდრე არჩილის ძე და ჩამოსვლისთანავე სწორედ მას მიანდო რუსეთში საარტილერიო საქმეების მოწესრიგება.

1700 წლის 19 მაისს პეტრე I საგანგებო ბრძანებით ალექსანდრე ბატონიშვილი დანიშნა რუსეთის არტილერიის გენერალ-ფელდცეიხმეისტერად. ბრძანებაში ხაზგასმული იყო: „რაც კი საქმეებში პრიკაზში გასაკეთებელი იყოს, ყველა საქმიანობა განაგოს არტილერიის გენერალმა, ბატონიშვილმა ალექსანდრე არჩილის ძემ“. ამრიგად დაარსდა რუსეთში, თანამედროვე ტერმინოლოგიით რომ ვთქვათ, არტილერიის სამინისტრო და მისი პირველი მინისტრი იყო ქართველი ბატონიშვილი.

ამის შესახებ შემდეგში ლენინგრადის არტილერიის მუზეუმის დამაარსებელი, ცნობილი სამხედრო ისტორიკოსი, არქეოლოგი და მწერალი ბრენდენბურგი წერს: „ალექსანდრე ბატონიშვილი, მის დრომდე არტილერიის საქმეთა ხელმძღვანელ პირთა შორის იყო პირველი, რომელმაც თავისი პოსტი დაიკავა როგორც პროფესიით არტილერისტმა. აქამდე საარტილერიო პრიკაზის უფროსები იყვნენ პირები, რომელთაც საარტილერიო ხელოვნებასთან არაფერი ჰქონდათ საერთო. ასეთი მდგომარეობის არაბუნებრიობას პეტრე პირველი თავიდანვე გრძნობდა და ამიტომ ისწრაფვოდა იგი, რომ არტილერიის საქმე ღირსეული კაცისათვის ჩაებარებინა და ეს კაცი იყო ალექსანდრე ბატონიშვილი“¹. არტილერიის გენერალ-ფელდცეიხმეისტერი ხელმძღვანელობდა საარტილერიო მრეწველობას და სარდლობდა არტილერიის ჯარებს.

დაიწყო დიდი რეფორმები და გარდატეხა რუსეთის არტილერიის ისტორიაში. ალექსანდრე ბატონიშვილი მისთვის ჩვეული გატაცებითა და თავდავიწყებით შეუდგა მასზე დაკისრებული მეტად რთული და საჩქაროდ მოსაგვარებელი ამოცანის გადაჭრას. პეტრე I ალექსანდრეს მოქმედებას სრული თავისუფლება და შეუზღუდველი უფლებები მიანიჭა. პეტრე I საგანგებო ბრძანებით არჩილსა და ალექსანდრეს გამოუყვეს ნიჟეგოროდის მაზრაში ტერიუმეკის, ბელგოროდისა და ლისკოვის თემები: სულ 3284 კოპლი, 20464 „ჩეტვერტი“ სახნავ-სათესი, 41715 „ჩეტვერტი“ სათიბი და 3996 მანეთი ყოველწლიური თანხა. ასე რომ, მათი იქაური შემოსავალი თუ აღემატებოდა, თორემ არაფრით ნაკლები არ იყო იმაზე, რაც არჩილ მეფეს საქართველოში ჰქონდა.

¹ П. Е. Бренденбург, «Материалы для истории артиллерийского управления в России», гл. 3—4.

პეტრე პირველის საგანგებო ბრძანებით ალექსანდრეს პირველი ცოლის მილოსლავსკების მამული ვსესვიატსკოეში სამემკვიდროდ გადაეცა ქართველ ბატონიშვილს. სწორედ ეს ვსესვიატსკოე იქცა შემდეგში არჩილისა და დარეჯანის წყალობით ქართველ ლტოლვილთა თავშესაფრად. 1724 წ. ვახტანგ VI დიდი ამალით მობრძანდა აქ. ალექსანდრეს საზოგადოებრივ მდგომარეობას ისიც აწლიერებდა, რომ იგი დაუმოყვრდა გავლენიან თავკაცებს. მართალია. მისი განსვენებული ცოლის ნათესავები, მილოსლავსკები, მისადმი მტრულად იყვნენ განწყობილნი, მაგრამ მათ ამავე დროს პეტრე პირველთანაც კონფლიქტი ჰქონდათ და ეს კიდევ უფრო აწლიერებდა პეტრე I და ალექსანდრეს ურთიერთსიახლოვეს. ამავე დროს, ალექსანდრეს გვერდში ამოუდგნენ პეტრე I კარზე მიღებული და მთელ რუსეთში გავლენიანი თავადები. საქმე იმაშია, რომ ალექსანდრემ დედის, დედოფალ ქეთევანის რჩევით ცოლად შეირთო ელიზბარ (ილია) რომანოვის ძე დავითაშვილის ასული გლიკერია. „ამ ქორწინებით არჩილის ოჯახი დაუმოყვრდა და დაუნათესავდა მრავალრიცხოვან დიდგვაროვან ოჯახებს: დავითაშვილებს, ლოვებს, კოზლოვსკებს, კუტუზოვებს, ჟეცველაშოვებს, გოლოვინებს (ერთ-ერთ გოლოვინს ცოლად ჰყავდა აგრაფინა პოტაპის ასული დავითაშვილი)“¹.

ალექსანდრე ბატონიშვილის საზოგადოებრივი მდგომარეობა და მისი იშვიათი ნიჭი, გონიერება და საქმისადმი სიყვარული ქმნიდა ყველა წინაპირობას, რომ იგი წარმატებით გაართმევდა თავს პეტრე I დაკისრებულ მოვალეობას. და მართლაც, მან საოცარი ტემპითა და ნაყოფიერებით დაიწყო მის წინაშე დასმული ამოცანის გადაწყვეტა. სპეციალისტებს სრულიად სამართლიანად მიაჩნიათ ალექსანდრე არჩილის ძის არტილერიის თავკაცად დანიშვნის დღე რუსეთის საარტილერიო საქმის რეორგანიზაციის დღედ. ევროპის გაცნობის შემდეგ პეტრე I კიდევ უფრო დარწმუნდა, რომ „საზარბაზნო“ საქმე რუსეთში საგანგაშოდ ჩამორჩენილი იყო. თვით იმპერატორისავე სიტყვით რუსეთის არტილერიაში ამ დროს ნახადით „მორტირებს, რომლებიც ჩამოსხმული იყო ასი წლის წინათ და უფრო ადრე“. ალექსანდრე ბატონიშვილმა მძიმე საარტილერიო

¹ ვლ. ტატ-შვილი, „ქართველები მოსკოვში“, გვ. 201.

მემკვიდრეობა მიიღო — ივანე მრისხანეს დროინდელი მოუხეშავი ზარბაზნები, უვარგისი ღენთი, სრულიად უვიცი არტილერიისტები.

ალექსანდრე ბატონიშვილმა ენერგიულად დაიწყო არტილერიის რეორგანიზაცია. არტილერიის ახალი კადრების მზადებასთან, მათ წვრთნასთან ერთად დაუყოვნებლივ შეუდგა საარტილერიო მრეწველობის გადახალისება-გათანამედროვეობას. მან პირადად აღჭურვა ზარბაზნებით მოსკოვის საარტილერიო პარკი. იზრუნა ჭურვებისა და ღენთის ხარისხისა და მარაგის გაზრდაზე. მაგრამ არტილერიის თავკაცად — გენერალ-ფელდციეხმეისტერად — ალექსანდრე ბატონიშვილს მხოლოდ 6 თვეს მოუხდა ყოფნა.

1700 წ. 19 აგვისტოს პეტრე I შეედეთს ომი გამოუცხადა. ამ ომში არტილერიის ხვედრითი წონა განუზომლად დიდი იყო. ალექსანდრე არჩილის ძეს აღარ დასცალდა, განეხორციელებინა თავისი გეგმები — როგორც ახალი ტიპის ზარბაზნების ჩამოსხმის, ჭურვებისა და ღენთის მომარაგებისა, ისე ახალგაზრდა არტილერიისტების გაწვრთნისა. ანდა ამ მცირე ხანში რა უნდა მოესწრო ალექსანდრე ბატონიშვილს. მას, როგორც ისტორიკოსი ბრენდენბურგი სამართლიანად აღნიშნავს, ხელთ ჰქონდა მხოლოდ გადასადნობი მასალა და არა ქვემეხები, არ იყო ჭურვები, ღენთი, უხარისხო ღენთის გამო ზუსტი სროლა შეუძლებელი იყო, გასროლის დროს ტყდებოდა ღერძი. ალექსანდრეს უბრძანეს თავისი საარტილერიო ნაწილით დაძრულიყო ნარვისაკენ.

ნარევასთან ბრძოლა საბედისწერო გამოდგა რუსეთის ჯარისათვის. კარლოს XII ჯარი ბევრად უკეთ იყო შეიარაღებული და რიცხოვრებოდაც აღემატებოდა პეტრე I ჯარს. მაგრამ დამარცხების ძირითადი მიზეზი ის იყო, რომ რუსეთის ჯარს უცხოელი სარდლები და ოფიცრები ხელმძღვანელობდნენ, რომელთაც ბრძოლის პირველსავე დღეს უღალატეს პეტრე I და შევდების მხარეზე გადავიდნენ. რუსეთის ჯარების სარდალი პეტროვი დე-კროი თითქმის უბრძოლველად ჩაბარდა მტერს, მას მიბაძეს სხვა უცხოელმა სარდლებმა და ოფიცრებმაც. რუსეთის ჯარი ალყაშემორტყმული აღმოჩნდა.

პეტრე I ერთგული გენერლები — იაკობ დოლგორუკი, ალექ-

სანდრე არჩილის ან. ავტობიომ გოლოვინი და ივანე ბუტურლინი როცა დარწმუნდნენ, რომ უცხოელი სარდლობისა და სათანადოდ მოეზადებლობის გამო ბრძოლა წაგებული იყო, გადაწყვიტეს ჯარისა და სამხედრო საჭურველის გადარჩენის მიზნით თვით წარმდგარიყვნენ შვედთა ბანაკში და კარლოს XII ეთხოვათ ჯარის უკან დახევის ნება. კარლოს XII ნება დართო.

მაგრამ ეს ნაწილები შვედებმა სასტიკად გაძარცვეს, ხოლო არტილერიის დაბრუნების შესახებ კარლოს XII მოსმენაც არ უნდოდა¹.

შვედების ბანაკში მოსალაპარაკებლად მისული რუსი გენერლები მუხანათურად დაატყვევეს. პეტრე პირველის მარჯვენა ხელის, რუსეთის არტილერიის იმედის, ალექსანდრე ბატონიშვილის ასევე ვერაგული ხერხით მიტყუებისა და დაპატიმრების შესახებ შემდეგში აღმწოთებით წერდა დიდი რუსი პოეტი ა. ს. პუშკინი².

მართებულად შენიშნავს მკვლევარი ვლ. ტატიშვილი: „ალექსანდრე დატყვევებამ პირველ ხანებში არც ისე შეაშფოთა და დაამწყუბრა არჩილი. ბატონიშვილის ტყვეობიდან გამოხსნა, ტყვედ წამოყვანილ შვედ გენერლებზე გაცვლის საშუალებით არჩილს ორისამი თვის საქმედ მიაჩნდა. ის ვითარება, რომლის გამოც ალექსანდრე ნარვის გარემოცვის ღროს მტერს ტყვედ ჩაუვარდა, ყველასათვის ცნობილი იყო და ოდნავადაც ვერ აყენებდა ჩრდილს ალექსანდრეს სიამამაცესა და მის საბრძოლო უნარს. შემდგომმა ამბებმა ცხადყვეს ალექსანდრეს სულიერი სიმტკიცე და მაღალი პატრიოტული სულისკვეთება.

არჩილი შვილის დაბრუნებას მოელოდა, მაგრამ იგი როდითვალისწინებდა იმას, რომ სწორედ ალექსანდრეს სამხედრო მომზადება, მისი სპეციალური ღრმა ცოდნა საარტილერიო საქმისა, მისი მეფური შთამომავლობა, ის, რომ იგი საქართველოს ტახტის ერთადერთი მემკვიდრე იყო, სწორედ ყველაფერი ეს წინ გადაეღობა ალექსანდრეს ტყვეობიდან განთავისუფლებას. კარლოს XII ჩინებულად იცოდა, თუ რა ზიანს აყენებდა პეტრეს, როცა აქია-

¹ Устрялов П. И., «История царствования Петра Великого», т. IV.

² А. С. Пушкин, «История Петра», п/собр. соч., в шести томах т. 6, М., 1946 г., гл. 92.

ნურებდა საარტილერიო საქმის ისეთი მცოდნის განთავისუფლებას, როგორც იყო ალექსანდრე“.

ტანჯვისა და წამების დღეები დაუდგა არჩილს. იგი ცოცხლობდა მხოლოდ ერთადერთი იმედით — სიკვდილის წინ ერთხელ მაინც ენახა თავისი შვილი — გვარის გამგრძელებელი, ივერიის ტახტის მემკვიდრე, მისი სიბერის დასაყრდენი, საქართველოს საქმეების მომავალი მესვეური. ეს იმედი, რომელიც ხან აინთებოდა და ხან ჩაქრებოდა, დაუსრულებელ სულიერ ტკივილს აყენებდა არჩილს; მისი ღონისძიებანი — როგორმე გაეთავისუფლებინა შვილი — უნაყოფო იყო და ეს მეტად აღონებდა მეფეს.

დატყვევებული რუსი გენერლები და ოფიცრები შვედებს მეტად მიიმე და შეურაცხყოფელ მდგომარეობაში ჰყავდათ. შვედები განსაკუთრებით ფხიზლად და მკაცრად ალექსანდრე არჩილის ჭეს ეპყრობოდნენ, რადგანაც მათ კარგად იცოდნენ, რომ ალექსანდრე უაღრესად საჭირო და შეუცვლელი კაცი იყო რუსეთის გენერალთა შორის და ამასთანავე მათ არც ის გამოპარვიათ, რომ ალექსანდრე პეტრეს გამორჩეულად უყვარდა, და ეს უკანასკნელი ყოველგვარ დათმობაზე წავიდოდა, ოღონდ კი ეხსნა რუსეთის არტილერიის რეფორმატორი და საკუთარი მეგობარი შვედების ტყვეობისაგან. სწორედ ამიტომ შვედებმა ალექსანდრეს გაქმნისათვის პეტრეს 10 კასრი ოქრო მოსთხოვეს. შვედები ამასაც არ დაკმაყოფილდნენ და ალექსანდრე ბატონიშვილში 60 კაცის (რუსეთში ტყვედ ჩაქარდნილი შვედების) გაცვლას ითხოვდნენ. ომის შედეგად გადატყვევებული ხაზინის მიუხედავად. პეტრე დათანხმდა ამ წინადადებაზე, მაგრამ თვით ალექსანდრე წავიდა წინააღმდეგ. ალექსანდრე ბატონიშვილი კარგად ხედავდა, რომ რთულ ეკონომიურ პირობებში მყოფი რუსეთის იმპერია ასეთი თანხის გაღების შემდეგ სრული კატასტროფის წინაშე აღმოჩნდებოდა. მაღალი სახელმწიფოებრივი იდეებისა და მოქალაქეობრივი პასუხისმგებლობის მქონე ალექსანდრე არჩილის ძე დაბეჭითებით სწერდა პეტრე პირველს:

„არც მითქვამს და გონებაშიც არ გამივლია, რომ სახელმწიფოსათვის რაიმე ზიანი მიმეყენებინა, არა მარტო ჩემი მიზეზით, არამედ ათასჯერ უკეთესიც რომ ყოფილიყვნენ. ჩვენ მხოლოდ ამისათვის ვართ მოწოდებულნი: მოვითმინოთ და დავიხოცოთ ხელ-

მწიფისა და სახელმწიფოს ინტერესებისათვის“¹. მოსკოვი ამაყო-
ბდა ალექსანდრეს ვაჟეცობით.

მართლაც, რა დიდი მოქალაქეობრივი შეგნება უნდა ჰქონოდა
ადამიანს, რომ ასე ვაჟეცურად გაეწირა თავი! დაავადებული, და-
უძლურებული ბატონიშვილი, უპირველეს ყოვლისა, ქვეყანაზე
ფიქრობდა და დაუშვებლად მიაჩნდა ომის მძიმე წლებში საკუთა-
რი თავის დახსნის მიზნით სახელმწიფოსათვის ესოდენი მატერია-
ლური ზარალი მიეყენებინა. უდაოდ რაინდულად მოიქცა ქართვე-
ლი უფლისწული.

არადა რუსი ტყვეები და მათ შორის ქართველი უფლისწული
აღტანელ მდგომარეობაში ჰყავდათ შვედებს. კარლოს XII მიერ
სტოკჰოლმში მოწყობილ დამამცირებელ აღლუმზე ალექსანდრე
ბატონიშვილი კოლონის თავში მიაბიჯებდა. რუსთა შეურაცხყო-
ფელმა ამ ფაქტმა მეტად განარისხა პეტრე I, მან გამოარეკა შვედი
ტყვეები, მათ კოლონას თავში მათივე ელჩი ჩაუყენა და ასე მო-
ატარა მოსკოვის ქუჩები.

თუ რა მძიმე პირობებში იმყოფებოდნენ რუსი ტყვეები, კარ-
გად ჩანს ტყვედ მყოფი თავადი ხილკოვის წერილში, რომელიც
მან გაუგზავნა გოლოვინს: „უფრო იოლია თურქებთან ტყვედ
ყოფნა, ვინემ შვედებთან, აქ ჩვენ არაფრად გვაგდებენ, უნამუსოდ
გვაგინებენ და დაგვცინიან“².

ასეთმა მძიმე პირობებმა და ჩრდილოეთის მკაცრმა ყინვებმა
სამხრეთში აღზრდილ ქართველ ბატონიშვილს ჯანმრთელობა უკი-
დურესად შეურყია. იგი დაავადდა. იმავე გოლოვინს ალექსანდრე
ბატონიშვილი სასოწარკვეთით სწერს: „ჩემო ხელმწიფევ, თედო-
რე ალექსის ძევ, მადლობა ღმერთს, ჯერ ცოცხალი ვარ, თუმცა
ძალიან ავად ვარ, ამიტომ გულით გთხოვთ, ვინმე მადლიანი მღვდე-
ლი გამომიგზავნონ, რომ ქრისტიანული წესით სიკვდილის ღირსე
გავხდე“³.

¹ Устюгов Н. И., *დასახ. ნაშრ.*, ტ. IV, ნაწ. II, დანართი № 2, § 5, გვ. 445.

² იქვე, გვ. 230.

³ Эсаадзе С. Б. «Первый генерал-фельдцейхмейстер русской артил-
лерии при Петре Великом царевич Имперетинский Александр Арчилович»,
СПб., 1913 წ., გვ. 10.

პეტრე I ძალიან განიცდიდა მისი გენერლების და უპირველესად ალექსანდრე ბატონიშვილის მძიმე მდგომარეობას.

რუსეთის იმპერატორი პირადად ანუგეშებდა ქართველ ბატონიშვილს. ამის ნათელი დადასტურებაა საოცარი სითბოთი და თანგრძნობით გამსჭვალული მისი წერილი ალექსანდრე არჩილის ძისადმი: „თქვენ უზომო მწუხარებას შეუპყრიხართ იმის გამო, რომ ისეთების ხელში მოხვდით, რომელთაც ვერავითარ გულკეთილობას და მეომარ ქრისტიანთათვის ჩვეულ ვერავითარ კეთილ ღონისძიებას ვერ მოვთხოვთ“. პეტრე I სომეხი ეპქრებისა და სხვათა ხელით ხშირად უგზავნიდა ალექსანდრე ბატონიშვილს ფულს. მაგრამ შედეგები ახერხებდნენ, რომ ამ ფულს დანიშნულების აღგელამდე არ მიეღწია. იკარგებოდა შვილისადმი გაგზავნილი არჩილ მეფის ფულებიც.

არჩილმა მღვდელ სოლოდაშვილის ხელით სტოკჰოლმში თვით კარლოს XII გაუგზავნა თხოვნა, მაგრამ ჩრდილოელი მონარქის გაყინული გული ვერც ამ მუდარამ მოაღბო.

აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ტყვედ ჩავარდნილი ყველა გენერალი ერთნაირად მძიმე მდგომარეობაში არ იმყოფებოდა. ზოგმა მათგანმა ადვილად დათმო თავისი პრინციპები. საერთო ენაც გამოძებნა შეედებთან და ამით მდგომარეობა გაიუმჯობესა. მაგალითად, თავადი ტრუბეცკოი თვით კარლოს XII კარზე ცხოვრობდა. ხასაც კი ჰყავდა (იქვე მცხოვრები დიდგვაროვანი ქალი), მისგან შეეძინა კიდევ ვაჟი, რომელიც შემდგომში, ეკატერინეს დროს, თავადი ბეცკის სახელით ცნობილი დიდიკაცი გახდა. მაგრამ სულ სხვა ბუნებისა და ზნეობის იყო ქართველი ბატონიშვილი. აკი იდეალებისადმი ერთგულება სიცოცხლის ფასად დაუჯდა მას.

პეტრე პირველი ყოველნაირად ცდილობდა ტყვეების, უპირველეს ყოვლისა კი ალექსანდრე ბატონიშვილის გამოსხნას. ხანგრძლივი მოლაპარაკებების შემდეგ როგორც იქნა კარლოს XII დათანხმდა, რომ ალექსანდრე ბატონიშვილი და თავადი ტრუბეცკოი გაეცვალათ გრაფ პიპერზე. მაგრამ ქართველ ბატონიშვილს ბედმა აქაც უმტყუნა, 10 წლის ტყვეობის შედეგად მძიმედ დაავადებული ალექსანდრე ბატონიშვილი გზაში გარდაიცვალა 1711 წლის 20 თებერვალს. ასე დაემსხერა უკანასკნელი იმედი არჩილ მეფეს.

ალექსანდრეს ტყვედ ყოფნამ სრულიადაც არ გაანელა პეტრე I გრძნობა ქართველი ბატონიშვილისადმი. რუსეთის იმპერატორი იმდენად კეთილად იყო განწყობილი ალექსანდრესადმი, რომ ხმა გავრცელდა, პეტრე I ტყვეობიდან დახსნის შემდეგ ალექსანდრე ბატონიშვილი საქართველოში სამეფო ტახტზე უნდა დასეასო.

პეტრე პარველის ალექსანდრესადმი სიყვარულსა და პატივისცემით დამოკიდებულებას ისიც მეტყველებს, რომ ქართველი ბატონიშვილის ტყვეობაში ყოფნის პერიოდშიც კი შეუნარჩუნა გენერალ-ფელდციხმაისტერის წოდება და ჯამაგირის ნახევარიც ენახებოდა. მხოლოდ ალექსანდრე ბატონიშვილის გარდაცვალების შვიდი თვის შემდეგ დანიშნა პეტრემ ახალი გენერალ-ფელდციხმაისტერი იაკობ ბრიუ, რომელიც აქამდე მხოლოდ მოვალეობის შემსრულებელი იყო. ალექსანდრეს ტყვეობის პერიოდში პეტრე დიდი ხშირად ნახულობდა და ანუგეშებდა მოხუც არჩილს ესესვი-ატსკოეში.

სამშობლოს მოწყვეტილ, შვილის წარმატებებისა და გავლენის იმედით მყოფ არჩილს ალექსანდრეს დაღუპვამ სულ გაუქარწყლა ყოველივე საოცნებო და სახალისო, მოხუცობაში სვე-ბედგამწარებულ არჩილს ისლა ასულდგმულებდა, როგორმე თავისი ვაჟკაცის ცხედარს დაკონებოდა.

სასოწარკვეთილი არჩილი სწერდა პეტრე დიდს: „ვამ ჩვენ უბედურთ, ყოველი კეთილისაგან გაძარცულთ; სიკვდილმა ვითარცა მძინვარე ნადირმა, მოგვტაცა შვილი ჩემი ალექსანდრე, ხოლო ჩვენ მწარე მოხუცობაში გვიმზადებს გზას საფლავთა შინა. დიდ ნუგეშად მექნება, თუ გვამი ჩემი შვილისა გადმოსვენებული იქნება მოსკოვში“¹. პეტრემ ყოველი ღონე იხმარა, რათა აეძულებინა შვედები, გადმოესვენათ ალექსანდრეს ნეშტი. თავდაპირველად შვედები ძალიან აყოვნებდნენ პასუხის გაცემას. ჯერ იყო და ალექსანდრეს ნეშტი დაკრძალეს კუნძულ პიტეოსზე. დიდხანს ევაჭრებოდნენ რუსეთის იმპერატორს. მართებულად შენიშნავს ვლ. ტატიშვილი: „რაკი ცოცხალში ვერაფერი მიიღეს, ლამობდნენ ნეშტი მაინც გაეყიდათ დიდ ფასად“². იმავე მკვლევარის მახვილი შენიშვნით

¹ Устрялов Н. И., დასახ. ნაშრ., ტ. IV, ნაწ. I.

² ვლ. ტატიშვილი, „ქართველები მოსკოვში“, გვ. 225.

„თავისი უკანასკნელი შვილის ნეშტთან ერთად არჩილმა დამარხა საქართველოში დაბრუნების უკანასკნელი იმედიც“¹.

არქიმანდრიტ ლავრენტისა და ოჯახის წევრებთან შეთანხმებით არჩილმა გადაწყვიტა ალექსანდრე დაეკრძალა დონის მონასტრის დიდ ტაძარში. ნოვოდევნიჩის მონასტრიდან დონის მონასტერში გადმოასვენეს ალექსანდრე ბატონიშვილის პირველი ცოლის თეოდოსია ივანე მილოსლავსკის ასულის და ალექსანდრეს ორი უმცროსი ძმის დავითისა და მამუკას ნეშტები და დიდი საქმეებისათვის დაბადებული და მრავალტანჯული ალექსანდრე ბატონიშვილის გვერდით დაკრძალეს.

„დონის ახალი მონასტრის საკურთხეველის ქვემოთ საფუძველი ჩაეყარა XVIII საუკუნის ქართველ პოლიტიკურ და სამხედრო მოღვაწეთა ყველაზე დიდს განსასვენებელს. შემდგომშიაც აქ იმარხებოდნენ ბაგრატიონის სამეფო ოჯახიდან გამოსული სახელმძღვანელო მოღვაწენი. ვერსად საქართველოში, ვერც ტაძრებში და ვერც სასაფლაოებზე ვერ ვიპოვით ბაგრატიონთა გვარიდან წარმოშობილ სახელმწიფო მოღვაწეთა იმდენ საფლავს, რამდენსაც ჩვენ ვპოულობთ ახალი დონის მონასტრის სასაფლაოზე. თითქოს წინასწარ სპერეგტდა ამას არჩილი, რომელმაც ამ ნეკროპოლის დაარსების ერთი წლის შემდეგ, აქვე მოაწყო ეკლესია“². საგულისხმოა ფაქტი, რომ 1715 წ. 2 ოქტომბერს პეტრე I ბრძანებით რიზანისა და მურომის მიტროპოლიტმა, პატრიარქმა სტეფანემ დონის მონასტერს მიანიჭა ივერიის მონასტრის ხარისხი. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ის, რომ ალექსანდრეს ხსოვნის პატივსაცემად პეტრე I შვედებზე გამარჯვების ზეიმი ალექსანდრეს სახლიდან დაიწყო. მართებულად შენიშნავს ახალგაზრდა მკვლევარი ნადიბაიძე: „შვედებზე გამარჯვების აღსანიშნავი პირველი სასმისი პეტრემ აიღო თავისი მეგობრისა და თანამოღვაწის ალექსანდრეს სახლში და დაექვევების გარეშე შეიძლება ითქვას, რომ ერთ-ერთი პირველი სადღეგრძელოც სწორედ ალექსანდრეს ეკუთვნოდა“³.

¹ ვლ. ტატიშვილი, „ქართველები მოსკოვში“, გვ. 225.

² იქვე, გვ. 226.

³ ნ. ნადიბაიძე, „ალექსანდრე ბატონიშვილის ლიტერატურული მოღვაწეობა, გვ. 69.

გონებაში ახვილურად შენიშნავენ მკვლევარები, რომ ალექსანდრეს სახლიდან ზეიმის დაწყება იყო არა მარტო ალექსანდრესადმი პატივისცემისა და სიყვარულის გამოხატვა, არამედ ეს იყო პოლიტიკური ნაბიჯიც, რომლითაც პეტრე I მიანიშნა, რომ ჩრდილოეთში გამარჯვების შემდეგ იგი დაიძვროდა სამხრეთი საზღვრების პრობლემის მოსაწესრიგებლად და აქ კი პირველი სიტყვა არჩილ მეფეს ეკუთვნოდა.

ალექსანდრე ბატონიშვილის მოღვაწეობის შესახებ საუბრისას გაათვალისწინებელია არა მარტო მისი სამხედრო ორგანიზატორული და საბრძოლო საქმიანობა, არამედ მეცნიერულ-ლიტერატურული გატაცებები. მან სერიოზული წვლილი შეიტანა ეროვნულ სამეცნიერო ლიტერატურის განვითარებაში. მიუხედავად დაბებული სახელმწიფოებრივი საქმიანობისა, ის მაინც ახერხებდა ქართული მწერლობისა და მეცნიერების გამდიდრებას უცხოურიდან და უპირველეს ყოვლისა რუსულიდან ნათარგმნი წიგნებით. ალექსანდრე ბატონიშვილმა რუსულიდან ქართულად თარგმნა „საარტილერიო გალობანი უფლისა ჩუენისა იესო ქრისტესნი“, სვიმონ პოლოცკის „სიტყუა“ „მიცვალებისათვის ღმრთის მშობლისა“, „სიტყვა დღესა ყოვლად წმიდისა ტაძრად მიყვანებისასა“, „მეფის კურთხევის წესი“, „ლოცვა ახლად თარგმნილი რუსულისაგან“. ალექსანდრე ბატონიშვილის ლიტერატურულ-მეცნიერული მოღვაწეობა ვრცლად არის წარმოდგენილი პროფ. ლ. მენაბდის საინტერესო გამოკვლევაში — „ქართული კულტურულ-საგანმანათლებლო კერების ისტორიიდან“¹, ხოლო ახალგაზრდა მკვლევარმა ნ. ნადიბაიძემ თავის უაღრესად საყურადღებო გამოკვლევაში დამარწმუნებელი გახადა, რომ ალექსანდრე ბატონიშვილმა „საარტილერიო წიგნი“ თარგმნა არა რუსულიდან, არამედ პოლანდიურიდან. იმ დროს რუსულად ჯერ კიდევ არ იყო ეს წიგნი თარგმნილი და ალექსანდრეს, რასაკვირველია, დედნად არ გამოადგებოდა¹. ასე მრავალფეროვანი და საოცრად ნაყოფიერი იყო ალექსანდრე ბატონიშვილის ხანმოკლე სიცოცხლე. მან ფაქტიურად მხოლოდ მომ-

¹ ნ. ნადიბაიძე, „ალექსანდრე ბატონიშვილის ლიტერატურული მოღვაწეობა“ (ნაშრომი ფილოლოგიურ მეცნიერებათა კანდიდატის ხარისხის მოსაპოვებლად).

ზადება მოასწრო იმ დიდი საქმეებისათვის, რომლებიც მიზნად ჰქონდა დასახული. საუბედუროდ, სწორედ მაშინ დაიღუპა, როდესაც სრული გაქანება უნდა მისცემოდა მის ნიჭსა და გამოცდილებას. ევროპულად განსწავლული, პეტრე დიდის გვერდით სახელმწიფოებრივი წრთობამიღებული და ზურგგამაგრებული, ბრძენი არჩილისაგან დამოძღვრილი ეს ცეცხლოვანი მამულიშვილი ახლებურად გადაჭრიდა სპარსეთ-ოსმალეთის პრობლემას და სულ სხვა გზით წარმართავდა ჩვენი ხალხის ცხოვრებას, ჩვენი ქვეყნის ისტორიას, მაგრამ აქაც ისევე გვიმტყუნა ბედმა, როგორც ამ უკანასკნელმა თვით ალექსანდრე ბატონიშვილი გაწირა მუხანათურად და ამით, უპირველეს ყოვლისა მწოცვან არჩილს გადაუწურა ყოველგვარი იმედი.

სიბერის ეამს ბედისაგან განწირული, სამშობლოს მოწყვეტილი და რუსეთის იმპერატორის კარს შეხიზნული არჩილ მეფე თითქმის სრულიად ჩამოსცილდა პოლიტიკურ ცხოვრებას. მას უკვე იშვიათად ეძლეოდა საშუალება ქვეყნის საგარეო საქმეების მოწესრიგებისა¹. არადა თავისი ქვეყნის დიდად მოჭირანხულე, იშვიათი გზნების მამულიშვილი დღენიდაგ თავისი უსამართლოდ ჩაგრული სამშობლოს, განმაცვიფრებელი შემოქმედებითი უნარის მქონე ხალხის მომავალზე ფიქრობდა. პოლიტიკური ასპარეზიდან წასულმა არჩილ ბაგრატიონმა თავისი უშრეტი ენერგია, ცხოვრების დიდი გამოცდილება, იშვიათი ნიჭი და სიბრძნე ახალი გზით წარმართა. იგი კარგად ხედავდა, რომ პეტრე დიდის წყალობით რუსეთში დიდი აღმავლობა იწყებოდა, რომ რუსეთი მოსკოვის ჩაკეტილ სამეფოდან ევროპის ცივილიზაციის დიდ გზაზე გადიოდა და ამიერიდან სწორედ მოსკოვში იყო საჭირო ქართული კულტურის კერის შექმნა, რათა უშუალოდ დაკავშირებოდა თვით რუსეთისა და ამ უკანასკნელის საშუალებით დასავლეთ ევროპის მოწინავე კულტურას. ასეთი მეთოდების დიდი ტრადიცია ჰქონდა ქართველ მოღვაწეებს. ჯერ კიდევ ადრეულ საუკუნეებში, როდესაც ბიზანტია იყო მსოფლიო კულტურის ცენტრი, ქართველმა მოღვაწეებმა სირია-

¹ ვ. გაბაშვილი, „სულხან-საბა ორბელიანი როგორც დიპლომატი“, კრ. „სულხან-საბა ორბელიანი“, საქ. სსრ მეცნიერებათა აკად. გამომცემლობა, 1959 წ., გვ. 64—65.

პალესტინასა და ათონზე ააგეს კულტურის დიდი კერები, რომ უშუალოდ და სწრაფად აეთვისებინათ ქრისტიანული სამყაროს ყველა დიდი მიღწევა და დაუყოვნებლივ ეზიარებინათ მისთვის თანამემამულენი. ხოლო ახლა, როდესაც დასავლეთ ევროპა იქცა ცივილიზაციის დიდ ცენტრად და ტონს აძლევდა მსოფლიოს, არჩილ მეფემ გადაწყვიტა მოსკოვში შეექმნა ქართული კულტურის ცენტრი, რათა თანამოღვაწენი შემოეკრიბა და იქ გაეჩაღებინა ინტენსიური მეცნიერულ-კულტურული მოღვაწეობა და იქიდან მიეცა თანამემამულეთათვის დიდი სულიერი საზრდო. მართებულად შენიშნავს პროფ. ლ. მენაბდე — „მოსკოვი, — რუსეთის სახელმწიფოებრივ-პოლიტიკური ცენტრი, — ადრევე გახდა ქართველთა კულტურულ-შემოქმედებითი მუშაობის მძლავრი კერა. რუსული შემოქმედებითი აზრის, რუსი ხალხის დიდი კულტურული ცხოვრების ცენტრი მშობლიური გახდა რუსეთს გადახვეწილი ქართველებისათვის“¹. „მოსკოვი ქართველთა თვალში უკვე XVII საუკუნიდან იქნა გააზრებული იმ ხალხის დედაქალაქად, რომელსაც არა მარტო სამხედრო დასმარების გაწევა შეუძლია, არამედ იგი ხდება განათლების დიდი ცენტრიც“².

როგორც აკად. ნ. ბერძენიშვილი წერდა: „ქართველთა კოლონია მოსკოვში წარმოადგენდა პოლიტიკურ ემიგრანტ-პატრიოტთა ნამდვილ ცენტრს“³. ამავე აზრს ავითარებს აკად. ალ. ბარამიძე: „მოსკოვის ქართულმა კოლონიამ ითამაშა უდიდესი როლი რუსი და ქართველი ხალხის ურთიერთ გაცნობასა და დაახლოებაში... მოსკოვის ქართული კოლონიის პირველსავე მოღვაწეებზე თავიდანვე კეთილი გავლენა იქონია რუსულმა კულტურამ და ეს გავლენა შემდეგში უფრო და უფრო ღრმავდებოდა და ვრცელდებოდა კულტურის ყველა სფეროში (მეცნიერება, განათლება, საზოგადოებრივი აზრი... ლიტერატურა, ხელოვნება და სხვ.). მოსკო-

¹ ლ. მენაბდე, „ქართული კულტურულ-საგანმანათლებლო კერების ისტორიიდან (არჩილის კოლონია მოსკოვში)“, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, ტ. 56, 1967 წ., გვ. 197.

² П. Бутков, История о духовном завоевании царя Арчила. «Северный архив», 1824, т. XII, № 22, 24, гв. 203—222.

³ И. А. Бердзенишвили. Путеводитель к выставке «Грузинская колония в Москве».

ვის ქართულ კოლონიაში განმტკიცდა და გაღრმავდა რუსი და ქართველი ხალხის ჰემშარიტი მეგობრობის ფესვები¹.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, მილოსლავსკების მამული ვსესევი-ატსკოლ პეტრე პირველმა საგანგებო ბრძანებით ალექსანდრე არჩილის ძის მუდმივ მფლობელობაში გამოაცხადა. სწორედ ამ ვსესევიატსკოეში დასახლდა არჩილი და მისი ქალიშვილი დარეჯანი (რუსეთში დარიას უწოდებდნენ). ეს დაბა იქ არსებული არჩილის სასახლითა და ეკლესიით იქცა ქართული კულტურის ცენტრად. არჩილმა შემოიკრძა სწავლული ქართველები: დავით თურქესტანიშვილი, ბაგრატ სოლოლაშვილი, დიმიტრი სააკაძე, გაბრიელ ჩხეიძე, პეტრე ნეჭაძე და მათთან ერთად შეუღალა დიდ ეროვნულ საქმეს — მეცნიერულ-ლიტერატურულ მოღვაწეობას. შენდგომილ აქ მოისწრაფოდნენ ქართველი მოღვაწეები. აქ ჩამოვიდა ვახტანგ VI მთელი თავისი ამალით. აქაურ მიწას მიაბარეს სულხან-საბა ორბელიანის, დიმიტრი ბაგრატიონისა და გიორგი ავალიშვილის ნეშტები. მოსკოვის ქართული კოლონია შეიქმნა ჩვენში ევროპული კულტურის გამავრცელებელი. აქ გაჩაღებული ინტენსიური, მრავალფეროვანი საგანმანათლებლო მოღვაწეობა იქცა ეროვნულ მეცნიერებისა და მწერლობის აღმავლობის ბიძგის მიმცემი². საკუთარი სახლ-კარისა და თვისტომთა დაშორებით გამოწვეულ დარღვა და ნაღველს ინტენსიური შემოქმედებითი მოღვაწეობით იქარებდნენ: თხზავდნენ მხატვრულ ნაწარმოებებს, ფილოსოფიური თუ ისტორიული ხასიათის ტრაქტატებს, თარგმნიდნენ თეოლოგიურ საეკლესიო-საღვთისმსახურო თუ დიდაქტიურ დამრიგებლობითი შინაარსის წიგნებს, ახდენდნენ ძველი ტექსტების რუსულიდან შედარება-შეჯერებას, რედაქტირებას, აწყობდნენ მეცნიერულ-ლიტერატურულ განხილვებს... ყოველივე ამის თავკაცი იყო არჩილ ბაგრატიონი.

მას შემდეგ, რაც ვსესევიატსკოე და ღონის მონასტერი არჩილისა და მის მემკვიდრეთა უფლებებში გადავიდა, არჩილმა თავის თანამოღვაწეებთან ერთად ენერგიულად დაიწყო ამ მონასტრების

¹ А. Г. Барамидзе, Давид Гурамишвили, 1955 წ., გვ. 12.

² ოთარ კასრაძე, — „ძველი ქართული ნაბეჭდი წიგნები“, გამოც. „საბჭოთა საქართველო“, 1973 წ., გვ. 41.

მშენებლობა და ისინი ემიგრირებულ ქართველთა საიმედო სათვისტომოდ აქცია.

დონის მონასტერი დაარსებულ იქნა ჯერ კიდევ 1591 წელს. თავიდანვე გადაწყვეტილი იყო, ამ მონასტერს გარშემო ბურჯებითა და კოშკურებით თანდაყოლილი სქელი კედლები შემოვლებოდა, რათა იგი საიმედო ციხე-სიმაგრედ ქცეულიყო, რომელიც მოსკოვს დაიცავდა სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან, განსაკუთრებით ყირიმის თათართა შემოსევებისაგან. მაგრამ სხვადასხვა მიზეზის გამო მშენებლობა არ დაუსრულებიათ. მას შემდეგ, რაც დონის მონასტერი არჩილის გამგებლობაში გადავიდა, ამ უკანასკნელმა შეძლო საქმის ბოლომდე მიყვანა.

1705 წელს არჩილას თხოვნით მონასტრის მოძღვრად დაინიშნა არჩილის უახლოესი თანამოღვაწე, საქართველოდან არჩილთან შეხიზნული ლავრენტი არქიმანდრიტი, რომლის სახელთანაა დაკავშირებული დონის მონასტრის მშენებლობის დასრულება და, საერთოდ, ამ კომპლექსის გაფართოება-გამშვენება. ლავრენტი დონის მონასტერს წინამძღვრობდა 1705 წლიდან 1720 წლამდე. არჩილისა და ლავრენტის ბეჯითი გარჯის შედეგად 1711 წელს დასრულდა მონასტრის მთელი კომპლექსი. მონასტერს გარს შემოერთა 8 მეტრის სიმაღლისა და სამი მეტრის სიგანის წითელი მყარი კედელი, რომელშიც ჩატანებული იყო სათოფურები, ხოლო კუთხეებში — მრგვალი მაღალი კოშკები. ასე რომ, მონასტერი გახდა ძლიერი სამხედრო ციხე-სიმაგრე, რომელიც საიმედოდ იცავდა მოსკოვს სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან¹.

ლავრენტი დონის მონასტრის ყველაზე დიდი მოძღვარი-მშენებელი იყო. არც მანამდე და არც მის შემდეგ მონასტრისათვის არავის იმდენი არ გაუკეთებია, რაც ლავრენტიმ გააკეთა. არჩილი და მთელი მისი ოქახი, განსაკუთრებით მეფის ასული დარეჯანი, უშუალო მონაწილენი იყვნენ ყველა სამონასტრო საქმისა, რომელთაც სათავეში უდგა არჩილის მუდამ მჩქეფარე ენერგიით შთაგონებული და გამხსნევებული ლავრენტი.

თვით პეტრე I დიდად ზრუნავდა ქართველთა მოსკოვის კოლონიაზე და ყოველგვარ დახმარებას უწევდა არჩილსა და მის მემკვიდრეებს. ალექსანდრეს გარდაცვალების შემდეგაც არ მოუკლია

¹ ვლ. ტატიშვილი, „ქართველები მოსკოვში“, გვ. 219.

ყურადღება იმპერატორს. „ჩლიგ-სა (1713) წელსა, მაისსა იდ (14)-ს დიდმან ხელმწიფე მეფემან და დიდმან მთავარმან პეტრე ალექსის შვილმან, ყოვლისა დიდისა, მცირისა და თეთრის რუსეთის თვით მპყრობელმან, მოისმინა არჩილის ვახტანგის შვილის თხოვისა წერილი და ბრძანა, რომე მამულისა, სასახლისა და ესრეთუე სხუათა ცა ყოველთა ნივთთა ქონებად, ასულისა მისისა და მემკვიდრეთა მისთა, უკეთუ გამოფიქრნენ მიუღებლად, და დედუფალი და ბატონო შვილის ცოლი, გამოიზარდნენ იმავ მამულისაგან და თუ ასულმან მისმან ცარევენამ მემკებდრეობა ინებოს ნებითა თვისითა, ვისიმე, ამას ზედა იყოს ნება მისისა ხელმწიფისა დიდებულებისადმი მოხსენებითა.

ახანაურნი და ყოველნი მოწესენი მათნი კაცნი, რომელნიცა დღეს მოსკოვს სახლსა შინა მათსა არიან და ან მათისა ქუეყანით მოვიდნენ ვინმე, იყოს ნება მათს სახლსა მოსვლასა და წარსლვასც დაუბრკოლებლად¹. ემიგრანტი ქართველებისადმი ზრუნვა და საქმის წარმოება საგანგებოდ დავალებული ჰქონდათ თავად იაკობ დოლოგორუკს, თავად გიორგი ვოლკონსკისა და გრაფ ივან ალექსანდრეს ძე მუსინ-პუშკინს. ეს უკანასკნელი მეტად დიდ ყურადღებას იჩენდა მისი შეფობის ქვეშ მყოფთა მიმართ.

არჩილ მეფე თავის მხრივ ყოველნაირად ცდილობდა, რომ რუსეთის იმპერატორისა და თანამდგომელთა ყურადღება მაქსიმალურად გამოეყენებინა თავისი ქვეყნისა და ხალხის საკეთილდღეოდ. რუსეთს შეხიზნული ქართველი მამულიშვილის მრავალ საზრუნავთა შორის ერთ-ერთი არსებითი იყო საქართველოს ევროპულ ცივილიზაციასთან ზიარება და ფართო მასშტაბის საგანმანათლებლო საქმიანობის გაშლა თანამემამულეთა შორის. მწერლობის, მეცნიერების და, საერთოდ, მწიგნობრობის ამაღლების საფუძველთა საფუძველს, უცილობელ შინაპირობას კი სასტამბო საქმის მოგვარება წარმოადგენდა. ამიტომაც ფართო ეროვნული მიზნების მქონე შორსმჭვრეტემა ქართველმა დიდმა მოღვაწემ სწორედ წიგნების ბეჭდვის წამოწყება მიიჩნია საშურ საქმედ². ჯერ კიდევ საქართვე-

¹ ვლ. ტატიშვილი, „ქართველები მოსკოვში“, გვ. 125.

² ქრისტინე შარაშიძე, „პირველი სტამბა საქართველოში“, თბილისი, 1955 წ.; ლ. მენაბდე, დასახელებული ნაშრომი; ო. კასრაძე, „ძველი ქართული ნაბეჭდი წიგნები“, 1973 წ., „საბჭოთა საქართველო“; გ. პაიჭაძე, „პირველი ქართული სტამბა, ჟურნ. „მნათობი“, 1978 წ., № 10. გ. შარაძე, მიკლოშ კიში ტრეტაულში და ქართული სტამბა, თბ., 1982 წ.

ლოში ყოფნის დროს წამოიწყო არჩილმა სასტამბო საქმის მოგვარებისათვის ზრუნვა, მაგრამ გარკვეული ისტორიული ვითარების გამო მიზანს ვერ მიაღწია. რუსეთში მყოფმა კი უნარიანად და გონივრულად გამოიყენა თავისი მდგომარეობა და მსწრაფლ შეუდგა საქართველოდან გამოყოლილი ოცნების — ქართული ნაბეჭდი წიგნის შექმნის განხორციელებას. ჯერ 1687 წელს, რუსეთში პირველად ყოფნის დროს, არჩილი დაუკავშირდა ბეკდვის საქმის ევროპელ სპეციალისტებს. ამსტერდამში, სადაც სასტამბო საქმე განსაკუთრებით კარგად იყო მოგვარებული, მოღვაწეობდა ცნობილი ოსტატი ნიკოლოზ კისი, რომელსაც არჩილმა შეუთვქვით ქართული ნუსხურ-მთავრული შრიფტის დამზადება. არჩილის თხოვნისადმი დიდ ყურადღებას იჩენდა ამსტერდამის ბურგომისტრი ნიკოლოზ ვიტსენი. ამსტერდამში არჩილის დაკვეთა შეასრულეს, მაგრამ სხვადასხვა მიზეზების გამო ამ შრიფტმა არჩილამდე ვერ მიაღწია.

მოსკოვში საბოლოოდ დასახლების შემდეგ არჩილმა კიდევ უფრო ინტენსიურად დაიწყო ქართული წიგნის ბეჭდვაზე ზრუნვა. ამ საქმეში მას გვერდში ამოუდგა მისი ვაჟიშვილი ალექსანდრე. ეს უკანასკნელი, მიუხედავად იმისა, რომ შეედებთან ტყვედ ყოფნის დროს უაღრესად მძიმე პირობებში იმყოფებოდა, დღენიადაგ სულ თავის ხალხზე ფიქრით იყო შეპყრობილი. ტყვედმყოფმაც კი მოახერხა თავისი ქვეყნისათვის სასარგებლო საქმის გაკეთება. ალექსანდრე სტოკჰოლმში პირადად დაუკავშირდა იქაურ სწავლულებსა და სტამბის ოსტატებს და მისი უშუალო ხელმძღვანელობითა და მონაწილეობით სტოკჰოლმში დამზადდა ახალი ქართული შრიფტი, რომლის ამონაბეჭდი დაცულია სტოკჰოლმის სამეფო ბიბლიოთეკაში¹. მართებულად შენიშნავს მკვლევარი ო. კასრაძე: „სტოკჰოლმში შემონახულ ანაბეჭდ ფურცელზე ალფაბეტის მიხედვით განლაგებული დიდი და პატარა ზომის ასომთავრული სასათაურო შრიფტებს ქვეშ მოთავსებულია წვრილი ნუსხურით აწყობილი ორი ნაწყვეტი „სახარებიდან“ — „მამაო ჩვენო, რომელი ხარ ცათა შინა“ და „ღვთისმშობელო ქალწულო, გიხაროდენ“. ეს ტექსტები იმდე-

¹ ალექსანდრე ბაგრატიონის შევციაში ყოფნისა და იქ მოღვაწეობის შესახებ იხ. ფრ. სიხარულიძის მეტად საყურადღებო ნაშრომი „დოკუმენტები საქართველო-შვედეთის ურთიერთობის ისტორიიდან“, კრ. „მეგობრობა“, 1980 წ., გვ. 275—322.

ნად დაზღვეულია შეცდომებისაგან, რომ დაუჯერებელია ისინი ნ. კისის ეკუთვნოდნენ. ექვს გარეშეა, მათ აწყობაში ქართველი კაცის ხელი ურევია“¹ და ეს ქართველი კაცი არის ალექსანდრე ბატონიშვილი. სამწუხაროდ, ამ შრიფტმა ისე, როგორც თვით ალექსანდრე ბატონიშვილმა, არჩილამდე ვერ მიაღწია.

მიუხედავად უამრავი დაბრკოლებისა, არჩილი არ გატეხილა, იმედი არ დაუკარგავს და, მართლაც, საოცარი ენერგიისა და მიზანწრაფვის შედეგად მან მაინც შეძლო, 1705 წ. მოსკოვში პირველად გამოეცა ქართული წიგნი. ეს წიგნი იყო „დავითნი“. ასე ჩაუყარა არჩილ მეფემ საფუძველი ქართული წიგნის ბეჭდვას მოსკოვში, ხოლო შემდეგ არჩილისაგან გზაგაყვალულმა მისმა მემკვიდრეებმა მოსკოვსა და საქართველოში კიდევ უფრო გააფართოვეს წიგნის ბეჭდვა, რის შედეგადაც დიდმა სწავლულმა ვახტანგ VI 1712 წ. თბილისში დაბეჭდა „ვეფხისტყაოსანი“.

„დავითნის“ დაბეჭდვის შემდეგ არჩილი შეუდგა მთლიანი ქართული ბიბლიის გამოცემის თადარიგს. მან შეაგროვა ხელნაწერი ბიბლიური წიგნები, შეუდარა სლავურს, დაყო თავებად, თარგმნა ისო ზირაქისა და მაკაბელთა წიგნები, რომლებიც ქართულად არ იყო იმხანად და გამართა სასტამბოდ, მაგრამ მთლიანი ქართული ბიბლიის დაბეჭდვა ვერ მოასწრო, მისი წამოწყებული საქმე ვახტანგ VI სწავლულმა შეიღებმა — ბაქარმა და ვახუშტიმ განაგრძეს².

არჩილი ბეჭდვის საქმის მომქანცველ შრომასთან ერთად უაღრესად ნაყოფიერ მეცნიერულ-მთარგმნელობით მოღვაწეობას ეწეოდა. მან ქართულად თარგმნა დიდი ბერძენი იმპერატორისა და მხედართმთავრის ალექსანდრე მაკედონელის ცხოვრების ამსახველი მხატვრული თხზულება „ალექსანდრიანი“³. თარგმნა აგრეთვე ისტორიული ხასიათის შრომა — „ხრონოგრაფი“ და დიდი უკრაინელი მწერლისა და მოაზროვნის პეტრე მაგილას ფილოსოფიური

¹ ოთარ კასრაძე, „ძველი ქართული ნაბეჭდი წიგნები“, გვ. 17.

² ლ. მენაბდე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 201.

³ რ. მირიანაშვილი, „არჩილის მთარგმნელობითი ზოღვაწეობა“ (სადისერტაციო ნაშრომი ფილოლოგიურ მეცნიერებათა კანდიდატის ხარისხის მოსპოვებლად, 1973 წ., გვ. 20).

ტრაქტატი — „აღსარება მართლისა სარწმუნოებისა“. პროფ. ლევან მენაბდის დაკვირვებით არჩილ მეფეს რუსეთში ყოფნის დროს აქვს დაწერილი ორიგინალური თხზულება — „მეფეთა საქებელნი და სამხილებელნი“¹. ამ ნაწარმოებში მეფეთადმი მიძღვნილ სტრიქონებში გამოირჩევა პეტრე პირველის ქება. არჩილი აღტაცებით, დიდი სიყვარულით წერს პეტრეს შესახებ არა მარტო იმიტომ, რომ რუსეთის იმპერატორი განსაკუთრებულ ყურადღებას იჩენდა ლტოლვილი მეფისადმი, არამედ იმიტომაც, რომ პეტრეში იგი ხედავდა უშრეტეი ენერგიის ბრძენ მოღვაწეს, რომელმაც რუსეთი მანამდე არ ნახული აღმავლობის დიდ გზაზე დააყენა. არჩილი აღტაცებით წერს:

„თვით პეტრე ცარი, ვნახე რაც არი,
დიდის რუსეთის მტკიცედ მპყრობელი.
სიყრმესა შინა ვიახელ შინა
მღალღი, მღაბალთ ხელთ-ამპყრობელი,
თვისთა სალდათთა როკიკთა მათთა
ყოვლის ქამისად მთლად მიმპყრობელი,
მცემს რასმ იმედსა, სიტკბოთ იმედსა,
იქნებაჲც მრავალთ კარგ შემსწრობელი.
საროს გავს ტანად, შემოსატანად
უნდა სხვათ მზღვარი თვისის არისად.
სძლო და წარუხენა, კარი განუხენა
ზღვათა და ხმელთა კმა საკმარისად.
აზავი ამან, აზავი ამან
მისტაცა ზონთქარს გზად სახმარისად.
მუნიოგან თრთიან, ვერ შემართიან
ამის სიმხნისა და სისამხრისად“.

ამ უკანასკნელი ავტობიოგრაფიული დეტალის შეტანით არჩილი კიდევ ერთხელ ხაზგასმით მიაპყრობს ჩვენს ყურადღებას თუ რაოდენ ზრუნვით იყო პეტრე გამსჭვალული ქართველი მეფისადმი და იქვე მიგვანიშნებს იმ პოლიტიკურ-სახელმწიფოებრივ პერსპექტივებზე, რომელიც პეტრეს წყალობით იშლებოდა არჩილის წინაშე. მაგრამ ეს უკანასკნელი საკუთარი ხანდაზმულობის გამო მთლად ოპტიმისტურად ვერაა განწყობილი და ამიტომაც საოცარი უშუალობით და გულისტკივილით დასძენს:

¹ ლ. მენაბდე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 204.

„ჩემსა რგებასა, გარიგებასა
ბრძანებს, მე სადღა შევესწრებო?
სთველი გაზაფხულს, ზამთარი ზაფხულს
მიბძანოს ვინმე, როს შესწრებო?
ასეთს დროს შევხვდი, ველარვის გავხდი,
ყოფა ამისთვის დამწარებო“.

დასასრულს კვლავ აღფრთოვანებით წერს პეტრე I-ს მართლაც
უცილო დიდი ღირსებების შესახებ:

„გონიერი, მეცნიერი, ბედნიერი, კადნიერი,
შვენიერი, ნივთიერი, არ მცბიერი, სახიერი,
მქონიერი, ცნობიერი, მძნობიერი, მგრძნობიერი.
ამღონი ერი, ამ ქვეუნიერი,
მონებრი არი გამგონიერი.
მე საამისო, მე საამისო
ვერ ეპპოვე ქება შესწორებულად,
თუ დასხდენ ბრძენნი, სიბრძნეთა მნენი,
შესხმად ამისდა ერთად კრებულად,
მათც გაუძნელდეს, გზა დაუბნელდეს
ღირსად ქებისად ვერა შევბულად“¹.

არჩილი შემთხვევას არ კარგავდა, თავისი აღტაცება და მაღლი-
ერების გრძნობა რომ არ გამოეხატა პეტრე დიდისადმი. იგი რუ-
სეთის იმპერატორის არა მარტო პირადი ღირსებებით იყო მოხიბ-
ლული, არა მარტო ქართველებისადმი გამოვლენილ სიბოძაშის
შეხაროდა, არამედ მასში ხედავდა რუსეთის ძლიერსა და სანდო
მესაქეს, ერთგულ და საქმიან მოკავშირეს. ამიტომაც იყო, რომ
პოლტავასთან შედეგზე გამარჯვებამ აღაფრთოვანა ქართველი პო-
ლიტიკოსი.

რუსეთის სიძლიერესთან ერთად იგი გრძნობდა, რომ საბოლო-
ოდ მოგვარებული იყო ჩრდილოეთის პრობლემა და ამიერიდან
პეტრე დიდი სამხრეთის საზღვრების მოწესრიგებაზე იფიქრებდა.
ეს კი უშუალოდ ეჯავებოდა საქართველოს სასიცოცხლო ამოცა-
ნებს. პოლტავაში დიდებული გამარჯვების გამო ქართველმა მეფე-
პოეტმა პეტრე პირველს შესანიშნავი ლექსი უძღვნა რუსულად და
გაუგზავნა თავად ალექსანდრე დანიელის ძე მენშიკოვს. თან ბარა-

¹ არჩილიანი, I, 1926 წ., გვ. 237-39.

თიც დაურთო (მენშიცოვისადმი): „უბრწყინვალესო თავადო, თავი-დანვე ჩემო მწყალობელო მეგობარო! არ შემძლია ჩემი თანამდებობის გამო თქვენი თავადური ბრწყინვალეობისათვის არ გამეცხადებინა ჩემი დამწუხრებული გულის უსაზღვრო სიხარული იმ სახელოვანი ვიქტორიის (გამარჯვების) გამო, რომელიც გამარჯვების მომნიჭებელმა ღმერთმან თქვენს უმამაცეს მონარქს, ბედნიერი იარაღის და უერთგულეს მსახურთა ვაჟკაცური გულის მეოხებით, შვეციის დიდ ღოზზე და მის გულშვიად ლაშქარზე მოაპოვებინა, თქვენი სახელის სამარადისო სადიდებლად და მწუხარებისაგან ჩვენი გულის სანუგეშებლად“¹. საყურადღებოა, რომ არჩილი პეტრე I თანამედროვეთაგან ერთ-ერთი პირველია, რომელმაც ლექსი უძღვნა დიდ იმპერატორს.

პეტრე I წარმატებები არჩილის პირადი ბედნიერების მომტანი იყო. არჩილს ნება ჰქონდა, რომ ყველა საჭიროების შემთხვევაში უშუალოდ დაკავშირებოდა პეტრე დიდს და მისთვის წერილი მიეწერა. ამიტომაც რუსეთსა და ჩვენს არქივებში არჩილისა და პეტრეს მიმონწერა საკმაოდ მდიდრულადაა მოღწეული. არჩილის მრავალ წერილთა შორის საყურადღებოა ერთ-ერთი წერილი, რომლითაც იგი სთხოვს იმპერატორს, შემდგომშიაც მფარველობა გაუწიოს მის ქალიშვილს დარეჯანს: „ყოვლად მოწყალეო მეფევ, ხელმწიფევ!.. ვითარმედ ალექსანდრეცა იგი მაკედონელი მეფე, არა ეგრეთ არს ქებულ სიმხნისა და ძლიერებისთვის, ვითარცა მოწყალებისა და დაცვისათვის ტყუეთა და ხელქუეშეთა მისთა იდიდა ყოველსა ქუეყანასა. არა ეგოდენ დარიოსისა ძლევისათვის, რაოდენცა დედასა, ცოლსა და შვილთა ზედა მისთა ჩუეულებამან მის მიერ მოწყალებათა, ბრწყინვალედ გამოაჩინა იგი.

და აწ მე, ხელქუეშეთი თქუენი ამას გევედრები, მამული და სხუი რომელნიცა თქუენისა ხელმწიფებისა წყალობითა ჩუენ ხელქუეშეთსა თქუენსა, წყალობად გვჭირდებოდეს, ნუ უბრძანებ, პატრონო! ჩუენს უკან გამორთმევას ჩვენის ქალისას და ჩუენის მემკვიდრისას, რომელსაც ღმერთმან მისცეს და ბრძანოს თქუენმან დიდებულმან დამტკიცება მისი ჩემისა ქალისათვის მიუღებ-

¹ «Русская старина», 1872, V, გვ. 905.

ლად, რომ ის სასლესულითურთ თვისით თქვენ თავ შეიწყნაროთ, შეუპირებლად გამოიზარდოს.

... რჩება ასული ჩუენი, შორის რომლისაცა ძლიერ არს ღმერთი, განსაღლებად ჩამომავლობასა ჩუენისა.

აზნაურთა ღა ყოველთა მოწესეთა კაცთა, რომელნიცა ჩუენთანა მოსკოვში იმყოფებოდნენ. გინა შემდგომ ჩუენისა ჩუენის ქუეყნიდამ მოვიდნენ ჩუენთან, რათა ბრძანოს თქუენმა ღიდებულეზამ, მისულაი მათი და წარსულაი დაუბრკოლებლად, და პირველდებულად იმყოფებოდნენ იგინი სახლსა ჩუენსა, როგორც ჩუენს წინ იმყოფებოდნენ, მისუე წესითა, შეუტკალებლად¹.

პეტრემ 1713 წ. საგანგებო ბრძანება გასცა, რათა დაეკმაყოფილებინათ არჩილის თხოვნა, და, საერთოდ, პეტრე იმდენად ღიდად უწევდა ანგარიშს არჩილს, რომ ქართულ მეფეს იგი იმ ამბებსაც კი ატყობინებდა, რომელიც უშუალოდ არ ეხებოდა არჩილს, მაგრამ რომელსაც რუსეთისათვის ჰქონდა სახელმწიფოებრივი მნიშვნელობა (ეს იქნებოდა, ბრძოლაში გამარჯვება თუ რაიმე სხვა წარმატება). პეტრემ საგანგებოდ დაავალა თავად რომანდოვსკის, რომ მას უშუალო კონტაქტი ჰქონოდა არჩილთან და ამ უკანასკნელისათვის გაეცნო მოვლენათა განვითარება და ამასთანავე ეზრუნვა მასზე.

არჩილისადმი პეტრეს კეთილგანწყობის გამოვლენაა ისიც, რომ იგი არჩილს ასაჩუქრებდა თავისი საჯინიბოს ცხენებით. ეს იმდროინდელი საკარო ეთიკის გათვალისწინებით პატარა წყალობა არ იყო. არჩილიც თავის მხრივ იმდენად ახლოს გრძნობდა პეტრესთან თავს, რომ იპერატორს გაუბედა თხოვნა, რათა მას გადასახადებიდან გაეთავისუფლებინა მისი ყმები. ყველა გადასახადი მომიხსენითო — მოახსენებდა არჩილი — გარდა „სტრელეცკი ხლებისაო“, თორემ ჩემი გლეხობა ღატაკდება და აქეთ-იქით მექსაქსებაო. აქ არჩილის ჰუმანური ბუნებაც ჩანს, აშკარაა, თუ როგორ ზრუნავდა იგი თავის ქვეშევრდომებზე. პეტრე I თავის მხრივ, მიუხედავად იმისა, რომ შეედებთან ომში იყო ჩაბმული, არჩილის თხოვნა მაინც შეიწყნარა.

ქართველი უფლისწულის, ალექსანდრესადმი, სიყვარული და

¹ კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტი, H-1103, გვ. 79—80.

არჩილისადმი პატივისცემა პეტრე პირველმა გამოხატა არჩილის ასაკოვანი ასულის დარეჯანისადმი ყურადღებით და ეს ყურადღება არ შეუწელებია მეფის ასულისადმი, ძმისა და მამის გარდაცვალების შემდეგაც. პეტრემ რაღაც საოცარი ნათესაური სითბოთი შეიყვარა ალექსანდრე არჩილის ძე და ამავე სითბოთი გაათბო მსცოვანი არჩილი და დარეჯანი.

არჩილისადმი ანგარიშის გაწევა, მისდამი პატივისცემა განპირობებული იყო არა მარტო პოლიტიკური მოსაზრებებით, არამედ ამავე დროს ქართველი მეფის დიდი პიროვნული ღირსებებით. ზგი თავისი სიღარბაისლით, ტაქტით, გამჭრიახობითა და სიბრძნით, ჭკვევითა და დამარწმუნებელი, შთამაგონებელი მსჯელობით თავიდანვე კეთილად განაწყობდა მასთან მოსაუბრეს, მახვილად აქვს შენიშნული მკვლევარ ტატიშვილს:

„არჩილი, როგორც ბევრი მისი გვარიშვილი, შრომისმოყვარე და მოქმედი კაცი იყო. მას ყოველი დღე განრიგებული ჰქონდა: კითხულობდა სიტყვაკაზმულ მწერლობას, საღვთისმეტყველო წიგნებს, თარგმნიდა ბერძნულიდან და სპარსულიდან, ფიზიკად აღევნებდა თვალყურს პოლიტიკას, იცოდა დროზე გაჩუმება და თავისი მეფური სიტყვის დროზე თქმაც. არასოდეს, თვით განდევნის წლებშიაც კი, არ ავიწყდებოდა მას ფიზიკური ვარჯიში და ნადირობა“¹. არჩილი ერთი შეხვედრითაც დაუფიქრარ შთაბეჭდილებას ტოვებდა უცხო ადამიანზე. ამის ნათელი დადასტურებაა გამოჩენილი ინგლისელი პირობოლოგის კაპიტან ჯონ პერის მოგონებები. იგი წერს: „1699 წელს მეფე საქართველოსი, ერთ-ერთი ყველაზე მდიდარი და მკიდროდ დასახლებული ქვეყნისა, იმყოფებოდა კასპიის სანაპიროებთან. მაშინ მე ვმუშაობდი ვოლგისა და დონის შეერთების გეგმაზე და ამ დროს გამოიარა საქართველოს მეფემ, შეჩერდა და მოვიდა ჩემი სამუშაოს სანახავად. ეს იყო მაღალი, ლამაზი მამაკაცი. მე მერგო პატივი, მასთან ერთად მესადილა კამიშინის გუბერნატორის სახლში. მეფის მობრძანების შესახებ გუბერნატორი წინასწარ იყო გაფრთხილებული და მიღებული ჰქონდა ბრძანება, რომ მას დახვედროდნენ მეფისათვის შესაფერისი პატივით“².

¹ ვლ. ტატიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 180.

² Джон Перри. Состояние России при нынешнем царе. 1871, гв. 63.

არჩილის შესახებ მაღალი აზრის იყვნენ არამართო მასთან უშუალო კონტაქტში მყოფი სპარსელი, რუსი თუ დასავლეთ ევროპელი ისტორიული პირები (შაჰ-აბასი, პეტრე დიდი) და სწავლულები, არამედ შემდეგი დროის რუსეთის მოწინავე ინტელიგენციის წარმომადგენლები და სახელოვანი მწერლები. განსაკუთრებით ფასეულია ნეკრასოვისა და პუშკინის აზრები რუსეთში გადახვეწილ ქართველ სწავლულ მეფეზე. 1852 წელს ნ. ვ. სუშკოვმა გამოსცა „ისტორიული და ლიტერატურული კრებული“. ნეკრასოვმა დაბეჭდა ამ კრებულის განმაქიქებელი რეცენზია, რომელშიაც იგი სასტიკად კიცხავდა სუშკოვს ამ კრებულის გამო და ბოლოს დასძენდა, რომ კრებულის, რომელსაც „რაუტი“ ეწოდებოდა, გამართლება მხოლოდ იმით შეიძლება, რომ აქ მოთავსებულია იმერეთის მეფის არჩილის მეტად საინტერესო ცამეტი წერილი გრაფ გოლოვინისადმიო. ეს წერილები, — წერდა ნეკრასოვი, — იმდენად მდიდარ პირველხარისხოვან ისტორიულ მასალას გვაწვდიან და მკითხველის ისეთ დაინტერესებას იწვევენ, რომ მხოლოდ არჩილ მეფის მნიშვნელოვანი წერილების გამო შეიძლება მადლობა ვუძღვნათ სუშკოვს, სხვა ღირსება მის კრებულს არ აქვს¹. უდაოდ მნიშვნელოვანი ფაქტია, რომ დიდი რუსი მწერალი და მოაზროვნე ნეკრასოვი მისთვის ჩვეული პრინციპულობით აფასებს იმდროინდელ ლიტერატურულ მოვლენას და ერთ-ერთ ისტორიულ ღირსებად არჩილ მეფის კვვიანური, საქმიანი წერილების პუბლიკაცია მიაჩნია. არჩილის ნააზრევმა თითქმის საუკუნის შემდეგ თვით ნეკრასოვის ყურადღებაც კი მიიპყრო.

ხოლო ბევრად უფრო ადრე დიდი პუშკინი დაინტერესდა არჩილისა და მისი ვაჟის ტრაგიკული ისტორიით. პუშკინი საგანგებოდ წერდა:

«Царь предписывает сенату через Пипера и Реншильда вытребовать тело царевича имеретинского для препровождения к отцу (дабы его бедную старость потешить), приводя в пример, что принца Виртенбергского тело с честью отпущено к его матери»².

დიდი რუსი პოეტი ისტორიული ფაქტის გადმოცემასთან ერ-

¹ Н. А. Некрасов. Полн. собр. соч., и писем, т. IX, 1950 წ., გვ. 657.

² А. С. Пушкин. «История Петра, т. X, 1938 წ., გვ. 263.

თად საოცარ სიბოროტსა და თანაგრძნობას ავლენს უსასოობაში მყოფი მსცოვანი ქართველი მეფისადმი.

რუს და უცხოელ პოლიტიკურ მოღვაწეთა, სწავლულთა და მწერალთა მიერ აღიარებული და პატივდებული არჩილი, პირდაპირ სათაყვანებელი პიროვნება იყო თანამემამულეთათვის, ადამიანები არა მარტო მოკრძალებას გრძნობდნენ მეფის წინაშე, არამედ მოხიბლულნიც იყვნენ მისი სიბოროთი და ზრუნვით. არჩილი, განსაკუთრებით ემიგრაციის წლებში, ამალელებელი სინაზითა და მამაშვილური ალერსით ფიქრობდა თითოეულის ბედზე, ყოველ ღონეს ხმარობდა, მის გვერდში მყოფთათვის კარგი მდგომარეობა შეექმნა და ყოველი მათგანი ისეთ საქმეში ჩაება, რომელშიაც იგი მაქსიმალურად გამოავლენდა თავის შესაძლებლობებს და რაც შეიძლება მეტ სარგებლობას მოუტანდა თავის ხალხს. არჩილის პუბლიკური და წარმოუდგენლად დემოკრატიული ბუნება სილადესა და სითამამეს მატებდა მის ქვეშევრდომთ, მაგრამ ეს სითამამე არასოდეს სცილდებოდა მოკრძალებისა და მოწიწების ფარგლებს. არჩილის ფართო ინტერესები, ღრმა განსწავლულობა, სიბრძნე და მახვილი პოეტური ნიჭი აღტაცებასა და აღიარებას იწვევდა. არჩილის ნაწერების დიდი ზეგავლენა კარგად აქვს გამოხატული არჩილის უმცროს თანამედროვეს, მისი თხზულებების ერთ-ერთ პირველ გადამწერს, გივი თუმანიშვილს, რომელიც არჩილის თხზულებათა კრებულის — „არჩილიანის“ შესახებ წერს: „რომელ („არჩილიანი“, რ. ბ.) საწადელი და სასურველ არს მკითხველ-მსმენელთათვის, საწადელ ბრძენთა და მეცნიერთა და სატრფიალო მოსწავლეთა“¹. არჩილის ღრმა განსწავლულობას გაოცებაში მოჰყავდა თანამედროვენი: „არჩილ იყო კეთილად წიგნებსა ორსავე — ქართულისა და რუსულისა სწავლულ და მთარგმნელ“².

ამ ყოველმხრივ მომზიბლავ პიროვნებას, რომელიც თავისი ადამიანური კეთილშობილებით და ზრუნვით, განსწავლულობითა და სიბრძნით, ენერგიითა და სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობით, ვაჟკაცობითა და თავგანწირვით განსაკუთრებულ მოწიწებას იმსახურებდა, ასეთ ღვაწლმოსილ ადამიანს მეტად მწარე სიბერე დაუდგა.

¹ Е. Т а к а й ш в и л и. Описание рукописей. II, გვ. 176.

² კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი, II-83, გვ. 95.

გაქრა სამშობლოში დაბრუნების და ქვეყნის ხსნის პერსპექტივა. ალექსანდრე ბატონიშვილის ტრაგიკულმა სიკვდილმა მოუხპო ყოველი პირადი თუ სახელმწიფოებრივი სიხარული და საბოლოოდ გადაუწურა იმაზე ოცნება, რისთვისაც იგი ცოცხლობდა, რისთვისაც იგი იღვწოდა. ერთადერთი საზრუნავი ისღა რჩებოდა, რომ თავისი ასული, მეტად გონიერი და მამასავით მოღვაწის ცეცხლით გზნებული დარეჯანი მეფის მემკვიდრედ ელიარებინათ რუსეთში, რის გამოც იგი ევედრებოდა პეტრე დიდს: „მაღალი მონარქის თვალთა გადმოხედვით და შეივრდომე ჩემს შემდგომ დარჩენილ ასულს ჩემი. იმედი მქონდა ჩემი ვაჟების მეოხებით აღმედგინა მემკვიდრეობა ჩემი გვარეულობისა, რომელიც საუკუნეთა განმავლობაში მფლობელობდა ივერიას და სხვა ქვეყნებს. ღმერთმან არ იწება ეს. მაგრამ დამიტოვა ასული, რომლის მეოხებით ჩვენი გვარი შეიძლება აღდგენილი იქნას, თუ ჩემი ქალისათვის გამოჩნებული იქნება შესაფერისი პირი, კანონიერი ქორწინებით და ურთიერთ-თანხმობით მასთან შესაუღლებლად. წარსულში ამ გზით ჩვენი გვარი ორჯელ იყო განახლებული. ეს წესი მიღებულია და კანონიერად ითვლება აზიისა და ევროპის ბევრ სამეფო კარზე. იმერეთის სამეფოს და სხვა სამფლობელო მიწებს, რომლებიც თქვენს მაღალმონარქიულ მფარველობაში იმყოფებიან, ნუ დასტოვებთ უმწეოდ საერო და საეკლესიო საქმეებში. მათი ბედი თქვენს ხელშია. მათ სწადიათ თქვენს მფარველობაში ყოფნა ისევე, როგორც წინათაც თქვენი უდიდებულესობის წინაპართა მფარველობაში იყვნენ. დე, ბრძანოს თქვენმან უდიდებულესობამ, რომ აზნაურები და ჩვენს ენაზე მოლაპარაკე ყველა წოდების ადამიანები, რომლებიც ჩვენთან ცხოვრობდნენ მოსკოვში და ჩვენს შემდგომაც ჩემი ქვეყნიდან ჩამოვლენ, მოვიდნენ და წავიდნენ წინანდებურად დაუბრკოლებლად. დე, მოსკოვში ჩამოსულნი, მიღებულნი ჩვეულებისამებრ, აუცილებლად ჩვენს სახლში ცხოვრობდნენ“¹. ეს ლოცვად წარმოთქმული ვედრება გამსჭვალულია არა მარტო საკუთარი ქალწულის, არამედ ყველა თანამემამულის ზრუნვით, მათი ბედის მოწესრიგებით. მშობლიურ ქვეყანაზე, თანამოქმედებზე ფიქრსა და მათი ბედუკუდმართობით გამოწვეულ მწუხარებაში

¹ ვლ. ტატიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 227.

დაიღია ღვაწლმოსილი მსცოვანი შეფის სიცოცხლე. მრავალ ჭირ-
ვარამგამოვლილი არჩილ ბაგრატიონი გარდაიცვალა 1713 წლის
16 აპრილს, დაკრძალეს დონის მონასტერში შვილების გვერდით.
ასე გაუხარებლად და მიზანმიუღწევლად დასრულდა ჩვენი ქვეყ-
ნის ავბედობის შედეგად შორს გადახვეწილი ერთ-ერთი შესანიშ-
ნავი და საამაყო მამულიშვილის სიცოცხლე.

სიტყვა ნაგრენი არ მიტყვამს

რუსთაველის შემდეგ ძველი ქართული მწერლობის არც ერთ
წარმომადგენელს ისე საგანგებოდ არ გაუმახვილებია ყურადღება
ლიტერატურის თეორიულ საკითხებზე, როგორც არჩილს: „ძნელია
არჩილის რომელიმე თხზულების პოვნა, სადაც ლიტერატურული
სენტენცია არ იყოს“¹. მას ჩამოყალიბებული აქვს საკუთარი კონ-
ცეფცია, მისი მოსაზრებები ლიტერატურის კონკრეტულ საკითხებ-
ზე დღესაც ანგარიშგასაწევია. თავის დროისათვის კი არჩილმა შე-
ქმნა გარკვეული ლიტერატურული სკოლა და მისმა შეხედულებებ-
მა წარმმართველი მნიშვნელობა იქონიეს ქართული მწერლობის
განვითარებაზე.

არჩილის ეპოქაში ხდება ძველი ლიტერატურული ტრადიცი-
ების კრიტიკული გადაფასება, ახალი მოთხოვნებისა და გემოე-
ნების შესაბამისად ყალიბდება. ახალი შეხედულებები, ისახება ახა-
ლი პერსპექტივები ლიტერატურის განვითარებისა. ამ დიდი ლი-
ტერატურული მოვლენების ცენტრალური ფიგურაა თვითონ არ-
ჩილი.

არჩილის მხატვრულ-შემოქმედებით კონცეფციაში საგანგებო
ადგილი უჭირავს „მართლის თქმის“ პრინციპს. „მართლის თქმაში“
გამოსკვივის რეალიზმის ელემენტები. არჩილის რწმენით, პოეზიის
საგანი, ასახვის ობიექტი შეიძლება იყოს მხოლოდ და მხოლოდ
არსებული სინამდვილე, რეალური მოვლენა. მხატვრული ნაწარ-
მოების პერსონაჟები, სიტუაციები, ამბები, რეალურად არსებულ,

¹ გ. ჭიბლაძე, „ხელოვნება და სინამდვილე“, 1956 წ., გვ. 100.

ისტორიულ ფაქტებს უნდა ასახავდეს. ისტორიულად არ არსებული ფაქტების გამოვლენას მწერლობაში ის მიიჩნევს ზღაპრულად. „არჩილისათვის სრულიად უცნობია ზოგადობისა და ტიპიურობის მომენტი, რაც შეადგენს რეალისტური მსოფლმხედველობის საფუძველს“¹. არჩილი არ ახდენს დროის ლოკალიზაციას, მისი რეალიზმის კონცეფციაში ერთნაირი მნიშვნელობა აქვს როგორც ისტორიული, ისე თანამედროვე ამბის ასახვას, რადგანაც მისთვის ამოსავალია ფაქტის ისტორიულად არსებობა, ნაცვლად გამოგონილისა, პოეტური ფანტაზიის ნაყოფისა. არჩილისათვის ერთნაირად „ნამდვილია“ როგორც თამარ მეფის, ისე თავისი უფროსი თანამედროვის, თეიმურაზ პირველის დროინდელი ამბავი, ხოლო „ვეფხისტყაოსნის“ პერსონაჟები ზღაპრულია, იმიტომ, რომ ეს პერსონაჟები კონკრეტულად არ არსებობდნენ, თუმცა ისინი გარკვეული ეპოქის ტიპური სახეებია.

„მართლის თქმის“ პრინციპს არჩილი აყალიბებს თეიმურაზისა და რუსთაველის „გაბაასების“ შესავალ ნაწილში: „სხვას ზღაპრულს ამბავს ესევ მართალი ამბავი ვარჩიე გასალექსავად; და არცა რა ამაში ტყუილი სწერია ერთის, მეფისა, და რუსთაველის პირდაპირ გაბაასების მეტი. საქართველოს ამბავსაც კარგად და მართლა მოგახსენებ, ბატონებისა და დარბაისელთასა“. როგორც ვხედავთ, „ტყუილად“ პოეტს მიაჩნია ისტორიულად არარსებული, გამოგონილი ფაქტი, სიუჟეტი. თავისი პოეზიის ერთ-ერთ ღირსებად არჩილი იმას მიიჩნევს, რომ მისთვის შთაგონების წყაროს „ნამდვილი ამბავი“ წარმოადგენს და არა მოგონილი, „ზღაპრული“. პოეტი ერთგვარი სიამაყის გრძნობითა და ნიშნის მოგებით აღნიშნავს, რომ ის არ დაშვრა ზღაპრული ამბების გალექსვაზე; „ზღაპრულ შაირთა“ დამკვიდრება ლიტერატურაში არჩილს მწერლობის ნაკლად მიაჩნია; საგულისხმოა, რომ ლიტერატურული ქანრის კლასიფიკაციასაც ახდენს იმისდა მიხედვით, თუ რას ასახავს ის — ნამდვილ ამბავს თუ მოგონილს. მაგალითად, სახოტბო პოეზიისადმი სკეპტიკურადაა განწყობილი მხოლოდ იმიტომ, რომ მასში ბევრი რამ არამართალია. ის ერთგვარ დაპირისპირებასაც ახდენს, ჩე-

¹ ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. I, 1954 წ. (ა. ბარამიძე, არჩილი, გვ. 366).

მი ნაწარმოები არის „არა ხოტბა, არამედ მართალი“. აქედან კეთდება ბუნებრივი დასკვნა, რომ სახოტბო პოეზია გამორიცხავს სიმართლეს, მაშინ როდესაც მწერლის დანიშნულებაა სწორედ სინამდვილის ასახვა. პოეტი დაბეჭითებითა და მაღალი პრინციპულობით აცხადებს:

„რაც მასმოდ, ან მენახა, ამბავი ვთქვი მე მართლები,
ანუ ლხინი, ანუ ჰირი ერთმანეთზედ დანათლები,
სიმართლე და კვლავ სიმრუდე, ვინ ბნელი ქმნა, ან ნათლები“.

სინამდვილის ასახვაში პოეტი მიუყვარძობას ქადაგებს. არჩილის რწმენით, ცხოვრება ასახული უნდა იქნას მთელი თავისი მრავალფეროვნებით, როგორც დადებითი, ისე უარყოფითი მხარეებით. სიმართლისადმი ღალატი შემოქმედის დიდი ნაკლია, მან უნდა ასახოს, როგორც „ლხინი, ისე ჰირი“, როგორც „ბნელი, ისე ნათელი“, როგორც „სიმართლე, ისე სიმრუდე“. არჩილი პოეტისაგან მოითხოვს მაღალ მოქალაქეობრიობისა და პასუხისმგებლობის გრძნობას. არჩილის რწმენით, პოეტი ტრიბუნია, რომელმაც მოურიდებლად უნდა ამხილოს ყოველგვარი ნაკლოვანება და ხელი შეუწყოს თანამოქალაქეთა ზნეობრივად გაწვრთნას: „ზოგთ ვაქებ და ზოგთ ვაძაგებ, ავის საქმის დამგმობარე“ (გაბ. რ. და თ. სტ. 726) აცხადებს პოეტი. არჩილი არაერთგზის უბრუნდება „მართლის თქმის“ საკითხს და ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ მწერალმა სინამდვილის ასახვაში უნდა გამოიჩინოს გულწრფელობა, ყოველ მოვლენას ჰაკუთარი სახელი უნდა უწოდოს: „ქარგისა ავი არ მი-თქვამს, არც შინაგანა ჭრელადა“ (სიტყვა სანთლისღებრ... სტ. 28), დაბეჭითებით გვაუწყებს პოეტი.

არჩილის მიერ წამოყენებული „მართლის თქმის“ პრინციპი გულისხმობს ერთი მხრივ ნამდვილად, ისტორიულად მომხდარი ამბის, ფაქტის აღწერას მწერლობაში, მეორე მხრივ, მის მართებულად ასახვას, მიუდგომლობასა და სიწრფელეს, ე. ი. ისტორიული ფაქტი არ უნდა იქნას დამახინჯებულად, ცალმხრივად ან ზედაპირულად გაშუქებული.

„მართლის თქმის“ არჩილისეული კონცეფციის ორგანულ ნაწილს წარმოადგენს ნაციონალური თემატიკის საკითხი. საგანთა და მოვლენათა რეალისტურად ასახვის საჭიროებასთან ერთად არჩილი მოითხოვს ისტორიულ-ნაციონალური თემატიკის დამუშავების

აუცილებლობას. არჩილი გმობს მისი წინამორბედი პოეტების ამბავთა ზღაპრულობასა და უცხოურ (სპარსულ) წარმომავლობას. არჩილი მოითხოვს მწერლებისაგან, რომ მათ ასახონ ქართული სინამდვილე. მათ ნაწარმოებებში გამოხატულებას პოულობდეს როგორც ჩვენი ისტორიული წარსული, ისე თანამედროვეობა. მწერლობა, უპირველეს ყოვლისა, უნდა ემსახურებოდეს ერის წინაშე დასმულ საჭირობოროტო საკითხების გადაწყვეტას. არჩილის ეს პოზიცია ერთგვარი რეაქცია იყო თეიმურაზ I სპარსოფილური ტენდენციის წინააღმდეგ. არჩილი კიცხავს უცხოური სიუჟეტებით გატაცებას და მოითხოვს ეროვნულ თემატიკაზე ყურადღების გამახვილებას.

არჩილის მიერ „მართლის თქმის“ პრინციპების ჩამოყალიბება და განსაკუთრებით მწერლობაში ნაციონალური თემატიკის დამკვიდრების ტენდენცია თეორიულ საფუძველს ქმნიდა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლისათვის. ეს იყო შანსავაზის მიერ დასახული სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობის აღმავალი ეროვნული პოლიტიკური კურსის გამოვლენა მწერლობაში. პოეზიაში აღმოსავლური ფანტასტიკური სიუჟეტებისა და თემატიკის წინააღმდეგ გალაშქრება შეესატყვისებოდა იმავე აღმოსავლეთის ტირანულ სახელმწიფოებთან დაპირისპირებას, ეროვნული პოზიციების გაძლიერებასა და დამკვიდრებას. არჩილის მიერ განვითარებული ლიტერატურული შეხედულებები და სიახლენი ამ სფეროში იყო არა მარტო პროფესიული გემოვნების გამოხატულება, არამედ ეროვნული პოლიტიკის, საერთო ატმოსფეროს ერთ-ერთი კონკრეტული გამოვლენა. ეს იყო დიდი და სერიოზული შემობრუნება ნაციონალური კულტურის თვითმყოფადობისაკენ.

არჩილის ლიტერატურულ შეხედულებებში გარკვეული ადგილი უკავია მხატვრულ ნაწარმოებში შინაარსისა და ფორმის ურთიერთ მიმართების საკითხს. მართალია, არჩილს არ დაუწერია საგანგებო ტრაქტატი ლიტერატურის თეორიაში, მაგრამ ქართველი პოეტის თხზულებებში არაერთგზის ვხვდებით უაღრესად საყურადღებო მოსაზრებებს ლიტერატურის სხვადასხვა საკითხზე.

უპირველეს ყოვლისა, არჩილმა თანამედროვეთა ყურადღება მიაქცია ფორმისა და შინაარსის ურთიერთდამოკიდებულებაზე. ეს საკითხი იმ დროისათვის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი საკითხი იყო.

სპარსული პოეზიით გატაცების ეპოქაში ბუნებრივად წინ წამოიკრა ნაწარმოების გარეგნული, მხატვრული მხარე და მისი სრულყოფის ძიებაში ერთგვარად დაიჩრდილა, მეორეხარისხოვნად იქცა ნაწარმოების იდეურ-შინაარსობრივი მხარე. ეს უკანასკნელი მსხვერპლად ეწირებოდა რითმათმთხველობას, რაც ლიტერატურის განვითარებას გარკვეულ საფრთხეს უქმნიდა. აღნიშნული საკითხის გადასაწყვეტად არჩილმა ორიგინალურად გამოიყენა თეიმურაზ I და რუსთაველის გაპაექრება. ორი კლასიკოსის შემოქმედებათა გაანალიზებისა და შეფასების საფუძველზე მან შეძლო თვალნათლივ ჩამოეყალიბებინა ფორმისა და შინაარსის ურთიერთმიმართულება.

რუსთაველი აღნიშნავს თავისი პოეზიის ღირსებას და ავად, ე. ი. ცუდად თქმულს მიიჩნევს შინაარსისაგან დაცლილ, არაფრის მთქმელ, ფუჭისიტყვაობისა და რითმათმთხვევის სტილში დაწერილ ლექსს:

„მოაბასითა, მო აბასითა, მო ესო, მითხარ, ვით მოე კიდე,
მოაბასითა, მოაბასითა მოესო ცეცხლი და მოეკიდე,
მოაბასითა, მოაბასითა, მოესო იფრღე ან მოეკიდე“.

მოყვანილი ლექსი კლასიკური ნიმუშია უშინაარსო, ფორმალისტური ვარჯიშისა, რასაც რუსთაველი შემოქმედების დიდ კრიზისად თვლის. იგი ერთგვარი ნიშნის მოგებით ამბობს: „ჩემს მოსწრებაში აროდეს კვლავ მე ეს არ დამემართა“.

არჩილი ხაზს უსვამს თეიმურაზის შემოქმედების მხატვრულ მხარეს და ამავე დროს ნაკლად უთვლის შინაგანი სიღრმის უქონლობას: „თუმც უხვია თეიმურაზ, მაგრამ სიბრძნეს კი არ გასცემს“. არჩილის აზრით, „სიტყვით სიუხვე“ სიბრძნის, ღრმა იდეური შინაარსის გარეშე შემოქმედების სისუსტის მანიშნებელია.

არჩილის ეპოქის ლიტერატურული გემოვნების, მკითხველთა მოთხოვნების გამომხატველია ანონიმი ავტორის შემდეგი უაღრესად საინტერესო დაკვირვება:

რუსთაველის ნათქვამი ზანდუქს ჰგავს მორთულსა ოქრო-თვალითა,
იაგუნდით და აღმასით საესევა ჩანათვალითა.
კახის ბატონის — მორთულსა ტკბილად რამ, მაგრამ ვალითა,
არაფერიითა საესევა, არც კვითა, არცა სალითა.

რუსთაველის უპირატესობა მედგენდება იმით, რომ მას მაღალ-მხატვრულ ფორმაში გადმოცემული აქვს ღრმა შინაარსი, გამოხატავს სიბრძნეს. რუსთაველის ნაწარმოები შინაგანად სავსეა, ბოლო თეიმურაზი, ჯერ ერთი, ნაკლებ ორიგინალურია, „სავსეა ვალით“, ე. ი. სხვისგანაა დავალებული, მეორეც, „არაფერიტა სავსეა“, ე. ი. მის ნაწარმოებებს რაღაც შინაგანი სიცარიელის იერი დაჰკრავს. რასაკვირველია, ეს ზომაზე მკაცრი შეფასებაა თეიმურაზის ლიტერატურული მემკვიდრეობისა, მაგრამ აქ საყურადღებოა სხვა რამ, კერძოდ, საკითხის პრინციპულ სიმაღლეზე აყვანა: მხატვრული ნაწარმოები მხოლოდ „ტკბილად მორთული“ კი არ უნდა იყოს, ე. ი. მარტო გარეგანი მხატვრული, ფორმისეული მხრით კი არ უნდა იზიდავდეს მკითხველს, არამედ ის უნდა იყოს ორიგინალური და მაღალი მხატვრული ფორმით გადმოსცემდეს შესაფერის ღრმა იდეურ შინაარსს. ამიტომაც, რომ გაბაასების შესავალში არჩილი შთაგონებისათვის მიმართავს სიბრძნეს, აზრს, რადგანაც ამ უკანასკნელს მიიჩნევს ნაწარმოების საფუძვლად: „სიბრძნეს ვითხოვ, მან მომცეს დაუშრეტები ენა და“. არჩილი თითქოს ერთგვარ ლაპირისპირებას ახდენს და მკითხველის წინაშე სვამს საკითხს, რა უფრო მნიშვნელოვანია: მოვლენის ან საგნის ფორმისეული თუ შინაარსობრივი მხარე. უფრო მეტი დამარწმუნებლობისათვის ასახელებს კონკრეტულ მაგალითს:

ერთი მოთეთრო ქაღალდი და ვარაუ შეფრქვეულია,
კარგ-ხელნაწერი, მაგრამე ამბავი არეულია;
სხვა მოვითანო, ფრჩხილ-ყვავად, სასიბრძნოდ დაწერილია,
ბრძანეთ: რომელი სიკეთით ამთვან მორეულია.

ეს სტროფი გამოცანის ხასიათს ატარებს: რაა უფრო მნიშვნელოვანი, მდიდრულად გაფორმებული: კარგი კალიგრაფიით შეპარულებული უაზრო ნაწერი, თუ მდარედ გაფორმებული, ცუდი ხელით გადაწერილი ბრძნული შინაარსის ტექსტი. კითხვაზე თვითონ იძლევა პასუხს:

ოქროთ შეკეულსა ებანსა სცემს ვინმე, ავად აელერებს,
სხვა ლიტონისა შეშისას ჰკრავს ტკბილად, ამო ამლერებს.
ორისაც მცოდინარენი გულს რომელს უფრო აჯერებს.

არჩილი არ ვარდება უკიდურესობაში და მოითხოვს ზომიერების გრძნობა დაიცვან ფორმისა და შინაარსის ერთიანობაში.

საყურადღებო მოსაზრებები აქვს გამოთქმული არჩილს ლექსში „სიტყვა-სანათლისღებო“:

სხვთ მოღეჟსეთგან მინახავს, შესავალს სწერდენ სულ თავსა,
ეს იმასა ჰგავს, ეზოსას მაღალს იბემდეს ბჟის კარსა,
შიგან ჩალისა ქოხებსა იდგემდეს, ზრდიდეს ფუტკარსა;
რა შიგ შეხვიდე, ვერ სკვრეტდე სიბრძნისა მას მინაკარსა.

აქ ყურადღება გამახვილებულია ნაწარმოების კომპოზიციურ მხარეზე. ნაწარმოების შესავალი და ძირითადი ნაწილი ურთიერთ-შესაბამისი უნდა იყოს, თუ მწერალმა შესავალშივე ამოწურა სა-თქმელი, შემდეგ იწყება ნათქვამის გადღეჟვა, გაჭიანურებაო. ავტორს ხატოვნად აქვს წარმოსახული ის შთაბეჭდილება, რომელსაც ახდენს მკითხველზე ასეთი ნაწარმოები; იგი ჰგავსო დიდი ალაყაფის კარებით შემკობილ ცარიელ ეზოს: „რა შიგ შეხვიდე, ვერ სკვრეტდე სიბრძნისა მას მინაკარსა“. არჩილის მიხედვით ნაწარმოები თავიდან ბოლომდე ერთნაირად უნდა იყოს აზრით დატვირთული. ნაზრევი, შინაარსი, თანმიმდევრულად უნდა ვითარდებოდეს, შესავალში ჩამოყალიბებული შეხედულებები უნდა იშლებოდეს ნაწარმოების ძირითად ნაწილში. ექსპოზიციიდან კვანძის გახსნამდე ავტორს მკითხველი დატყვევებული უნდა ჰყავდეს. თუ ფინალი უვარგისი, მშრალი და ფერმკრთალია, მაშინ შესავალი ნაწილიც, თუნდაც კარგი იყოს, კარგავს ზემოქმედებით ძალას. ასეთი ნაწარმოები ვერ აკმაყოფილებს მკითხველის მოთხოვნილებას. ნაწარმოები თავიდან ბოლომდე ერთნაირი სიძლიერით უნდა იყოს დაწერილი:

სიბრძნეს თუ ვინ თავს უღებდეს, ბოლოც იმაზე მოუღოს,
თუ კარგს სასმელზედ დასვემდეს, სულ ისევ კაი მოუღოს,
უფრო და უფრო დაუტკბოს, შემსმელთა ცნობა წაუღოს.

არჩილის სიტყვით, ავტორი თანმიმდევრულად უნდა ავითარებდეს თავისი თხზულების შინაარსს, ღირსეული ფინალი კი კრავდეს ნაწარმოებს და ქმნიდეს საბოლოო შთაბეჭდილებას:

ყოველი საქმე ბოლოსი სჯობს რასაც უკეთესდება.
თორ ერთ წამ კაი რამ არი და მას უკან კი წახდება,
იტყვიან, ცუდი რამ იყო, სასაცილოდაც გახდება.

არჩილი მსჯელობს ნაწარმოების გამართულობაზე, მისი კომპონენტების შინაგან კავშირზე. ყოველი დეტალი მოტივირებული

უნდა იყოს, ერთმანეთს ორგანულად უკავშირდებოდეს და ამრიგად ჰქმნიდეს ერთ მთლიანობას; შესანიშნავად აქვს ეს დებულება არჩილს ჩამოყალიბებული თეიმურაზისა და რუსთაველის „გაბა-ასების“ შესავალში:

სწორედ უნდა ლექსი ვინ თქვას, მართლად სცემდეს, განა გაკრას.
თავი კარგად მან აუღოს, ბოლო უხამს ზედ მოაყრას,
ვით ხუთძალსა გამართულსა ქვეიდამდე ხელი აკრას,
ტკბილად იყოს გასაგონი, განა თავსა ვისმე დაჰკრავს.

ზოგჯერ უნდა წასასვლელად, ვით კაპანშა კაცი აბას,
ერთი რამე საღალღო ზედ ხუმრობა წამოაბას,
მერმე კიდევ ძნელსა რასმე შეიქმოდენ მაზე, ა ბას.

როგორც ვხედავთ, აქ მინიშნებაა ნაწარმოების კომპოზიციურ მთლიანობაზე. ამბავი უნდა ვითარდებოდეს თანდათან, თითოეული ეპიზოდი მჭიდროდ უკავშირდებოდეს ერთმანეთს და ექვემდებარებოდეს მთლიან სიუჟეტურ წყობას. ფინალი ექსპოზიციის ბუნებრივი განვითარების შედეგი და დაგვირგვინება უნდა გახდეს.

აღნიშნულ სტროფში საუბარია აგრეთვე ნაწარმოების ემოციურ მხარეზე. ფორმისა და შინაარსის ურთიერთობის გარკვევისას არჩილი აღიარებს შინაარსის წარმმართველ მნიშვნელობას, მაგრამ სრულიადაც არ უგულებელყოფს ნაწარმოების ფორმისეულ მხარეს. პოეზიის მელოდიურობას გულისხმობს არჩილი, როდესაც ამბობს, ლექსი უნდა „ტკბილად იყოს გასაგონი, განა თავსა ვისმე დაჰკრას“. ლექსი უნდა იყოს საამო სასმენი, არ უნდა ჰრიდეს ყურს. ლექსის მელოდიურობას მკითხველი ერთგვარ ტყვეობაშიაც უნდა ჰყავდეს: „ზოგჯერ უნდა წასასვლელად, ვით კაპანშა კაცი აბას, გული ასრე დაუყენოს, ეგონოს, თუ თოკი აბამს“. არჩილის რწმენით, გამართული ლექსის წყალობით ურთულესი პრობლემები, ღრმა იდეური გააზრებანი ადვილად გასაგები და ასათვისებელი ხდება მკითხველისათვის. ამიტომ ამბობს პოეტი: „მერმე კიდევ ძნელსა რასმე შეიქმოდენ მაზე, აბას“. ამ საკითხს — რთული, ძნელი პრობლემების ადვილად, ყველასათვის გასაგებად გადმოცემას მხატვრული ნაწარმოების საშუალებით — არაერთგზის ეხება ქართველი მოაზროვნე, განსაკუთრებით მკაფიოდ გამოხატული აქვს „ლექსნი ასეულის“ ერთ ტაეპში:

ლექსი უნდა ყოვლი სიტყვა ერთი-ერთზედ გაწყობილი,
სულ ტანით სამებარი, ერთმანეთზედ მიწყობილი.
უმეცართა უარშით, ბრძენთა ღია შეწყობილი,
ძნელვანიც მისვე სიტყვით საამოვნოდ შეტყობილი.

თუ სხვა შემთხვევაში არჩილი ეხება საერთოდ ნაწარმოების კომპოზიციურ მთლიანობას, სიუჟეტურ შეკრულობას, ამ სტროფ-ში ლაპარაკია უფრო კონკრეტულ გარემოებაზე: ლექსში სიტყვის ხმარების ოსტატობაზე. სიტყვის გრძნობა არჩილს — პოეტის არსებით თვისებად მიაჩნია. ის საგანგებოდ მოძღვრავს პოეტებს, თუ როგორი სიფრთხილით, ცოდნითა და ზომიერებით უნდა მოეპყრან სიტყვას. მხოლოდ დიდ, ბრძენ პოეტს აქვს, არჩილის აზრით, სიტყვის გრძნობა, ხოლო „უმეცარნი“ წერენ „უარშით“. ლექსში სიტყვის ხმარების ხელოვნებას არჩილი უსვამს ხაზს არა რაიმე ფორმალისტური თვალსაზრისით, ფორმისეული მოვლენებით გატაცების გამო; მისი რწმენით, სიტყვის დაუფლება, სიტყვის ნიუანსური მნიშვნელობის შეგრძნება არის ერთადერთი პირობა აზრის ზუსტად და გასაგებად გამოხატვისა. არჩილი ბეჯითად მოითხოვს მწერალთაგან, ყოველგვარი სიბრძნე ადვილად გასაგები გახადონ მკითხველისათვის.

არჩილი აღნიშნავს, რომ მეცნიერებისაგან განსხვავებით, მხატვრული ნაწარმოების ერთ-ერთი ნიშანდობლივი თვისება მდგომარეობს იმაში, რომ მწერალი რთულ მოვლენებსა და ღრმა აზრებს მკითხველს აწვდის ადვილად ასათვისებელი ფორმით: „ძნელვანიც მისვე სიტყვით საამოვნოდ შეტყობილი“ — ე. ი. ძნელად გასაგებ მოვლენებს მხატვრული ნაწარმოების საშუალებით იოლად ითვისებს ადამიანი. არჩილს მხატვრული ასახვის შედეგად ფორმის ემოციური შემეცნებითი ზემოქმედება აქვს მხედველობაში, როდესაც ამბობს „საამოვნოდ შეწყობილი“, ე. ი. მკითხველი ესთეტიკურ სიამოვნებას, ტკბილობას განიცდის ამ „ძნელვანი“ მოვლენის გაცნობისა და გააზრების პროცესში. ლექსის ბუნების კარგი ცოდნის საფუძველზე გონებამახვილურად შენიშნავს პოეტი: „თქმა ლექსისას ეს ზნედა სჭირს, სიტყვას უცხო ს შემოიყვანს“. რასაკვირველია, აქ ლაპარაკია არა უცხო სიტყვების შემოტანაზე, ბარბარიზმებზე, არამედ მწერლის მიერ ლექსიკის და ენის სტრუქტურის ცოდნის საფუძველზე მოხდენილი სიტყვით, მშობლიური

ენისა და პოეტური ნაწარმოების გამდიდრებაზე. ახალი სიტყვის შემოტანა უნდა ხდებოდეს დიდი სიფრთხილით, ცოდნითა და გემოვნებით. არ უნდა დამახინჯდეს, „დაიგრიბოს“ პოეტური მასალა. არჩილი სიამაყით ამბობს: „სიტყვა ნაგრეხი არ მითქვამს, მაშა, მკითხველო, რაც არი“. სიტყვას არ უნდა წვალება, ის ბუნებრივად უნდა ჟღერდეს, თორემ ხელოვნური ფორმა ლექსს ამძიმებს.

არჩილი სასტიკად ტუქსავს იმ მწერლებს, რომელთაც უგემურად, უადგილოდ აქვთ სტრიქონში სიტყვები განლაგებული. მათ შესახებ აღშფოთებით ამბობს: „ხელოვანნი უცუთურ-მწერნი, ვინ დოზედა დასვა ანი“. ასეთი დაუდევრობა აზრსაც გაუგებარს ხდის და კეთილზმომკნობასაც არღვევს, იკარგება ლექსის მუსიკალური ჟღერადობა. ლექსის მუსიკალობას არჩილი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს; რაც უფრო მელოდიურია ლექსი, მით უფრო ძლიერია მისი ემოციური ზემოქმედება.

ყურისათვის საამო სასმენელი ლექსის შექმნა პოეტის დიდოსტატობას მოითხოვს, წინააღმდეგ შემთხვევაში მივიღებთ მონოტონურად მკლერ ლექსს, რომლის შესახებ არჩილი ამბობს:

ერთიც ხმითაც მე მინახავს უმარაჲნი შეყრილობდეს.
ხელთა შინა მკედელთასა ფოლადიტა მორბილობდეს,
პაერთ შეცვლით მომკისნვარე იანვარი აპრილობდეს.

არჩილის აზრით, ჭეშმარიტი პოეტის წინაშე არ არსებობს დაბრკოლება; მისი ნიჭისა და ცოდნის ძალით სიტყვა იხვეწება და მშვენიერდება. სანნიშუმოდ მიუთითებს ქართული სიტყვის ორ დიდოსტატზე, რუსთაველსა და თეიმურაზზე:

სიტყვას ღრმასა ბრძნად სასმენსა შეაწყობენ, არ ირევენ,
სწორს აასხმენ მარგალიტსა, არ თუ მრედსა გაურევენ.

თეიმურაზს და, განსაკუთრებით, რუსთაველს არჩილი მიიჩნევს პოეზიის ნიმუშად. რუსთაველის პოემაში პოულობს იგი დიდი სიბრძნის შესატყვისი მაღალი მხატვრული ფორმის გამოვლენას. შემთხვევითი არაა, რომ რუსთაველს ათქმევინებს: „მე ვარ ძირი ლექსის თქმისა, მელექსენი ჩემზე შენობს“. რუსთაველთან დაკავშირებით არჩილი იხილავს ნოვატორობისა და ეპიგონობის საკითხს. რუსთაველმა ახალი იდეების შემოტანასთან ერთად დაამკვიდრა ახალი ფორმა. მისი პოეზია იმდენად სრულყოფილი, იმდენად მა-

ღალი და ღიადი იყო, რომ ქართველმა მწერლებმა მის გავლენას ვერ დააღწიეს თავი და საუკუნეებით მისი გავლენის ტყვეობაში იმყოფებოდნენ, იმეორებდნენ, როგორც მის იდეურ პრინციპებს, ისე მის სახეებს, მხატვრულ ხერხებს. რუსთაველს სამართლიანად ათქმევინებს არჩილი:

... მაგრამ ნაყოფი მიგისთვლავს მის, ჩემგან დანერგულისო.

ამ ზოგადი განცხადების შემდეგ არჩილს ჩამოყალიბებული აქვს საინტერესო დებულებები მწერლობაში ნოვატორობასა და ეპიგონობაზე. რუსთაველი ეუბნება თეიმურაზს:

ხელოსანი იმას პქვიან, უნახავად შექმნას რამე,
ჩემგან უწინ ვის რა ვეთქვათ, ქართველთ ენით ვიწყუ რა მე,
ჩემი თქმული სახელ გქონდა მით რომ იტყბე, მით რამ ამე,
სხვათ მელექსეთ უმჯობესო, თუ არ სწყრები, მე კი დამე.

პირველსავე ტაეპშია წამოყენებული დებულება: შემოქმედმა დამოუკიდებლად, სხვის უნახავად, ე. ი. სხვის მიუბაძვად უნდა შექმნას რამე. მთავარია სიახლე, პირველი თქმა:

პირველ ხელყოფა საქმისა თქმულა შემდგომთა უძნელად,
სად არ ნათობდეს მზის შუქი, ყოველნი იქმნეს მუნ ბნელად.

რუსთაველის თქმით, ყოველი სიახლე სინათლის შემომტანია პოეზიაში, ხოლო გამეორება, გადამღერება არაფრის მოქმედი. თეიმურაზის პოეზიის სუსტ მხარედ არჩილი იმას მიიჩნევს, რომ ის რუსთაველის სახეების, მისი ვერსიფიკაციის მიბაძვით ქმნის საკუთარს, რომ მას სახედ, ანუ ნიმუშად რუსთაველის ნათქვამი აქვს. საკუთარ შემოქმედებაში არჩილს სიამაყის გრძნობას ჰგვრის ის სიახლე, რითაც განსხვავდება წინა საუკუნეების მწერალთაგან:

ეს ლექსი ჩარხებ მბრუნავი აწ მოვიგონე უსმენლად:
ერთ სტრიქონს სიტყვა რამდენ აქვს, ლექსიც იქნება იმდენად,
ნაძლევი ვარ, თუ ჩემს წინათ ეთქვას ვის, იყოთ მოსმენად.

„ჩარხებ მბრუნავი“ ლექსი მეტად საეჭვო ღირსებისაა, მაგრამ ავტორს მაინც საკმაო დამსახურებად მიაჩნია ეს უცილოდ ფორმალისტური ვარჯიში მხოლოდ იმიტომ, რომ ასეთი ლექსი მას არვისგან მოუსმენია, ის საკუთრივ მისი ქმნილებაა. მოცემულ შემთხვევაში ნოვატორობის მსგავსი თვითმიზნურობით არჩილი ერთ-

გვარ უკიდურესობამდის იხრება. მაგრამ ერთი კი აშკარაა, მის ლიტერატურულ შეხედულებებში მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია სი-
ახლის ძიებისაკენ მოწოდებას.

არჩილის მიერ წამოყენებულ „მართლის თქმას“ და ეროვნული
თემატიკის საკითხს ორგანულად უკავშირდება ენის სიწმინდის სა-
კითხიც: „სპარსული ლიტერატურული ორიენტაციის წინააღმდეგ
მებრძოლი არჩილი ენერგიულად იცავს ქართული სალიტერატუ-
რო ენის სიწმინდეს“¹.

ლიტერატურაში ნაციონალური თემატიკის დამკვიდრებისათვის
მებრძოლი პოეტი საგანგებო სიფხიზლეს და პრინციპულობას
იჩენს. ენის სიწმინდის დაცვის საქმეში აღნიშნული თვალსაზრისის
გამომხატველია შემდეგი განცხადება: „მაგრამ ცუდია გარევა ქარ-
თულს ენაში სხვას ავით“. არჩილი საგანგებოდ აფრთხილებს პო-
ეტებს: „არსად წაგცდეს ცუდი ენა, ლექსობ ვინ, თუ იამბიკობ“. „
„ცუდ ენაში“ გულისხმობს არა მარტო გაუმართავ ფორმებს, არა-
მედ ბარბარიზმებსაც. ბარბარიზმი ლექსს საოცრად ამძიმებს, უხე-
შად ეღერს და ყურს ქრის. ბარბარიზმი მოწმობს მშობლიური
ენის სუსტად ცოდნას. ბარბარიზმს პოეტი მიმართავს მხოლოდ მა-
შინ, როდესაც მშობლიურ ენაში ვერ ახერხებს საგნისა თუ მოვ-
ლენის ამსახველი სიტყვის გამოძებნას და ამ ხარვეზის ამოვსებას
ცდილობს უცხო ლექსიკის ხარჯზე. ნასესხები სიტყვა მაინც გაუ-
გებარი რჩება მკითხველისათვის. რუსთაველსა და თეიმურაზს არ-
ჩილი მძიმე ბრალდებად უყენებს იმას, რომ მათ შემოქმედებაში
ხშირად გვხვდება უცხოური სიტყვები, მაშინ როდესაც მათი შე-
ცვლა შეიძლებოდა შესატყვისი ქართული სინონიმებით. ეს ბრალ-
დება განსაკუთრებით მწვავედაა გამოთქმული თეიმურაზის მიმართ.
საკუთარი პოეზიის ერთ-ერთ ღირსებად არჩილს ის მიაჩნია, რომ
იგი სუფთა ქართული ენით მეტყველებს. იგი ამიტომ გამომწვე-
ვადაც აცხადებს: „მითქვამს ქართულის ენითა, სხვა ენა არ ურევია“. თუმცა ეს მთლად ზუსტი არაა, რადგანაც არჩილის ლექსიკაშიც
გვხვდება არაქართული სიტყვები, რომელნიც არ არიან აუცილებ-

¹ კ. კეკელიძე, ა. ბარამიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, 1954 წ.,
ტ. I, გვ. 367.

ლობით გამოწვეულნი, თუმცა ასეთი შემთხვევა მაინც იშვიათია. ძირითადად კი, როცა არჩილი აყალიბებს თავის შეხედულებებს ენის სიწმინდეზე, თავის შემოქმედებაშიაც ცდილობს მაქსიმალურად დაიცვას საკუთარი თეორიული პრინციპები.

არჩილის ლიტერატურული შეხედულებების გაცნობისას ყურადღებას იპყრობს შემოქმედების დამოუკიდებლობის, თავისუფლების საკითხი. არჩილის აზრით, პოეტი არ უნდა იყოს დამოკიდებული არავისზე, თვით მეფეზეც კი, არ უნდა წერდეს სხვისი დაკვეთით, დავალებით. პოეტური ქმნილება ნაყოფი უნდა იყოს ავტორის შინაგანი მოთხოვნილებისა, შთაგონებისა. ისეთ დიდ შემოქმედსაც კი, როგორიც რუსთაველია, თითქოს ერთგვარი ჩრდილი ადგას იმის გამო, რომ მან „ვეფხისტყაოსანი“ შექმნა თამარ მეფის დავალებით: „მას (რუსთაველს) უბრძანა თამარ მეფემ, ბატონმა თქვა თავის ნებით“. დამოუკიდებლობაა თითქოს თეიმურაზის უპირატესობა. ამიტომაც მოპაექრეს სიამაყით ათქმევინებს:

ჩემოდნად შენ ვინ ჩაგაგდებს, რაცა სთქვი — იძულებითა,
თამარ მეფემან გიბრძანა, ძალი გიყო თუ ნებითა.
მე ჩემის ნებით გამოვსთქვი, სხვის ვისით მეთქვა თნებითა.

სხვა საკითხია, პოეტი რამდენად სამართლიანია რუსთაველზე მიმართ.

პრინციპულად არჩილი უდაოდ მართებულ მოსაზრებას გამოთქვამს. პოეტი თავისუფალი უნდა იყოს არამარტო ძალდატანებისაგან, არამედ შინაგან სიმართლესაც უნდა გრძნობდეს, თავისუფალი დროც უნდა გააჩნდეს შემოქმედებითი მუშაობისათვის. ამიტომაც, რომ თეიმურაზი გულისტყვივით ამბობს:

სად შეცალა ლექსისათვის, ჳირსა შინა გული იოზს,
სხვას ჩემდენი განსაცდელი ვის გარდაჰდა, არ თუ იოზს.
ის მოიცილს საშაიროდ, ვინ არ ჳმუნავს, ვინ არ იოზს.

რასაკვირველია, აქ როდია ნათქვამი, რომ პოეზია მოცლილთა საქმეა, პირიქით, პოეზია მოითხოვს დიდ შრომას, დაკვირვებას და ამისათვის აუცილებელია სიმშვიდე, ნორმალური მდგომარეობა. ხოლო არჩილს, ისევე როგორც თეიმურაზს, გასაოცრად ბობოქარ ეპოქაში მოუხდა მოღვაწეობა, როდესაც, მართლაც „წუთი არ იყო მოცლისა“. სრულიად გულწრფელად და ბუნებრივად ჟღერს არ-

ჩილის სიტყვები: არ გიკვირსთ ჩემთა მნახველთა, ვით მოვიცალე ამდენად. მიუხედავად ავებელობისა და მოუცლელობისა, არჩილის დროს უცხო არ იყო გატაცება ლიტერატურით, მსჯელობა ლიტერატურულ მოვლენებზე, სჯა-ბაასი ამა თუ იმ პოეტის შემოქმედების შესაფასებლად. ასეთ ლიტერატურულ გარემოს წარმოგვიდგენს არჩილი შემდეგი სიტყვებით:

მინახავს მეღექსებისა შედრახელ დიდი ცილება,
ზოგს მართლა დაიწუნებდენ, ზოგისა იყოს ცილება.

ეპოქის პოტენციის მაჩვენებელია დაპირისპირება, ანუ „შედრა“¹ რუსთაველისა და თეიმურაზის არტისტული სახელებისა“. როგორც ჩანს, აღორძინების ხანაში ხშირად იმართებოდა ლიტერატურული დისკუსიები, სჯა-ბაასი და ყოველივე ეს იმის მაუწყებელია, თუ რა აქტიური, ინტელექტუალური ცხოვრებით ცხოვრობდა მაშინდელი ქართული ინტელიგენცია. სწორედ ამ დიდებული ლიტერატურული ტრადიციის გამოვლენაა „თეიმურაზისა და რუსთაველის გაბაასება“. საგულისხმოა, რომ არჩილი ვიდრე ჩვენი მწერლობის ამ ორი უდიდესი და ტიპური წარმომადგენლის შესახებ იმსჯელებდეს, ქართული პოეზიის ისტორიას ზოგადად განიხილავს; თურმანიძის, ფავლენიშვილის, ნოდარ ფარსადანიძის, სულხან თინიაშვილის, ბარძიმ ვაჩნაძის, იაკობ სამებელის და ფეშანგი ფაშვი-ბერტყაძის პოეზიას ახასიათებს, რითაც გარკვეულ ლიტერატურულ ატმოსფეროს ქმნის და ამ ფონზე კიდევ უფრო გამოკვეთს ქართული სიტყვის დიდოსტატების, რუსთაველისა და თეიმურაზის ინდივიდუალურ სახეებს.

პოეზიაზე მსჯელობა, ლიტერატურის რთულ საკითხებში გარკვევა მოითხოვს დიდ ცოდნასა და გემოვნებას. ლიტერატურული ნაწარმოების ანალიზი, მისი ღირსეულად შეფასება, არჩილის აზრით, მეტად ძნელი და პასუხსაგები საქმეა. ქართველი პოეტი და თეორეტიკოსი გვთავაზობს მნიშვნელოვან დაკვირვებებს არა მარტო პოეზიის, მისი რაობისა და დანიშნულების შესახებ, არამედ, აგრეთვე, ანგარიშგასაწევ რჩევა-დარიგებას ლიტერატურის კრიტიკოსთა, ლიტერატურის ისტორიკოსთა საყურადღებოდ:

¹ გ. ლეონიძე, ძიებანი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, 1949 წ., გვ. 141.

არა ადვილ არს რიტორთა და მელექსეთა გარჩევა,
ძალთა და ლექსთა სიტყბოთა მის-მის ადგილსა შერჩევა,
ვით წალკოტს შორის ყვავილთას ერთის სხვათასა აღრჩევა,
ვა თუ ვერცერთი ისუნო, სულთ უცნოსელი დარჩე ვა.

პოეტის შეფასება, მისი ღირსების შეცნობა მეტად ძნელი საქ-
მეა. პოეზიის სიტყბოს შეუცდომლად შეგრძნება განსაკუთრებულ
ნიჭსა და პოეზიის ღრმა ცოდნას მოითხოვს. დიდი ერუდიცია და
პოეტური გუმანია საჭირო, რომ მრავალ ლექსთა შორის გამოარ-
ჩიო ჭეშმარიტად პოეტური ნაწარმოები; განსაკუთრებით საყურად-
ღებოა არჩილის გამაფრთხილებელი დარიგება. თუ მკითხველს არ
გააჩნია პოეტური ალღო, მას პოეზია შეუმჩნევლად დარჩება. მრავალ
ლექსს შორის ვერ შეიგრძნობს და ვერ გამოყოფს აშკარად
პოეტურ კმნილებასო. მოცემულ შემთხვევაში არჩილი ხაზს უს-
ვამს პოეზიის სპეციფიკურ თვისებას, ესთეტიკურ-ემოციურ ზეგავ-
ლენით ძალას და ამავე დროს ამახვილებს მკითხველთა ყურადღე-
ბას იმ აუცილებელ პირობაზე, რომ, თუ აღამიანს არა აქვს თანდა-
ყოლილი პოეტური ნიჭი, ლექსის გრძნობა, უშუალოდ არ განიც-
დის ლექსს, ის ვერასოდეს ვერ აღიქვამს ლექსს. პოეზიას ისეთივე
პოეტური სმენა და შეგრძნობა სჭირდება, როგორც მუსიკას. პო-
ეზიის არსში ასე ღრმად ჩახედული არჩილი მკვეთრად და დამარ-
წმუნებლად წარმოგვიდგენს იმ დიდ სიძნელესა და პასუხისმგებ-
ლობას, რომელიც დაკავშირებულია მხატვრული ნაწარმოების ჭეშ-
მარიტ და ღირსეულ შეფასებასთან.

არჩილს მეტად საყურადღებო შეხედულებები აქვს ჩამოყალი-
ბებული როგორც შემოქმედებით მეთოდზე, ისე ფორმისა და შინა-
არსის ურთიერთმიმართების საკითხზე, როგორც მხატვრული ენის,
ისე კომპოზიციის საკითხზე, როგორც პოეზიის სპეციფიკის, ისე
მწერლობის დანიშნულების საკითხზე. ყოველივე ამის გამო არ-
ჩილს განსაკუთრებული ადგილი უკავია ქართული ლიტერატურათ-
მცოდნეობის განვითარების ისტორიაში.

არჩილის ლიტერატურულმა შეხედულებებმა კონკრეტული გან-
ხორციელება ჰპოვეს მისსავე შემოქმედებაში. არჩილის პოეზია გა-
მოვლენაა ახალი გემოვნებისა, ახალი დამოკიდებულებისა სინამ-
დვილისადმი. არჩილი არა მარტო თეორიულად აყალიბებდა „მარ-

თლის თქმის“ და ეროვნული თემატიკის პრინციპს, არამედ საკუთარი შემოქმედებითი მეთოდიც ამ პრინციპზე აქვს აგებული. არჩილის პოეზიაში ჩვენ ვხედავთ ახალი თემატიკის შემოქრას. აღმოსავლური სიუჟეტების ნაცვლად ის ამუშავებს ეროვნულ თემატიკას, ქართული სინამდვილის საკირბოროტო საკითხებს. არჩილის მრავალფეროვან შემოქმედებაში დიდი ადგილი აქვს დათმობილი როგორც ჩვენი ისტორიული წარსულის ასახვას, ისე თანამედროვეობის პრობლემატიკას:

არჩილის მდიდარ პოეტურ მემკვიდრეობაში განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს მის შესანიშნავ ეპიკურ ქმნილებას — „გაბაასება თეიმურაზისა და რუსთაველისა“.

ამ ნაწარმოებში არჩილმა მოგვცა რუსთაველისა და თეიმურაზის ეპოქების ისტორიული სურათი, ისტორიულ მოვლენათა ანალიზი და შეფასება. ქართული პოეზიის ამ ორი დიდოსტატის შეპაექრებისა და ურთიერთ დაპირისპირების გზით შეძლო ჩამოეყალიბებინა მნიშვნელოვანი ლიტერატურული შეხედულებები. გაბაასების ჟანრი არჩილმა გამოიყენა როგორც შესანიშნავი საშუალება, რათა საკირო სისრულით გაერკვია მწერლობის დანიშნულება და სპეციფიკა. კერძოდ, რუსთაველისა და თეიმურაზის პოეზიის ღრმად შესწავლის საფუძველზე, არჩილმა შეძლო მათი ლიტერატურული შეხედულებების ჩამოყალიბება; დაპირისპირების გზით კი ლიტერატურის საკვანძო საკითხების საფუძვლიანი გარჩევა. ამრიგად, რთული ლიტერატურული პრობლემების გადაწყვეტის საფუძველზე არჩილი მიიჩნევს შესაძლებლად გაირკვეს უპირატესობის საკითხი რუსთაველსა და თეიმურაზს შორის: თვითონ თითქოს ნეიტრალურ პოზიციას იცავს კამათის მსვლელობაში, მაგრამ მხოლოდ ერთი შეხედვით. სინამდვილეში აშკარად იგრძნობა: მიუხედავად თეიმურაზის ღირსების აღიარებისა, არჩილის სიმპათიები მაინც რუსთაველის მხარეზეა. იგი გაბაასების შესავალშივე ამჟღავნებს რუსთაველისადმი დამოკიდებულებას, მისი ქმნილება მიაჩნია პოეზიის ნიმუშად: „ვინ ვერ მიჰყევს რუსთავის თქმულსა, გადმობრძანდეს ასე აქეთ“. რუსთაველი „სიბრძნის ტბაა“, რომელსაც ვერვინ შეედრება, მასთან შეპირისპირებით ყველა მცირედ მოციმციმე ვარსკვლავია, რომელნიც ფერმკრთალდებიან შოთას მზის სიკაშკაშეზე. არჩილის თვალსაზრისი არ არის სუბიექტური,

ის იმდროინდელი მოწინავე საზოგადოებრივი აზრის გამომხატველია, რაც განსაკუთრებით ახელებს თეიმურაზს:

ზოგი შენ გაქებს, მე მეტყვის: შოთამ გაჯობა შენაო,
ხან კიდევ გამაგულისეს, მათი მაშინდა შენაო,
საკელაუდ გამოვიმეტე, ან ამოვართვა ენაო.

თეიმურაზისათვის აშკარაა, რომ რუსთაველს უფრო მეტი თაყვანისმცემელი ჰყავს. „აწ შენი მკები უფროა, ბოლოს დროს ჰყოფენ ნანასა“, რასაც ვერ შეპგუებია მეფე პოეტი. რუსთაველი მტკიცედ იცავს სოციალური მდგომარეობით გამოწვეულ ეთიკურ ნორმებს და მოკრძალებას იჩენს მეფისადმი. მეფესთან შედარება რუსთაველს კადნიერებად მიაჩნია და თავმდაბლად ამბობს: „ცუდად ლაყბობენ, შენმა მზემ, ვინ შეაღარა ბატონს ყმა“. ბატონყმური ეთიკეტის დაცვით რუსთაველი ქედს იხრის მეფის წინაშე: „თქვენ ბატონობა შეგშენის, მე ყმა ვარ შესაფერია“. ბაგრატიონთა დინასტიის წარმომადგენელს, არჩილ მეფეს, ეს სრულიად ბუნებრივად მიაჩნია. ამიტომ ამართლებს რუსთაველის მოკრძალებას და ერთგვარი სიამოვნების გრძნობით აღნიშნავს:

ნახეთ, რუსთველი მეფესა რა ტპილად გასიტყვებოდეს,
ესათნოება, ეკრძალების, მას უნდა ეს ეტყობოდეს.

რუსთაველი დიდ მორიდებას იჩენს მეფის წინაშე; გარკვეულ ფარგლებში, მართალია, ის კრძალვით ეპყრობა მეფეს, მაგრამ საკუთარი ღირსების სრული დაცვით, იოტისოდენსაც არ უთმობს თეიმურაზს პოეზიის სფეროში. პოეზია მისი სტიქიაა და აქ უკვე თვით რუსთაველია მეფე: „მე ვარ ძირი ლექსის თქმისა, მელექსენი ჩემზე შენობს“. პოეტთა შორის რუსთაველი სამართლიანად გრძნობს თავს მეფეთა მეფედ: „სრულ მელექსეთ მიუფროსონ, ვით ისრაელთ მღვდელი არონ“. რუსთაველს არა აქვს პრეტენზია საუკეთესო მხედართმთავრობაზე, არც ქვეყნის გამგებლობაზე, ის ამ სფეროში არავის ეცილება და მით უფრო თეიმურაზს, მაგრამ პოეზიაში პირველობას არავის არ უთმობს, თვით მეფესაც არ ერიდება და მტკიცედ, საკუთარი ღირსების შეცნობით ამბობს:

არც მეფედ შეგედარები და არცა ომ-სახელითა,
არც ძალად, გულად, სიფიცხით, რამე გკრა ზელსა ხელითა;
თუ მელექსედა მედრები, ჩვენა ვართ არ ერთ-ხელითა.

რამდენადაც ზრდილი და თავდაბალია რუსთაველი თეიმურაზის, როგორც მეფის მიმართ, იმდენად უკომპრომისოა, როდესაც საკითხი ეხება პოეტური ღირსების საქმეს:

საქართველო სავსე არის, ჩემი წიგნი ყველგან გაქვხს,
ვის ლხინი აქვს, მას უბნობენ, ანუ ვისცა გული ეუუხს.

და მართლაც, „ვეფხისტყაოსანი“ ქართველი კაცისათვის იყო მანუგეშებელი ჭირში, გამამხნევებელი ბრძოლაში და მამამებელი ლხინში. თეიმურაზი გრძნობს რუსთაველის ძალას, ცალკეულ გარემოებათა მომიზეზებით ცდილობს თავისი უპირატესობის დამტკიცებას. ერთ-ერთ ასეთ გარემოებად მას ენის საკითხი მიაჩნია, რუსთაველს ბრალად სდებს ენის მოუქნელობას, სიმძიმეს: „ლაზოდა სთქვი, შემოილე ჭავახური ენა მძიმე“... რუსთაველის ენის დამახასიათებლად მიაჩნია აგრეთვე -ბარბარიზმები: „რაც ენაა ყველა გითქვამს, სომხური და მეგრულიცა“... თვით თეიმურაზი კი თითქოს სუფთა ქართულით მეტყველებს, და მხოლოდ ეფექტურობისათვის აქა-იქ სპარსულს ჩაურთავს: „მე ოდენ ქართულს ენასა მარილად ურთე სპარსული“-ო, აცხადებს. რუსთაველთან შედარებით თეიმურაზი განსაკუთრებულად ძლიერად გრძნობს თავს სასულიერო სფეროში. ბიბლიური წიგნების, საეკლესიო ლიტერატურის ცოდნა, პოეზიაში სასულიერო თემატიკისა და მოტივების შემოტანა თეიმურაზს განსაკუთრებულ სიამაყის გრძნობას ჰგვრის: „საღვთოს-სწავლით ვერ ამიხვალ, საეროვე მოინახე“, ქედმაღლურად მიმართავს რუსთაველს და მუქარით დასძენს: „საღვთოთ მაშინც უეჭველად შემიძლია შენი დანთქმა“. რუსთაველს არც აქვს პრეტენზია „საღვთო“ პოეზიაში უპირატესობისა, პირიქით, საკმაო გულგრილობასაც იჩენს მის მიმართ: „საღვთო შენთვის დაიჭირე და საერო მე მიბოძე“-ო. კიდევ მეტი, თეიმურაზის მიერ სასულიერო მწერლობაზე მოქარბებული მსჯელობა, რუსთაველს მომამბურებლად ეჩვენება და საოცარი უშუალობით ამბობს:

ერთხელ კიდევ გამაგონე. ხორცსა სული გაეყარა,
წულარ ბრძანებ მაგ სიტყვისა, შენი ჭირი შეწყარა...

ამით რუსთაველმა სამუდამოდ მოკვეთა თეიმურაზის ქედმაღლობა და გაანელა მისი აღმაფრენა. თეიმურაზი თითქოს დარწმუნ-

და რუსთაველის უპირატესობაში და ერთგვარი მობოდიშებით უხსნის, თუ რითაა გამოწვეული მისი პოეზიის შედარებით ფერმკრთალობა:

გითხრათ სალექსე დროები აროდეს არ შემომესწრო...

აწ მოსვენება მენება, აწ ჭავრისათვის დამესწრო,

მაშინ ნახევდით თამამად, თუ შენთვის მე არ დამესწრო.

აქ, ერთი მხრივ, აშკარა აღიარებაა რუსთაველის პოეზიის შეუდარებლობისა და, მეორე მხრივ, ისტორიული მდგომარეობის წამოყენება, როგორც გასამართლებელი საბუთისა; რუსთაველის უპირატესობა უნდა აიხსნას როგორც შედეგი გარკვეული ობიექტური, ისტორიული პირობებისა:

სხვას ჩემდენი განსაცდელი ვის გარდაჰხდა, არ თუ იოხს.

ის მოიცილს საშაიროდ, ვინ არ კმუნავს, ვინ არ იოხს.

თეიმურაზი თუმცა გრძნობს რუსთაველის უპირატესობას, მაინც უჭირს პირველობის დათმობა და თავისი პოზიციის შესანარჩუნებლად ისტორიული გარემოს გათვალისწინებას მოითხოვს. მიუხედავად ამისა, პაექრობის ცალკეული ადგილებისა და არჩილის ზოგიერთი, ვითომდა შემთხვევითი შენიშვნის მეოხებით მკითხველი მაინც ადვილად ამჩნევს, რომ პაექრობაში გამარჯვებული რუსთაველი რჩება.

რაც მასმოდა, ან მენახა ამბავი ვთქვი მე მართლები.

თეიმურაზისა და რუსთაველის „გაბაასებაში“ არჩილი მიზნად მართო მოპაექრეთა შორის უპირატესობის საკითხის გარკვევას როდი ისახავს. მისი თხზულება წარმოადგენს დიდ ეპიკურ კმნილებას, მასში ღრმად და მრავალფეროვნად აისახა სინამდვილე. აქ აღძრული და წამოწეულია თითქმის ყველა ის საკითხი, რომელიც აღელვებდა თანამედროვეებს. ერთი ასეთთაგანი იყო სამშობლოს თვითმყოფადობის საკითხი. არჩილი რუსთაველისა და თეიმურაზის გაბაასებას შესანიშნავ ხერხად იყენებს, რათა დაპირიპირების გზით მოგვეცეს ნათელი წარმოდგენა საქართველოს ისტორიაზე, როგორც მისი დიდების, ასევე მისი დაკნინებისა და დაძაბულობის, შინაგანი აშლილობისა და ავბედობის ეპოქაში. არჩილი დიდი განცდითა და მამულიშვილური გულისტკივილით აგვიწერს მშობლიური ქვეყ-

ნის უმწეო მდგომარეობას თეიმურაზის დროს. „გაბაასებაში“ გვხვდება სპარსელთა თარეშის ამსახველი მეტად რეალისტური სურათები, კერძოდ, თვალნათლივ არის წარმოდგენილი კახეთის აოხრება:

კახეთი იყო უკაცო კვერნაქიანად გაღმართი,
ასე მოგვეპყრნენ თათრები, ვით ისრაელთა წარმართი.

თეიმურაზი ღრმა გულისტკივილით ამბობს: „რა კახეთს ჩაველ, დამიხვდა, დამწვარი, დაცამტვრეული“. ეს იყო შედეგი შაჰ აბასის ურდოების ველური თარეშისა:

მოვიდა მძლავრი, უწყალო, არად არ შეიბრალებდა,
დამიწვა სრულად კახეთი, სახმილსა გამოაღებდა;
ვერსად დაუდგა ციხემა, საშაგრიოთ თუმცა სალებდა.
მას ქურუმთაგან ნასწავლსა საქმესა მე მებრალებდა.

შაჰ აბასის გამუდმებულმა შემოსევებმა ქვეყანა უალრესად მძიმე მდგომარეობაში ჩააგდო, ხოლო თვით შაჰ აბასი თეიმურაზის მუღმივ მღევრად იქცა და ორი ათეული წლის მანძილზე საავდრო ღრუბელივით აწევბოდა ჩვენს ქვეყანას. არჩილის მიერ წარმოსახულ ისტორიულ პირთა სახეებს შორის, შაჰ აბასის სახე ერთ-ერთი უალრესად რეალისტურია. არჩილი კარგად გამოკვეთს მისი ხასიათის ძირითად თვისებებს: ცბიერებას, ჟინიანობასა და მუხანათობას. არჩილისეულ პორტრეტულ მონახაზში იკვეთება მთელი მისი არსება:

პირცეცხლიანი, უწყალო, ვეშაბი განძინებული,
მრავალჯერ გამარჯვებული, მტერზედან აღაღებული,
მომსვრელი, ამომწვევტელი, დამწველი, ცეცხლ-მოღებული.

ეს ტირანი საოცრად გაიწაფა თეიმურაზის დევნასა და აწიოკებაში:

ოღეს შააბაჰ ჩეშედა საქმე ქნა ეს მისეული,
აიწყო ჩემი მტერობა, ბოლომდის არ დაღუელი,
ქვეყანა ამომიწყიდა, თავიდან მუნ ბევრეული,
არ გაძლა ჩემის სისხლითა, ვირემ არ მოკდა წყეული.

ამ მძიმე მდგომარეობაშიც არ ღალატობს თეიმურაზს იუმორი და თითქოს თავისთვის გაკვირვებული ჩურჩულებს: „დედა-მისმა ჩემთვის შობა იგი ასრე ჩანასხამი?“

შპს აბასის სისხლისმსმელობა მუდმივ ეპითეტად იქცა და ძირითად მელოდიად გასდევს ამ მტარვალის სახეს, რის გამოც თეიმურაზი არაერთგზის იმეორებს „ღვინოს სვემდა სისხლად ჩემდაო“. იქვე ერთ სტროფში საოცარი სისრულითაა ჩამოყალიბებული მთელი მისი ნამოღვაწარი:

ჩვილნი მოსრნა, ვით პეროდემ, მოწიფულნი თან წაასხა.

შვილების მძევლად გაგზავნით გამოწვეული გულისტკივილი უაღრესად ხატოვნად აქვს გამოვლენილი:

გამომართვეს, გაუგზავნეს, გაზაფხული მაშიყინეს.

შპს აბასის სარღლებს პოეტი შპაივით მრისხანედ და ბოროტად წარმოგვიდგენს. ყორჩიბაშის ლაშქარს უწოდებს „საქართველოს ამოწყვეტის მდომნო, ბევრის ავის მთესველს“. სპარსელების წარმატების მიზეზად პატრიოტ პოეტს მიაჩნია არა ქართველების სისუსტე და სპარსელების ბრძოლისუნარიანობა, არამედ მტრების რიცხოვრივი უპირატესობა. უთანასწორო ბრძოლას გადაუწყვეტავს ომის ბედი:

მათი ილგა თვალუწლოში, სიმრავლე სკირს მათ გვარიდამ.

რიცხოვრივ უპირატესობასთან ერთად სპარსელები მუხანათობდნენ:

შიზი-შივით და ყიზილბაშთა ამბავი თუ შენ არ იცი,
მამისმინე, ყველას გითხრობ, თუ როგორ სწამს იმათ ფიცი,
ძველად უთქვამთ მათ ანდერძად, სიტყვა ესე დანამტკიცო:
„რითაც მტერი მოატყუო, ნუ უზოგავ და მე ვიცი“.

მცირერიცხოვანი ქართველობა, მიუხედავად საარაკო გულადობისა და თავგაწირულობისა; ვერ იგერიებდა მტერთა ურიცხვ შემოტევას; მათი მარბევი რაზმები აჩანაგებდნენ ქვეყანას. სასოწარკვეთილი თეიმურაზი ამბობს: „სახელმწიფო დამეკარგა, ვსჭვრეტ ოხერსა, მონაქცევსა“. მიუხედავად მტერთა მოძალებისა, ქვეყნის დამაყენებელ ძირითად მიზეზად არჩილს მაინც შინააშლილობა მიაჩნია. ამიტომ განსაკუთრებულ მიუყერძებლობას და პრინციპულობას იჩენს მოვლენათა შეფასებისას. ის მოუერიდებლად ამხელს ქვეყნის ორგულთ:

ზოგთ ვაქებ და ზოგთ ვაძაგებ, ავის საქმის დამდგომარე.

არჩილი აშიშვლებს ფეოდალთა მანკიერ მხარეებს; დიდი ოსტატობით ახერხებს სამიოდე სტრიქონით მეტად რელიეფურად წარმოგვიდგინოს შინა ფეოდალური აშლილობის სურათი:

აღადლებიან თავადნი, ერთი-მეორეს აიტანს,
ერთი-მეორის სიკვდილად მოვა, ამხანაგს მაიტანს,
ერთმანეთს ზოცა დაეწყეს, თავს აშორებენ მო-ი-ტანს.

საუცხოოდაა დახასიათებული ზნეწამხდარი ფეოდალთა ანგარებით აღსავსე ბუნება. ბევრს ავიწყდებოდა სახელმწიფოებრივი ინტერესები და ვიწრო ეგოისტური ინსტინქტებით ზელმძღვანელობდა:

ასრე სკირს საქართველოსა დიდებულთ, გინა მცირეთა,
აზვადებიან, იტყვიან: „უჩემოდ ვინ იმღერეთა“.
დაბალს კაცს არ ახსენებენ, იტყვიან „დამიჭირეთა“.
კაცი სჯობს საქმე კეთილი ანგარ, მოგულძვირეთა.

ამ სტროფში საოცარი სისრულითა და სიმკვეთრითაა გამოვლენილი გადაგვარებულ ფეოდალთა შინაგანი სამყარო. მათი მამოძრავებელი იმპულსი იყო კერძო, პირადული მიზნები. მათთვის უცხო გახლდათ ყოველგვარი ამაღლებული, მოქალაქეობრივი მრწამსი და პასუხისმგებლობა. ისინი ზრუნავდნენ მხოლოდ ვიწრო, ეგოისტური პატივმოყვარეობის დასაკმაყოფილებლად, ყოფითი მხარეების მოსაწესრიგებლად, პირადი განდიდებისათვის, საქვეყნო საქმე კი მათი ცნობიერების მიღმა რჩებოდა. ფეოდალების ინტერესთა შეზღუდულობა და უკიდურესი ეგოიზმი მეტად თვალნათლივ გამოავლინა არჩილმა ერთ-ერთი ეპიზოდით: მრისხანე შაჰ აბასს შემოუთელია ლუარსაბ მეფისათვის — ან გამოცხადდი ჩემთან, ან ავაოხრებ ქართლსაო. ულტიმატუმმა დაადარდიანა მეფე. სპარსეთში წასვლას სიკვდილით დასჯა მოჰყვებოდა, არადა აწუხებდა, რომ არ წავიდე, ვაითუ „ქართლი ყონ ცეცხლ-მოდებული“. ფეოდალები სხვა პოზიციიდან წყვეტენ ამ დიდ საქვეყნო საკითხს. არ ურჩევენ წასვლას, შენ თუ მოგვლავს შაჰ აბასი, მაშინ ქართლის ბედი რაღად გენაღვლებათ:

შენს იქით ქართლსა რას ხელს ჰყრი. რა დარჩე საზღ-ღავსებული.
მიხვიდე, მოკლას. ან ტყვე გყოს, შენ იქნე ღანაღვლებული.

ზოგი ფეოდალის აზრით, მთავარია თავს უშველო, თორემ შენს შემდეგ რაღა მნიშვნელობა აქვს, რა მოუვა შენს ქვეყანას. საბედნიეროდ ყველა ფეოდალი ასე როდი ფიქრობდა. რამდენად შორს

არის ეს თვალსაზრისი დიდი მამულიშვილის, სულხან-საბა ორბელიანის უაღრესად ჰუმანური ნატურისაგან: „ლმერთმა ქნას ჩემს ჭეყანაში, ჩემს შემდგომ უკეთესობა შეიქმნას“.

არჩილი ვერ შერიგებია თავად-აზნაურთა ურთიერთ ჭიშხსა და შინაურ ბრძოლებს, პოეტისათვის ძნელად გასაგები და აუხსნელია ფეოდალთა ასეთი სიბეცე, წინდაუხედაობა, ამიტომ მათი მოქმედების მიზეზს ეძებს რაღაც ზებუნებრივ მისტიკურ ფაქტორებში:

მესისხლე ჰყვანან ვინ ვისმე, მუნ სისხლსა ვით დაადენდა?
ლეთის წყრომით მოხდა, თვარემ და მათ ეგრე რა წაახდენდა...

მორწმუნე პოეტი თანამოქალაქეთა არამამულიშვილურ საქმიანობაში ხედავს ლეთის რისხვას; წინააღმდეგ შემთხვევაში მისთვის გაუგებარია. თუ რა წაახდენს, დასცემს ადამიანს ისე, რომ მან დაივიწყოს სამშობლო, მით უფრო, რომ მრავალსაუკუნოვან ბრძოლებში გამობრძმედილი ქართველი ხალხი შარავანდედ-მოსილია სამშობლოსადმი უსაზღვრო სიყვარულითა და ერთგულებით. შინაური აშლილობის მოტრფიალეთა საპირისპიროდ არჩილი ამკობს იმ მოღვაწეებს, რომელთაც განსაკუთრებული წვლილი შეიტანეს ქვეყნის დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლის დიდ საქმეში.

თეიმურაზ I და გიორგი სააკაძე

როგორც თეიმურაზი, ისე გიორგი სააკაძე უაღრესად რთული, თავისთავადი და დიდი ისტორიული პიროვნებებია. მათ შესახებ უხვ მასალას ვხვდებით როგორც ჩვენს მემკთიანეთა, ისე უცხოელთა თხზულებებში. ამ ნაწარმოებებში დაცული ცნობები ერთის მხრივ ავსებენ ურთიერთს, ხოლო რიგ შემთხვევაში გამორიცხავენ.

არჩილის თხზულებები, განსაკუთრებით „გაბაასება თეიმურაზისა და რუსთაველისა“ მრავალ საკითხთა შორის ყურადღებას იპყრობს ისტორიულ პირთა სახეების წარმოჩენით. არჩილი არა მარტო აცოცხლებს და გვაცნობს მის უფროს თანამედროვეებს, არამედ ამასთანავე ავლენს მათდამი, როგორც თავის, ისე თანამედროვეთა დამოკიდებულებებს. როგორც თეიმურაზი, ისე გიორგი სააკაძე თითქოს წინააღმდეგობებით აღსავსე პიროვნებები იყვნენ და

მათ შესახებ ისტორიაში და შესაბამისად ახალი დროის მკვლევართა შრომებში ურთიერთსაპირისპირო შეხედულებებია გამოთქმული. ამის გამო უაღრესად მნიშვნელოვანია არჩილის თხზულებები, რადგანაც მათი საშუალებით ჩვენ ვგებულობთ, თუ როგორი იყვნენ დიდი ისტორიული პირები და რა აზრის იყვნენ მათზე თანამედროვენი. არჩილი სწორედ თანამედროვეის თვალთ ჰყვრეტს და აფასებს მათ ღვაწლსა და დამსახურებას ქვეყნის წინაშე. სწორედ არჩილისაგან ვგებულობთ თანამედროვეთა საზოგადოებრივ აზრს ეპოქის წინაშე დასმულ საჭირობოროტო საკითხებზე და იმ პიროვნებათა შესახებ, რომელთაც განსაკუთრებული როლი ითამაშეს XVII საუკუნის მთელ მანძილზე ჩვენი ქვეყნის ისტორიაში.

არჩილის „გაბაასება“ წარმოადგენს უაღრესად თავისებურსა და რთულ ქანრს, რითაც ის გამოირჩევა გაბაასების ხასიათის სხვა თხზულებებისაგან. ეს ნაწარმოები აერთიანებს ორ დამოუცილებელ დიდ ეპიკურ თხზულებას. ერთი, რომელშიც თეიმურაზის ეპოქაა წარმოსახული და პირობითად შეიძლება ეწოდოს მას „თეიმურაზიანი“ და მეორე — რომელშიაც რუსთაველის დროის ამბებია გადმოცემული. რუსთაველის ეპოქის წარმოსახვისას არჩილი ძირითადად ეყრდნობა „ქართლის ცხოვრებას“ და ამ მონაკვეთში ახალ ცნობას თითქმის არ ეხვდება. ავტორი კმაყოფილდება მემკვიდრეთა ცნობების გადმოცემით და ამდენად ნაკლებად საინტერესოა. თავის დამოკიდებულებას კი რუსთაველისადმი იგი გადმოგვცემს პაექრობის პროცესში.

ე. წ. „თეიმურაზიანი“ შეიძლება გააზრებული იქნას როგორც დამოუცილებელი დიდი ეპიკური ქმნილება, რომელშიაც ასახულია ავტორის თითქმის თანამედროვე მოვლენები. ავტორი ამ რთული და მრავალფეროვანი ისტორიული ეპოქის ასახვისას იყენებდა არა მარტო ისტორიულ წყაროებს. არამედ ეყრდნობოდა უფროს თანამედროვეთა მიერ მოწოდებულ ზეპირ ცნობებსა და საკუთარი თვალთ განკვერტილ ცინცხალ ფაქტებს. ამიტომ თხზულების ეს მონაკვეთი წარმოადგენს ძვირფას პირველწყაროს ჩვენი ისტორიის შესასწავლად.

თეიმურაზის ეპოქის ასახვისას არჩილი ძირითადად თანამედროვეთაგან გადმოცემულსა და საკუთარი თვალთ ნახულს რომ ეყრდნობოდა, იქიდანაც ჩანს, რომ ის არაფერს ამბობს წერილობითი

წყაროების გამოყენების შესახებ, ხოლო რუსთაველის ეპოქის აღწერისას ავტორი ხაზგასმით აღნიშნავს: „მის (ე. ი. თამარის, რ. ბ.) ეამის ნაქმარნი ომნი და მის ღრთ საქართველოს დიდებულთ ნაქმარნი სრულნი; რომელი სწერია ცხოვრებასა შინა საქართველოსასა, აწ მე შემოკლებით ვთქვა ლექსად“.

აღსანიშნავია ისიც, რომ არჩილმა მის მიერ ჩამოყალიბებული „მართლის თქმის“ თეორიის პრინციპების მომარჩევებით შექმნა ისეთი რეალისტური თხზულება, რომელშიაც საკმაო სიღრმითა და მასშტაბურობით აისახა სინამდვილე და დამაჯერებლად გამოიკვეთა ისტორიულ პირთა სახეები, რომელთა შორის, რასაკვირველია, ცენტრალურია მეფე-პოეტის თეიმურაზის მრავალტანჯული ფიგურა.

აღორძინების ეპოქის მხატვრული სიტყვის დიდი ოსტატი და უადრესად მნიშვნელოვანი პოლიტიკური ფიგურა, თეიმურაზ I თავისი ღირსებითა და ნაკლოვანი მხარეებით განსაკუთრებულ ადგილს იჭერს ჩვენს ისტორიაში. უდაოდ პატივისცემასა და აღიარებას იმსახურებს მისი მთელი რიგი პიროვნული თვისებები: ვაჟკაცობა, გულადობა, ბრძოლისუნარიანობა, შეუპოვრობა და ჭეშმარიტი მამულიშვილობა. მეორეს მხრივ მისი ხასიათის უცნაურმა გამოვლინებებმა: ავადმყოფურმა ექვიანობამ და უნდობლობამ, არათანამიმდევრობამ და პოლიტიკურმა სიბეცემ თვით მასაც გაუმწარა სიცოცხლე და ჭვეყანასაც აუნაზღაურებელი ზარალი მოუტანა. ერთის მხრივ ღღესაც განვიცდით მისი პოეზიის დამატყვევებელ სურნელებას და მეორეს მხრივ კი შემზარავი წარმოსადგენია, თუ რამდენი სისხლისღერა და ტანჯვა გადაიტანა ქართველმა ერმა მისი ხანგრძლივი მეფობისა თუ მეფობის ძიების მანძილზე. ამის გამო იყო, რომ აკაკი წერეთელმა სასტიკი განაჩენი გამოუტანა თეიმურაზის მოღვაწეობას: „პოლიტიკაში პოეტობდა, პოეზიაში პოლიტიკობდა ის დალოცვილი და მით საზარელ მომავალს უმზადებდა სამეფოს. მეფე რომ „პიიპუუ-პიიპუს“ დაუკრავს, მაშინ მისი სამეფო „ვაი-ვაის“ იმღერებს“. მართალია, ეს შეფასება მეტად მკაცრია, მაგრამ მთლად საფუძველს მოკლებული არაა. საერთოდ, თეიმურაზის პიროვნება თანამედროვეთა შორის და მით უფრო ახალი დროის მწერალთა და მკვლევართა შორის აზრთა სხვადასხვაობას იწვევს.

ამ თვალსაზრისით უაღრესად ანგარიშგასაწევია იმის გათვალისწინება, თუ როგორ არის თეიმურაზის სახე დახატული მისი თანამედროვის, არჩილ მეფის შემოქმედებაში.

„თეიმურაზის საკმაოდ ხანგრძლივი ცხოვრება და მოღვაწეობა უმთავრესად XVII საუკუნეზე მოდის. ეს საშინელი სოციალური და პოლიტიკური კატაკლიზმების საუკუნეა საქართველოში, ქვეყანა მწვავედ განიცდიდა ფეოდალური მონარქიის დაშლას და ფეოდალური რეაქციის საბედისწერო შედეგს. დასავლეთის ეკონომიურ-კულტურულ ცენტრებს მოწყვეტილი, მოქიშპე სამეფო-სამთავროებად დაქუცმაცებული, შინაგან შუღლსა და კინკლაობას აყოლილი საქართველო ყოველმხრივ გარშემორტყმული იყო მტრულად განწყობილი მუსულმანური მეზობლებით... ქართლ-კახეთის მიერ მტკიცედ აღებული რუსული საორიენტაციო კურსი კიდევ უფრო აღზიანებდა სპარსეთ-ოსმალეთის დიდმპყრობელურ მადას ამიერკავკასიის ტერიტორიის საბოლოოდ ხელში ჩასაგდებად.

მაგრამ ამ უნუგეშო საგარეო პირობებს იქნებ რაიმე შეეღებოდა, რომ ოდნავ მაინც შესაძლებელი ყოფილიყო შინაგანი მყუდროების უზრუნველყოფა და ნომინალური ცენტრალური ხელისუფლების მოძლიერება. ხშირი იყო დინასტიური ინტრიგები და ყოველი ჯურის მოდასეობა. თითოეული მოქიშპე მეზობელი საქართველოს პოლიტიკურ დაკნინებაზე ოცნებობდა და სიამოვნებით უწყევდა დახმარებას შინაურ ანტისახელმწიფოებრივ ელემენტებს.

ასეთ გარემოში ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა თეიმურაზი — მეფე და მგოსანი. ამ ცხოვრებამ და გარემოებამ განსაზღვრა პოეტის იდეურ-მხატვრული ფიზიონომია“¹...

თეიმურაზი დაიბადა 1589 წ., მამამისი დავითი ადრე გარდაცვლილა და ახალგაზრდა უფლისწულის აღზრდა უკისრია პაპას ალექსანდრეს. თეიმურაზის მამა დავითი ისტორიაში შევიდა როგორც ავზნე პიროვნება: „დავით იყო კაცი კადნიერი და მრისხანე“; ვახუშტის ცნობითაც: „დავით იყო ამაყი, ლაღი. მრისხანე და სძულობდნენ კახნი“ (11. 112). მამის ხასიათის მანკიერმა მხარეებმა შემდეგში თეიმურაზშიც იჩინა თავი. თუმც არჩილი აშკარად

¹ ალ. ბარამიძე, ნარკვევები ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, ტ. II, გვ. 115.

იკავებს თავს თეიმურაზის ხასიათისა და მოღვაწეობის ჩრდილო-
ვანი მხარეების გამოვლენისაგან და ცდილობს მხოლოდ დადებითი
თვისებების წარმოსახვას. თვით სათაურშივე თეიმურაზის დასახა-
სიათებლად შერჩეული ეპითეტები აშკარად დადებითად განაწყობს
მკითხველს. არჩილი თავიდანვე მიმზიდველ ფერებში გვიხატავს
თეიმურაზს: „ამბავი მოწყალისა და მოსამართლისა, სახელოვანისა
და მრავალჯერ სახელოვნად გამარჯვებულისა, ბრძნისა რიტორისა
და ფილოსოფოსისა მეფისა თეიმურაზისა, რომელი სიყმაწვილით,
გაზრდით, ვაჟკაცობით, სიბერით სიკუდილამდის ეშრომა და გარ-
დაჰხდოდა“.

არჩილი ისტორიულ წყაროებზე დაყრდნობით ზუსტად გად-
მოგვცემს თეიმურაზის ეპოქის სურათს. მას თეიმურაზის ბიოგრა-
ფიიდან და მისი დროის ისტორიული ვითარებიდან არც ერთი მეტ-
ნაკლებად მნიშვნელოვანი ფაქტი გამოტოვებული ან უგულვებელ-
ყოფილი არა აქვს. არც თავის მხრივ უმატებს რაიმე ისეთს, რო-
მელიც ქრონიკების საშუალებით ცნობილი არ იყოს. მისი დამსა-
ხურება სწორედ ისაა, რომ ისტორიულ მასალაზე დაყრდნობით
სახიერად გამოჰკვეთს უფროსი თანამედროვის პორტრეტს და სრუ-
ლი გულწრფელობით გამოხატავს თავის დამოკიდებულებას თეი-
მურაზ I, XVII საუკუნის ამ ყველაზე უფრო კოლორიტული ფი-
გურის მიმართ, რომლის შესახებ მისი უცხოელი თანამედროვე
შარდენი გონებაშაზვილურად შენიშნავს: თეიმურაზი „თავისი გამ-
ბედაობითა და უიღბლობით საქვეყნოდ არის ცნობილი“¹.

ბავშვობაში ნებივრად ზრდილი თეიმურაზი ახოვნებით, სიმ-
კვირცხლითა და გონიერებით აშკარად გამოირჩეოდა თანატოლთა-
გან: „ჩემნი სწორნი ყმაწვილები ვერ შვრებოდნენ ჩემსა ბაძსაო“
(230), სიამაყით შენიშნავს იგი. ამასვე იმეორებს სხვა შემთხვე-
ვაშიც:

ამხანშიგაც მოვიწიფე, სხვას ქებასა ვიტყუი არა,
მაგრა სხვანი მას უბნობდეს: „მზემ ღრუბელი მოადარა.
მისმან მზემან, ხმელეთზედა ვერვინ პოოს ამის ღარა,
თუ ეს არის ამასთანა, იქნებისო ამის და რა?“

¹ შარდენის მოგზაურობა, 1975, გვ. 302.

ავტორის თქმით, თეიმურაზის სიდიადეს თვით მოპაექრე რუსთაველიც საგანგებოდ აღნიშნავს:

სახლთა შენთა სიმაგრეთ, თრთვილისაგან არ დაზრდო,
თვალთ მზეო, ძალად ღოზო, ნორჩო, ედემს ამოსრდო!

თეიმურაზს ლაღი ბავშვობა და სიჭაბუკე ჰქონდა. არჩილი დაწერილებით აღწერს ლეონსა და ნადიმში, ნადირობასა და ასპარეზობაში თუ როგორ ბედნიერად ატარებდა ჰაბუკი მეფისწული დღეებს. ამ მოჩვენებიათა ბედნიერებამ სიფხიზლე და სახელმწიფოებრივი გამჭრიახობა დაუყარა როგორც თეიმურაზს, ასე მის მრჩეველებს და მათ ვერ განსჭვრიტეს ვერც შაჰ აბასის „ალერსის“ მიზანი და ვერც სახელმწიფოს პერსპექტივები. ეს სახელმწიფოებრივი უნიათობა შეუმჩნეველი არ დარჩენია უცხოელებს და, უპირველეს ყოვლისა, შაჰ აბასსა და მის თანამოღვაწეებს. თეიმურაზის უპასუხისმგებლობის გამო შაჰ აბასის შემატანე ისქანდერ მუნში ფორმულის სახით აყალიბებს: „(ქართველებს) და განსაკუთრებით ბედოვლათ თეიმურაზს უდარდულობის ფარდა ჰქონდათ გამჭრიახობის თვალზე ჩამოფარებული“¹. სწორედ ამ უდარდულობამ და წინდაუხედავობამ გამოიწვია ის უბედურება, რომელიც განიცადეს თეიმურაზმა და მისმა თანამედროვეებმა.

არჩილი აღწერს კახეთის სამეფო კარზე დატრიალებულ ტრაგედიას, თეიმურაზის შაჰის კარზე გამგზავრებას და იქვე დასძენს, რომ ქეთევან დედოფალმა დიდი გამჭრიახობა, სიბრძნე გამოიჩინა, როდესაც სპარსეთში მცირეწლოვან ვაჟს მისი აღმზრდელი შერმაზანი გააყოლა. საქმე ის გახლავთ, რომ ქეთევანს სრულიად საფუძვლიანად ეშინოდა, შაჰის კარზე თეიმურაზი ზნეობრივად და ეროვნულად არ გადაგვარებულიყო, მაჰმადიანურ გარემოსა და სპარსელ აღმზრდელებს არ შეესუსტებინათ უფლისწულის ეროვნული გრძნობები, არ შეენელებინათ მამულიშვილური მიზნები და მის ნაცვლად არ ჩამოეყალიბებინათ ზნედაცემული შაჰის დაჩუვნებული მოხელე. აკი თეიმურაზის ბიძის კონსტანტინეს გადაგვარებასა და მოღალატურ ბუნებას იმით ხსნის, რომ მან აღზრდა სპარსეთში მიიღო:

¹ ისქანდერ მუნში, გვ. 82.

იგიმც დღე დაიწყებულა, როს მამამ მისცა ყაენსა,
იგ მან ეშმაკმან გაზარდა, მით დაამსგავსა კაენსა.

სავსებით მართებულადაა შენიშნული, რომ პიროვნების ჩამო-
ყალიბება მისი აღზრდითაა განპირობებული და სწორედ ეს უაღ-
რესად მნიშვნელოვანი ფაქტორი გაითვალისწინა მზრუნველმა და
პატრიოტმა დედამ. სწორედ ისეთი აღმზრდელი გააყოლა სპარ-
სეთში თავის მცირეწლოვან ვაჟს, რომელიც, ერთი მხრივ, მას
გადაარჩენდა სპარსთა ზეგავლენისაგან და, მეორე მხრივ, მაღალ
ზნეობრივ და მორალურ პრინციპებს ჩამოუყალიბებდა და ეროვნ-
ულ ტრადიციებზე აღზრდიდა უფლისწულს:

მე შერმაზან თან გამომყვა ზნეობისა სასწავლებლად,
მწვრთნიდის საღეთო-საკაცობოს, თავი ჰქონდის თავსავლებად:
პირსა შინა გამამაგრის, გული ჰქონდის ვით სალებად,
მამის და მსახერებდის, ლაწვთა მწყეპდის არ ხალებად.

შეიძლება, სწორედ ამ დიდი აღმზრდელის, შერმაზანის დამსახუ-
რება იყოს, ასეთი ბრძოლისუნარიანობა და შეუპოვრობა რომ გა-
მოუმუშავდა თეიმურაზს.

აქედან მოყოლებული არჩილი დაწვრილებით გვაცნობს თეიმუ-
რაზის ხანგრძლივი ცხოვრების რთულ გზას. საკმაოდ დეტალურად
გვესაუბრება არა მარტო დიდი პოლიტიკურ-სახელმწიფოებრივი
მოვლენების შესახებ, არამედ პირადი ცხოვრებისა თუ ყოფითი
ყოველდღიურობის მეტნაკლებად მნიშვნელოვანი ამბების შესა-
ხებაც.

წინდახედულმა ქეთევანმა აღრევე შეავედრა შაჰს თეიმურაზი
და ეს უკანასკნელიც დიდი პატივით მიიღეს ისპაჰანში. იქ ფუფუ-
ნებასა და ნებივრობაში ზრდიდნენ ახალგაზრდა უფლისწულს. და-
ვაჟკაცებული თეიმურაზი შაჰმა კახეთის მეფედ გამოგზავნა. კა-
ხეთის თავადნი თუ მღაბიურნი დიდის ზეიმითა და სიხარულით შე-
ეგებნენ ახლადკურთხეულ მეფეს. დიდი ღზინი და ზეიმი გაიმარ-
თა. ეს ღზინი და ზეიმი კიდევ უფრო გადიდდა, როდესაც თეიმუ-
რაზი გურიელის ასულზე დაინიშნა. ამას მოჰყვა საპატარძლოს
გვირგვინის კურთხევა, ქორწილი, მხიარულება, სიმღერა, ბურთა-
ობა და სროლა ყაბახისა. ამ ღზინსა და ნეტარებას ზღვარი დაედო
დედოფლის გარდაცვალებით. ეს იყო პირველი ტრავმა, რომელიც

ახალგაზრდობაშივე მიიღო თეიმურაზმა და აქედან მოყოლებული გაუხშირდა „ვაი და ვიში“. მგლოვია რე ყმაწვილი მეფე ორმოცი დღის შემდეგ შაჰმა დაიბარა, პატივით მიიღო და კახთა მეფის ნაღვლის შემსუბუქებას შეეცადა. მაგრამ არსებითად ისეთი ინტრიგების ხლართვა დაიწყო, რომ ნაღველი და ტანჯვა გაუასკეცა თეიმურაზს. შემდეგ აღწერილია შაჰ აბასის არაერთგზისი შემოსევები, ქვეყნის აოხრება, თეიმურაზის დევნა. მისი გადახვეწა ხან დასავლეთ საქართველოში და ხან რუსეთში. დაწვრილებითაა გადმოცემული თეიმურაზის ბრძოლები და მისი თანამზრახველების — ზურაბ ერისთავისა და გიორგი სააკაძის თანამოღვაწეობა, შემდეგ გათიშვა და შინააშლილობა და ბოლოს მოთხრობილია, თუ როგორ უშუამდგომლა შაჰნავაზმა თეიმურაზს შაჰთან, როგორ იქნა მიღებული თეიმურაზი ისპაჰანში და როგორ დაასრულა თავისი მრავალნატანჯი ცხოვრება.

არჩილისეულ ამ ეპიკურ თხრობაში თეიმურაზის ცხოვრებამოღვაწეობის გაცნობასთან ერთად იკვეთება მისი პორტრეტი, მისი ხასიათი.

უპირველეს ყოვლისა, არჩილს საკმაოდ რეალისტურად აქვს გამოკვეთილი თეიმურაზის ტრაგიკული სახე და ამას აღწევს არა მარტო თეიმურაზის ბიოგრაფიულ მომენტებზე ყურადღების გამახვილებით.

ავტორი ერთგვარად ლირიკულ ტონში გადმოგვცემს თეიმურაზის შინაგან განცდებს, მის ფიქრებს და ტკივილებს. არჩილი ისე ამეტყველებს თეიმურაზს, რომ მის აღსარებაში დაცულია მეფემგოსნის ლირიკული ინტონაცია და არჩილისეულ სტროფებში იგრძნობა თეიმურაზის პოეზიის ლირიკული ნაკადი. არჩილს თეიმურაზის მარტო ცხოვრების გზა როდი აქვს ღრმად გააზრებული და განცდილი. მის პოეზიაში ჩაქსოვილი განწყობილებისა და სტილის მახვილი შეგრძნებით და დაცვით ღრმად შეეყვარათ თეიმურაზის სულიერ სამყაროში. თეიმურაზის ლირიკის ჟღერადობაა დაცული არჩილისეულ სტროფებში:

თუ პატივი სიკვდილს აწვევს, მაშ სად არის, რად არ მოვა?
რაც მყვა, ყველა დამიხოცა, მე გლახ, მარტო მისთვის მპოვა,
ყრმანი ჩემნი დიდებულნი შემომძარცვა, შემომტოვა,
მწიხნა ფიცხლად საწერტლითა, გაუძღომლად სისხლი მწოვა.

თითქოს თეიმურაზის „სოფლის სამღერავის“ ვარიაციას წარმოადგენდეს არჩილისეულ სტროფებში გამოხატული თეიმურაზის გულისტკივილი:

სოფელი ჩემის ცემითა არ დაშვრა, რაზომ დამკილა.

სხვა შემთხვევაშიაც ისევ და ისევ დიდი ტანჯვის გამო გვესმის მისი ამონაკენისი:

სხვას ჩემდენი განსაცდელი ვის გარდაჰდა, არ თუ იობს.

ხოლო შაჰ აბასის მიერ მუდმივი დევნის გამო სხვათა კარზე მყოფი სიმწრით ამბობს:

ხანგრძლივად სხვათ კართა ყოფნა კაცსა ცეცხლად მოედება,
მელამ მოყურის პურის ჰამა საყუდელურად დაედება;
რა გინდ რომე არა აკლდეს, მაშინც გაუგეშურდება,
ველარ გასძლებს შემოცდასა, ამაღ სხვაგან გარდევება.

ანდა:

მამეწყინა ამდენ ხანსა მე მოყურისა პურის ჰამა,
აჲ მიემართე რუსთ ხელმწიფეს, ვინ მწერს, „ხარო ჩემთვის მამა“.

ამ დიდი ტკივილის მიზეზთა მიზეზი, როგორც თვით მეფე ამბობს, ისაა, რომ:

სახელმწიფო დამეკარგა, ვსკვრეტ ოხერსა, მონაქცევსა.

ეს გამუდმებული სევდა ნიშანდობლივია, არა როგორც მოწუწუნე, უხალისო პიროვნებისათვის, არამედ განპირობებულია იმ ავბედობით, რომელიც მას თავზე დაატყდა, თორემ სიყმაწვილის საამო წლებში თეიმურაზი წარმოგვიდგება ნებიერ, ხალისიან და ლალ უფლისწულად, რომელიც დიდი გატაცებით შეჰხარის ცხოვრებას. ბუნებით ხალისიანი და შეუპოვარი თეიმურაზი მთელი სიცოცხლის მანძილზე ინარჩუნებს მებრძოლესა და შეუღრეკელ განწყობილებას. მისი ხასიათის ეს მხარე მახვილად აქვს შენიშნული არჩილს, რის გამოც დაქადნებით ათქმევინებს თეიმურაზს:

რაზომ გამსაჯა სოფელმან, ცდა არ დავაკელ სიკვდიმდი,
არ გავსტყდი, არც შეუზარდი, ვიღრე არ მოვკვდი მანამდი.
მოსკოვს, სტამბოლს და ისპანს, მას შიგნით მთა და ბარამდი,
ჩემის სახელის ძეგლები ყოვლგან დავასევ მანამდი.

არჩილი როცა აღწერს თეიმურაზის მრავალ საბრძოლო ეპიზოდს, მუდამ აღნიშნავს მეფის ბრძოლისუნარიანობას, ბრძოლის სურათების დახატვასთან ერთად წარმოგვიდგენს მეფე-რაინდს, რომელიც იშვიათი გულადობით, სიმკვირცხლითა და სიძლიერით მესრს ავლებს მტერთა ლაშქარს:

პირველ შუბი მოვიქნივე, მერმე მივყავ ხმალსა ხელი,
ხმალმოწედილი გავერივე, ვაქნევინე ომ-სახელი;
კვლაცა ლახტი დავამსხერიე, ვინ ახლოს მყვა მონახელი,
სრულ ლაშქარნი გაცაჰვირდეს, თქვეს: „აჩისო ესე ხელი“.

ბინდამდისი არ მოეშეით, ეპოცდით მეტად ჩვენ უწყალოდ,
არ შეგეწყალოდთ ნაჯაგრებთა, რაზომ ესკრიდით მათ საბარალოდ.
ცხენნი მათნი მუხლად-მალე დაუხანტდეს მათ სამალოდ,
იარაღსა გადმოჰყრიდეს, გვითხრეს: „სიკედლის აღარ მალოდ“.

მრავალ ბრძოლაგადახდილი თეიმურაზი მეგრძოლთა შორის მუდამ გამოირჩეოდა სიმამაცითა და საომარი ხელოვნების დიდი ცოდნით, რამაც მას არაერთგზის სასახელო გამარჯვება მოუტანა:

დაესწო. დავსტეხე კოსორი, უწინ არეისგან ქმნილიყო,
თუ არ ისევე ჩემგანვე, უთუოდ სხვისგან ძნელ იყო.
ნატყვენაჲ და ალაფი მოის მუხრანსა განიყო.
ველარ მემტერნეს მას აქეთ, მერმე მშვიდობა დამიწყო.

ანდა:

აწყა ჩაველ, არეზს აქათ მოვაოხრე, მოვარბივე,
ორგული და ურჩი ჩემი ვინც გამოჩნდა, დავაბივე.
ამ ორისაჲ ტახტის მკერმა მეფეც მოყვრად მოვიბივე,
ურჩისა მივე არაფერი, ერთგულებსა ბევრი მივე.

არჩილი თეიმურაზის სტრატეგიული ნიჭისა და მთავარსარდლობის უნარის გამოვლენასთან ერთად მკითხველის ყურადღებას მიაპყრობს მეფის დახვეწილ დიპლომატიურობასა და სახელმწიფოებრივ გამჭირაზობაზე. შაჰ აბასთან უაღრესად რთულ და დაძაბულ ურთიერთობაში თეიმურაზი ხან დამთმობ და მავედრებელ პოზიციაშია, ხან კი ჭიუტ და გულად წინააღმდეგობას უწევს, მაგრამ ვერ იქნა და ვერ დააცხრო ამ აღმოსავლეთელი უზურპატორის ენინიანობა და ვნებათა ღელვა. ამიტომაც, რომ დიპლომატიური ხლართებითა თუ ბრძოლებით განაწამებდნენ თეიმურაზი მომხიბვლე-

ლი უშეულობითა და გულწრფელობით ამბობს: „ომი მისთვის არ გავლექსე, მე თვით ვექმენ მტერთა კვნესად“-ო (122). არაიშვიათად არის პოემაში წარმოდგენილი მარად ხმალშემართული მებრძოლისა და რთული სახელმწიფოებრივი საქმეების გამგებელი თეიმურაზის კერძო, ინტიმური ცხოვრების მხარეები. არჩილი მრავალპლანიანად წარმოგვიდგენს თავის მთავარ პერსონაჟს, რომლისთვის უცხო არ არის პირადი ადამიანური შტრიხები. თეიმურაზი საოცარი სინაზითა და სითბოთი იგონებს თავისი ოჯახის წევრებს. პოემაში იშვიათი დრამატიზმითაა გადმოცემული დედისა და ვაჟების დაკარგვით გამოწვეული ტკივილები. აღორძინების ხანის ამ უაღრესად ტრაგიკული პიროვნების ცხოვრების გზა ერთი გამძული გოდება იყო. საწუთროს გაუტანლობის სიმწვავე და პირველი ლახვარი პოეტმა განიცადა ჯერ კიდევ სიყრმის ასაკში თავისი მეუღლის, გურიელის ასულის დაკარგვით. ამ მწუხარებით გამოწვეული გოდება სამგლოვიარო პოეზიის დიდებული ნიმუშია, რომელშიც დიდი მხატვრული ოსტატობითა და სინატიფითაა გადმოცემული ნაზი ლირიკული განცდები და გულწრფელი მეუღლეობრივი სიყვარული. გოდების ჟანრის ეს შესანიშნავი ნიმუში იწყება ზოგადი ხასიათის შესავლით, რომელშიც თეიმურაზის უსაზღვრო მწუხარებაა გადმოცემული:

ჟამი გარდახდა შვებისა, მოვიდა გლოვა-წუხილი,
ლხინმა მიპრიდა, შემექმნა გულს ურვა, თვალთა წუხილი,
ღვარი მდიოდა სისხლისა, ცრემლთა ისმოდა ქუხილი,
ნადიმი აღკრბა, სერობა, ველარ მაკამეს წუ-ხილი.

მოესტქამღი: მზეო, დამაგდე, ცეცხლი მომიდევ. წამ ალი,
მე, გლახ, უშენოდ ოხერმან შენი ვერ ვჰპოვე წამალი,
ბროლი და ღალი შეთხზული, მიწათა შიგან წამალი,
სუფევა ჰპოვე უკვდავი, წმიდათა თანა წამალი.

ამას მოსდევს დედოფლის ყველა ნაკვეთის გამოტირების საშუალებით მისი პორტრეტის მეტად მდიდრულად და მკვეთრად წარმოჩინება:

წამწამთა რაზმმან დაფარა თვალნი გიშრისა, ღალუღალა,
მშვილდი შავისა კემუხტით, შემოსით ვით მოზეულა,
თმა ამბრის ფერი შეწმჟნით მიწამდის ჩამოწეულა,
ვითარ ვსტქვა საქმე საზარო, ჩემზედა რა მოწეულა!

ბაგეს, ვით ვარდის ფურცელსა, აწ ვხედავ გაყვითლებულად,
მას შიგნით თეთრსა კბილებსა საღაფ-მარგალიტებულად,
ენასა შაჰრის უტკბოსსა ვხედავ უძრავად დებულად,
ჰაი, ვაიმე, რაღა ექმნა, აჰა ვზი ცეცხლ-მოღებულად.

თეიმურაზის მეუღლის სახის გაცოცხლებით, მისი პორტრეტის ჩამოძერწვით ავტორი მკითხველს წარმოუდგენს იშვიათი სილამაზის ახალგაზრდა ქალს, რომლის ყოველი ნაკეთისადმი მთელი ჰიმნია მიძღვნილი. დედოფლისადმი მიძღვნილი ქებათა ქებით თეიმურაზი თითქოს ერთგვარად იოხებს გულს და კვლავ ახლებურად განიცდის მის სილამაზეს, შეტრფის და შეხარის მას. ამას მოსდევს რიტორიკულ შეკითხვათა მთელი ჯაჭვი, რომლითაც გამოხატულია ის უსაზღვრო დანაკლისი, რაც სახელმწიფომ და უპირველესად მამა-შვილებმა განიცადეს მეუღლისა და დედის დაკარგვით:

რად დააგდე ეს სოფელი, რამცა გაკლდა მისი ნივთი?
სახელმწიფო, ქმარი, შვილი რად გაჰხადე ოხრად ვითი!

მე გამწირე, საყვარელო, ლევან რად ჰყავ საბრალობლად?
აღუქსანდრე ნებიერი, ვით დამიგდე მე ეს ობლად?

ამ შემადრწუნებელ გოდებას ასრულებს დაპირისპირების ხერხით აგებული სტროფით, რომელშიაც კონტრასტულ ფერებში საოცარი სიმძაფრითაა გადმოცემული ბედნიერებისა და უბედურების დაუნდობელი მონაცვლეობა:

გვირგვინის ნაცვლად ჩაჩს მბურავ, სკიპტრად შამაღლე შავ ჯოხსა,
პორფირად მაცმევ ძაძასა, ტახტად დამიდგამ ბნელს ქოხსა.

და ბოლოს მკითხველს წარმოუდგება სიბრალულისა და თანაგრძნობის გამომწვევი ავტოპორტრეტით:

ორმოცამდისა ბნელს ვიჯე, სინათლეს ძვილ სად ვნახავდი,
თავსა ვიცემდი, ვსტიროდი, ცრემლითა ღაწვთა ვიხედი,
შენც შემობრალე, არიფო, მოდი და ჩემთან ახედი,
ნუგეშინის მეც სიტყვათა, ღონეს რას მომინაზავდი!

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, მწუხარების მასშტაბურობით, გულწრფელობით, უშუალობით და წმინდა ადამიანური განცდით ეს მონაკვეთი გლოვის იშვიათი ნიმუშია, რომლისთვისაც სავსებით უცხოა საერთოდ ამ ჟანრისათვის ნიშანდობლივი მშრალი,

წიგნური და ტრაფარეტად ქცეული რიტორიკა. თეიმურაზის ამ შემზარავ გოდებას განსაკუთრებულ ემოციურ ძალას აძლევს უაღრესად მდიდარი და ცოცხალი მხატვრული სახეები, რომელთა მოხდენილად მომარჯვება ავტორის დახვეწილი გემოვნებისა და მხატვრული ალღოს ნათელი დადასტურებაა.

ცოლის დაკარგვით გამოწვეული ტკივილი კიდევ უფრო გაამძაფრა დედისა და შვილების ტრაგიკულმა აღსასრულმა. შაჰთან შვილების გაგზავნით გამწარებული მამა სასოწარკვეთით ამბობს: „გამომართვეს, გაუგზავნეს, გაზაფხული მა მიყინეს“ (459).

ეს ლირიკული ამონაკენესი არაერთგზის მოგვესმის თითქმის ყველა სტროფიდან. საერთოდ, ამ დიდ ეპიკურ ტილოს თავიდან ბოლომდე გასდევს ნაზი, ლირიკული ტონალობა.

თეიმურაზის ბუნების გასარკვევად და სასახლის კარზე გაბმული ინტრიგების ქსელის წარმოსადგენად უაღრესად საინტერესოა თავი „აქა ზურაბ ერისთავის სიკვდილი“.

როგორც ცნობილია, ზურაბ ერისთავი უაღრესად ძლიერი და გავლენიანი ფეოდალი იყო. ერთ დროს იგი გვერდში ედგა თეიმურაზს, მისი სიძე გახდა და თეიმურაზმა მისი მხარდაჭერით საკმაოდ გაიმაგრა პოზიციები, მაგრამ შემდეგ გარკვეული მიზეზების გამო მათ შორის მოხდა განხეთქილება და თეიმურაზმა იგი მოაკვლევინა. ეს ისტორიული ფაქტი ბევრ წყაროშია დადასტურებული და არჩილსაც საკმაო სიზუსტით აქვს აღწერილი, მაგრამ მთავარი ეს არ არის. ამ ისტორიული ფაქტის გადმოცემისას სხვა გარემოება იპყრობს თანამედროვე მკითხველისა და მკვლევარის ყურადღებას. კერძოდ, არჩილი ადამიანის ფსიქოლოგიის ღრმა ცოდნითა და იშვიათი რეალისტურობით ხსნის თეიმურაზის ბუნებას, წარმოგვიდგენს მისი ხასიათის გაორებასა და იმ დიდ შინაგან მერყეობასა და ტკივილებს, რომელსაც მეფე-მგოსანი მომხიბლელი გულწრფელობითა და უშუალობით აღიარებს.

თეიმურაზი ერთის მხრივ დაეჭვებულია ზურაბის ერთგულებაში და გარკვეული პოლიტიკური მოსაზრებით იძულებულია, მოიცილოს ეს საშიში და ძლიერი მოწინააღმდეგე, ხოლო მეორეს მხრივ ითვალისწინებს, თუ რა სამსახური გაუწია თავის დროზე ძლიერმა ფეოდალმა და რა სიახლოვე აკავშირებდა მასთან, ამიტომ საშინელ სინანულს განიცდის იმის გამო, რომ ზურაბი გაწირა.

არჩილი დიდი ოსტატობით ხატავს თეიმურაზის სულის მოძრაობას, მის შინაგან ქენჯნას:

ვიდრე ცოცხალ ვარ, ვინანი, სამუდმოდ ცრემლი მდისა და...
რად მოვკვალ, ვით შემოვიკალ, შვილის უმჯობე, ძმისა და,
ნამსახური და კვლავ სიძე, სიკეთე აქვს მოდგმისადა?!

წარმოუდგენელი აღიარებაა! ისიც ისეთი გოროზი მეფისაგან, როგორიც თეიმურაზი იყო. მეფეს ვერაფრით ვერ მოუხელდება ზურაბის ასე მუხანათურად გაწირვა და კვლავ იმეორებს: „რას მიშველა, ვინანი და ღმერთს ვიაჯი მოტევენას“, მაგრამ იქვე არჩილი როგორც სიტუაციაში ღრმად გარკვეული, მეფის პატივმოყვარე ბუნებას ააშკარავებს და სრული დამარწმუნებლობით საცხებით მართებულად ხსნის თეიმურაზის გადაწყვეტილების მიზეზს: „მაგრამ ძნელად გაეძლების ყმის პატრონზედ აზვავენას“.

ამ ერთ ფრაზაშია გახსნილი თეიმურაზის მთელი ბუნება, გამოვლენილია მისი მოქმედების გამომწვევი იმპულსები. კერძოდ, აქ ორი არსებითი ფაქტორი იყრის თავს, ერთი ზოგადი — სოციალური, სახელდობრ ის, რომ ფეოდალურ-იერარქიაში დაუშვებელია უმრწემესთაგან უფროსთა და ისიც მეფეთა მიმართ ურჩობა. მეორე არანაკლებ მნიშვნელოვანი ფაქტორი, აქ ნათლად არაა გამოკვეთილი (თუმცა აშკარად იგრძნობა), ესაა თეიმურაზის უაღრესად ავადმყოფობამდე პატივმოყვარე ბუნება, მეფე ყველაფერს ეჭვის თვალითა და უნდობლობით უყურებდა. ამიტომაც გაწირა ზურაბიცა და გიორგი სააკაძეც, ეს ორი უძლიერესი საყრდენი, რომელსაც ბრძენი გამგებელი სულ სხვანაირად გამოიყენებდა და გაძლიერდებოდა.

საერთოდ, თეიმურაზის, როგორც სახელმწიფო მოღვაწის არსებითი სუსტი, დიდი ზიანის მომტანი მხარე ის იყო, რომ ამ მართლაც უკიდურესად ექვიანმა მონარქმა სათანადოდ ვერ შეაფასა არსებული სიტუაცია და ვერ შემოიკრიბა ის ადამიანები, რომელნიც ქვეყნის დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლაში ძლიერ საყრდენს წარმოადგენდნენ. ზურაბ ერისთავსა და გიორგი სააკაძესთან ერთად მას საერთო ენა უნდა გამოენახა სპარსეთში დაწინაურებულ ქართველ სარდლებთან, რომელნიც განაგებდნენ სპარსეთის სამხედრო ძალებს. ქართველ სარდლებს წარმოუდგენლად დიდი გავ-

ლენა ჰქონდათ სპარსეთში. იტალიელი-მისიონერი დონ პიეტრო ავიტაბილეს ცნობით, „შაჰ აბასი მამას უწოდებდა ალავერდ-ხან უნდილაძეს, რომელიც მთელი ირანის ჯარების მთავარსარდალი და შირაზის ბეგლარ-ბეგი იყო“¹. ხოლო ალავერდ-ხანის ვაჟები იმამ-ყული-ხანი და დაუდ-ხანი, სპარსეთის ჯარების ყველაზე ავტორიტეტული სარდლები იყვნენ (ეს ის დაუდ-ხანია, რომელიც დაბეჭილებით ეხვეწებოდა ქეთევანს გარეგნულად მიეღო მაჰმადიანობა და დაეწყნარებინა შაჰი. მეც მივიღე მაჰმადიანობა, მაგრამ საქართველოთი ვცოცხლობო). ყველა ესენი თუმცა მაჰმადიანებული იყვნენ, მაგრამ შინაგანად ქრისტიანობდნენ და მუდამ მზად იყვნენ, შესაფერის შემთხვევაში საქართველოსათვის ეშველათ. სპარსეთის შაჰის კარზე კიდევ უფრო დიდი პატივი ერგო ზოსრო მირზას, რომელიც იქ შეუზღუდველი უფლებებით სარგებლობდა. იგივე დონ პიეტრო ავიტაბილეს გადმოცემით, „ზოსრო-მირზამ გონებითა და სიმამაცით თავი ისახელა შაჰის კარზე და დიდადაც დაწინაურდა ირანის სახელმწიფო სამსახურში. მალე შაჰის გვარდიის — ყულის — სარდალი გახდა. იგი იყო ირანის ყულარადასი და ისპაჰანის მოურავი და დიდი გავლენა ჰქონდა მთელ ირანში...

შაჰ-აბასის გარდაცვალებისთანავე მთელი ირანის სახელმწიფოებრივი საქმიანობა ზოსრო მირზას განკარგულებაში გადავიდა. მან უმაღლესი უფლება გამოიყენა იმისათვის, რომ სპარსეთის ტახტზე დაესვა შაჰ-აბასის შვილიშვილი სეფი-მირზა. სეფი-მირზა ანუ შაჰ-სეიფი ქართველად იყო ცნობილი და ღედამისი, შალიკაშვილის ქალი, იმ დროს ჯერ კიდევ ცოცხალი და გავლენიანი პიროვნება იყო. მას შემდეგ, რაც როსტომმა შაჰ-სეიფი დასვა ტახტზე, იგი უფრო სახელოვანი და გავლენიანი პიროვნება გახდა მთელ ირანში და ახალგაზრდა შაჰ-სეიფი მისი გავლენის ქვეშ მოექცა. შაჰმა როსტომი საჩუქრებით აავსო. მან იმდენად დიდი ავტორიტეტი მოიპოვა შაჰის კარზე, რომ უიმისოდ არც ერთი მნიშვნელოვანი სახელმწიფოებრივი საკითხი არ გადაწყდებოდა. შაჰი მას მამას უწოდებდა“². ასე რომ, სპარსეთის უმაღლესი სამხედრო წოდებები ქართველების ხელში იყო. ისინი უდიდეს გავლენას ახდენდნენ

¹დონ პიეტრო ავიტაბილე, ცნობები საქართველოზე, 1977 წ., გვ. 12

² გვ. 11.

სპარსეთის როგორც საშინაო, ისე საგარეო ცხოვრებაზე. უცხოელთა მახვილი დაკვირვებით, ამ დროს ისეთი, ჩვეთვის ხელსაყრელი სიტუაცია იყო შექმნილი, რომ ქართველებს არამცთუ თავი უნდა დაეცვათ სპარს-ოსმალებისაგან, არამედ თავი დაენებებინათ შინააშლილობისათვის, გამოენახათ ერთმანეთთან საერთო ენა და ისინი თვით სპარსეთს დაიპყრობდნენ და აქცევდნენ საქართველოზე დამოკიდებულ პროვინციად. სწორედ ასეთ სახარბიელო ვითარებაში თეიმურაზს რომ მეტი სიბრძნე და სიდიჩე, პოლიტიკური ალლო და პიროვნული სიძლიერე გამოეჩინა, მაშინ ალავერდ-ხანის, იმამყულ-ხანის, დაუდ-ხანის, როსტომ-ხანის, გიორგი სააკაძისა და ზურაბ ერისთავის მხარდაჭერითა და მათზე დაყრდნობით თავისუფლად შეეძლო ძლიერი სახელმწიფო შეექმნა და ჩვენი ისტორიაც სულ სხვაგვარად წარიმართებოდა. ამ თითქოს ისტორიულმა პიროვნებამ სათანადოდ ვერ გამოიყენა ვერც ისტორიული სიტუაცია, ვერც თანამედროვე ძლიერი პიროვნებები, რომელნიც ქვეყნის ხსნისათვის ხმალამოლებულნი იყვნენ. თეიმურაზი ბეცი აღმოჩნდა. მან არამცთუ სპარსეთში გადახვეწილი და დაწინაურებული უნდილაძეები ვერ შემოიკრიბა, არამედ მის გვერდით მყოფი გიორგი სააკაძე და ზურაბ ერისთავიც გაწირა — აქაოდა ტახტს მეცილებიანო და ამ მეტისმეტი სიფრთხილით დაკარგა ტახტიც, თავიც და ქვეყანაც დაღუპა. ეს დიდებული პოეტი უსუსური პოლიტიკოსი აღმოჩნდა. სწორედ ყმის აღზევებამ დააფიქრა გამგებელი და მოიცილა კიდევ ზურაბ ერისთავი. ესაა არსებითი მიზეზი, რომელსაც გარკვეულ ფონს სასახლის ინტრიგებიც უქმნიდნენ. საერთოდ, სხვა შემთხვევაშიც არჩილი ცდილობს, თეიმურაზი დადებითად წარმოადგინოს შთამომავლობის წინაშე. ამის გამო მთელ რიგ ისტორიულ ფაქტს ისეთ ინტერპრეტაციას უკეთებს, რომელიც თეიმურაზის ერთგვარ რეაბილიტაციას მოახდენს. ის ხშირად გამოათქმევინებს თეიმურაზს სინანულს ზურაბისა და სააკაძის დაღუპვის გამო. ყურადღებას ამახვილებს მეფის შინაგან განცლებზე და მუდამ ცდილობს, ზურაბსა და გიორგისთან ურთიერთობის დადებითი მხარეები ამოატივტივოს. საგულისხმოა, რომ ისე როგორც ზურაბთან, ასევე მოურავთან კონფლიქტს ბედისწერით ხსნის და თითქმის დანანებით ამბობს: მოურავი — „მემსახურა უსაზომოდ, და სოფელმა არ გვაცალაო“ (5833). აქედან ჩანს,

რომ თეიმურაზი კმაყოფილია მოურავის მოღვაწეობით, ხოლო კონფლიქტს სოფლის უკუღმართობას მიაწერს. რასაკვირველია, ასე მარტივი და შემთხვევითი არ იყო ეს დაპირისპირება, აქ უფრო არჩილის შემრიგებლური პოზიცია ჩანს, ვიდრე თეიმურაზის რეალური მოქმედება, მაგრამ საინტერესო სწორედ ისაა, რომ არჩილი ანელებს სიმძაფრეს და ერთგვარად „აღამაზებს“ ისტორიის წინაშე თეიმურაზის ქირვეულ ბუნებას. თეიმურაზის მიერ ზემოთ მოყვანილი არსებითი მიზეზი (ძნელად გაეძღების ყმის პატრონ-ზედ აზვაგებას) თითქოს გაკვრით წამოცდა თეიმურაზს, მაშინ როდესაც ნამდვილ მიზეზად ავენობას მიიჩნევს. ამიტომაც ენატანობისა და მისი შედეგის შესახებ უფრო დაწვრილებით და გაბმით მსჯელობს და ერთგვარად ცდილობს პასუხისმგებლობის თავიდან მოხსნას; თეიმურაზი მიგვანიშნებს რუსთველის ნათქვამზე: „გველსა ხვრელით ამოიყვანს ენა ტკბილი მოუბარიო“ და იქვე მთელ შეგონებას აყალიბებს:

ენის ძალი შენ გითქვამს და ცოტა მეც რომ მრგახსენო,
ტკბილი ასპიტს მოამდოვრებს, მწარე ძირში გარდახსენო.
თუ კარგვარად გაგასინჯო, მგონივ ავად არ მახსენო,
ავმან ენამ საქმე მიყო, ავი ღვთის მადლს, ჩამომხსენო!

ენას აქვს გესლი ბოროტი უმწარე ასპიტისაგან,
თვით დამიცდია აგრეთვე, ვითა მასმია სხვისაგან,
წინასწარმეტყველთ ასე თქვეს და მტკიცელ თვის და თვისაგან,
მათი მესმინა, მიჯობდა, ეწვართა ავს ავისაგან.

თეიმურაზი სახიერად ჩამოთვლის, თუ რა უბედურებები მოჰყვება ავ ენას, როგორი ზიანი მოაქვს საზოგადოებისათვის და როგორ ანადგურებს პიროვნებას:

ენა მლიქვნელი გონებას მუდღეროსა, მშვიდად დებულსა,
გულსა განმსკვალავს და ღვიძლსა გააპობს, სიბრძნით ქებულსა;
ანაზღად აღსძრავს რისხვასა, შეიქს ცეცხლ-მოკიდებულსა,
აღღულებს ნაღველს ცეცხლთაებრ, ცნობაზედ ზედ მიწებულსა.

ყურსა ლახვრულად ეცემა, უმაგრეს გვრდემლ ნაკრავისა,
თვალსა აამღვრევს წმინდასა, ხელვიდეს ავს არ ავისა,
თმათ აშლის, ხელ-ფეხთ ფრჩხილებსა გასწვავს ცეცხლ-განაკრავისა,
შეთოს აყოლებს, ვინცს ისმენს, უმშვიდეს იყოს კრავისა.

ავი ენისაგან თავის დაღწევის შეუძლებლობის ნათელსაყოფად თეიმურაზი იშველიებს კონტრასტულ პარალელებს, რათა ხაზი გაუსვას ბოროტი ენის ზემოქმედების გარღვევალობას:

თუ ვინ ჩავარდეს წყალსა და აღმოხდეს დაუსველებლად?
წილში მკვრელი ცეცხლისა ვით დარჩეს დაუმწველებლად,
ან ბადეს ვინღა განერეს, აცილდეს გამოსდებლად?
ვინ ისმენს მლიქვნელს ენასა, არ უნდა ცუდად სადებლად.

ბოროტი ენის მომავცდინებელი მოქმედებისადმი მიძღვნილი ეს ტირადა არა მარტო ეთიკურ დამოძღვრებას ისახავს მიზნად და ღიდაქტიკურ ფუნქციას ატარებს. თეიმურაზის ამ მონოლოგში ჩანს ერთის მხრით შინაგანი ღიდი წუხილი და მეორეს მხრივ ესაა ერთგვარი ცდა თავის მართლებისა და სურვილი, რათა ზურაბის მოკვლა გადააბრალოს ავ ინტრიგებს. თუმც, როგორც ვნახეთ, ამ სასტიკი განაჩენის ნამდვილი მიზანი მას გაკვრით მაინც წამოცდა, როდესაც აღიარა: „მაგრამ ძნელად გაეძლების ყმის პატრონზედ აზვაგებასო“. თეიმურაზის ეს სინანული, შინაგანი განცდები ასეთი ადამიანური უშუალობით არცერთ ისტორიულ ძეგლში არაა შემონახული. ეს განსაკუთრებით ფასეულს ზღის არჩილის თხზულებას. კიდევ ერთხელ ვრწმუნდებით, რომ არჩილს, როგორც თეიმურაზის უმცროს თანამედროვეს, პირადად გაგონილი ჰქონდა მეფე-პოეტის ამ განცდების ამბავი.

არჩილის მიერ დახატული თეიმურაზი ძირითადად თვითონ ყვება საკუთარი თავის შესახებ და, ბუნებრივია, ასეთ თხრობას ტენდენციური, სუბიექტური ელფერი გადაკრავს. ამიტომაცაა მის სახეში წინ წამოწეული და ხაზგასმული დადებითი მხარეები, ეროვნული პოზიცია და არაფერია თქმული მისი პოლიტიკურ-ღიპლომატიური საქმიანობის ნაკლოვან მხარეებზე.

მოპაექრეთა პოლემიკური პოზიცია განაპირობებს კიდევ მათი-სახეების გამოკვეთას. მათი პრეტენზიები, უპირველეს ყოვლისა, პოეზიის სფეროში ვითარდება და, ბუნებრივია, არჩილი პირველ პლანზე სწორედ მათ პოეტურ ოსტატობას წამოწევს. ამასთანავე, არჩილი თუ ერთი მხრივ თავშეკაეებულია თეიმურაზის სახელმწიფო საქმიანობის შეფასებაში, მეორე მხრივ იგი ხაზგასმით გამოჰკვეთს თეიმურაზის პოეზიის ღიდ ღირსებას და აშკარად მაღალ

შეფასებას აძლევს მას. შემთხვევითი არაა, რომ არჩილმა სწორედ პოეტი თეიმურაზის გარდაცვალება დაიტირა საოცარი ძალითა და გულწრფელობით.

დადუმდა ენა რიტორი, ორლანო მზახი, წინწილი.

ყოველივე ამის გამო თეიმურაზის ისტორიული სახე უფრო პოეზიის შემფასებლის, ლიტერატორის ემოციური თვალითაა დანახული და წარმოჩინებული, ვიდრე მემატიანის მკაცრი პოზიციებიდან.

„თეიმურაზიანის“ მეორე ცენტრალური ფიგურაა იმ ეპოქის დიდი პოლიტიკური მოღვაწე, შესანიშნავი მხედართმთავარი და უებრო მებრძოლი, ქვეყნისათვის თავგანწირული მამულიშვილი, ისტორიის მიერ დიდმოურავად ნათელღებული — გიორგი სააკაძე¹. უშრეტი ენერგიის, სამშობლოსათვის თავგადაკლული და მისი სიკეთისათვის მეოცნებე ეს შესანიშნავი რაინდი ტრაგიკულ პიროვნებად იქცა. გარეშე მტრებთან ხმალჩაუგებელი და შინაურ ბეცთუ ანაზრზენ მეშურნეთაგან სიცოცხლეში უმოწყალოდ ნატანჯი დიდებული მამულიშვილი სიკვდილის შემდეგაც ზოგთაგან ციწამებული გახდა. მართებულად შენიშნავს პროფ. გ. ჯამბურია: „სააკაძე ოცდაათი წლის განმავლობაში გმირულად იბრძოდა ქართველი ხალხის თავისუფლებისა და საქართველოს ერთიანი სახელმწიფოს აღდგენისათვის. მისი ხელმძღვანელობით წარმოებული უმაგალითო გმირული ბრძოლების შედეგად აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობა ფიზიკურ განადგურებას გადაარჩა.

ქართველმა ხალხმა ჯეროვნად დააფასა სააკაძის ღვაწლი და მას დიდი უწოდა. ეს დიდი ისეთივე ეპითეტია, როგორიც ქართველმა ხალხმა თავის გამოჩენილ შვილთაგან მხოლოდ რამდენიმეს შეარქვა — დავით აღმაშენებელი, გიორგი ბრწყინვალე, სიმონ დიდი და სხვ. სააკაძისათვის ასეთი ეპითეტის შერქმევით ქართველმა ხალხმა იგი ისეთ მოღვაწეთა რიგში აღრიცხა, რომელთაც განსაკუთრებული დამსახურება მიუძღვით სამშობლოს წინაშე და

¹ ჩვენი წიგნი გამომცემლობას ჩაბარებული ჰქონდა, როდესაც გამოვიდა ჟ. ლენჩილას საინტერესო გამოკვლევა გ. სააკაძის შესახებ. ამიტომ ამ შრომას ვერ შევეხეთ.

ამით სამუდამოდ უკვდავყო თავისი გამოჩენილი შვილის სახელი¹. გიორგი სააკაძის პიროვნებით აღფრთოვანებული იყვნენ მისი თანამედროვენი; დიდი მოურავის პორტრეტის პირველი დამხატველი მისიონერი ღონ კრისტოფორო დე კასტელი ასეთ ჩანაწერს გვაწვდის: „ქართველთა ჯარის სარდალი, არაჩვეულებრივად ძლიერი და ყველაზე უფრო მტკიცე კაცი, მრავალ ომში სახელგანთქმული დიდი მოურავი“².

გიორგი სააკაძის სახე, მისი მოღვაწეობა მუდამ ხიბლავდა ქართველ კაცს და ამიტომ იყო, რომ მის შესახებ სიამაყის გრძნობითა და სიყვარულით წერდნენ ილია ჭავჭავაძე, აკაკი წერეთელი, ვაჟა-ფშაველა, ანტონ ფურცელაძე, ხოლო ჩვენი დროის შემოქმედთათვის იგი შთაგონების უშრეტ წყაროდ იქცა. მისი სახე გაკიაფდა მწერლობასა თუ დრამატურგიაში, ფერწერულ თუ სახვით ხელოვნებაში, კინოეკრანსა თუ მეცნიერულ გამოკვლევებში. ერთ-ერთი პირველი, რომლის თხზულებაში საკმაო სისრულით აისახა ამ დიდი და მრავალმხრივ საინტერესო პიროვნების ცხოვრების რთული გზა, იყო არჩილ ბაგრატიონი.

მართალია, არჩილი ძირითადად სააკაძის სახეს თეიმურაზ მეფესთან ურთიერთობაში წარმოგვიდგენს, მაგრამ იმის გამო, რომ ისტორიულად თეიმურაზსა და სააკაძეს თავიანთი ცხოვრების გარკვეულ პერიოდში მეტად მჭიდრო სახელმწიფოებრივი ურთიერთობა ჰქონდათ. ამიტომ „თეიმურაზიანში“ სააკაძის მოღვაწეობა, მისი პიროვნული თვისებები საკმაო სისრულითა და თვალნათლივად არის გამოკვეთილი. არჩილი არ ჩერდება სააკაძის ცხოვრების დეტალებზე, მთელ რიგ ისტორიულ ფაქტებზე. ამ ხარვეზს თვითაც კარგად გრძნობს, რის გამოც უფროს თანამედროვეს, იოსებ სააკაძეს საგანგებოდ ავალებს, გიორგი სააკაძის ცხოვრება უფრო სრულად, ფართოდ ასახოს. იოსებ სააკაძემ წარმატებით დასძლია თავისი მეცენატი მეფის, არჩილის დავალება და შექმნა დიდი ეპიკუ-

¹ გ. ჯამბურია, გიორგი სააკაძე, „ნაყადული“, 1964 წ.

² ღონ კრისტოფორო დე კასტელი, „ცნობები და აღბოძი საქართველოს შესახებ“, „მეცნიერება“, 1977 წ., გვ. 81.

რი ტილო — „დიდმოურავიანი“¹. არჩილი თუმც იოსებ თბილელს სთხოვს, „ცოტა სიტყვა განმიმარტე“ ანუ თეიმურაზისა და სააკადის ურთიერთობა უფრო ვრცლად წარმოსახეო, მაგრამ თვითაც საკმაო სისრულით ზატავს თავისი თხზულების ერთ-ერთი მთავარი პერსონაჟის, დიდი ისტორიული პიროვნების გიორგი სააკადის სახეს.

გიორგი სააკაძე თვით მის თანამედროვეთა შორის იქცა ლეგენდარულ გმირად. მისი ზღაპრული ფიზიკური ძალა, სისხარტე, გულადობა და სიმამაცე სიამაყესა და საბრძოლო აღტყინებას იწვევდა თანამემამულეთა შორის. მტერთათვის რისხვის მომგვრელი იყო მისი საბრძოლო სიმშაგე. მხოლოდ შეხედვა და ხმის გაგონებაც კი თავზარს სცემდა სპარსელებს. ამიტომაც იგი უმუზარადოდ ეკვეთებოდა მომხდურთ. მტერზე ასე გალადებით მისვლა არამართო მისი უშიშრობისა და სიძლიერის დამადასტურებელი იყო, არამედ ეს ერთგვარი ტაქტიკური ილეთიც გახლდათ. მას სურდა ფსიქოლოგიური ზეგავლენა მოეხდინა ყიზილბაშებზე და თავიდანვე დაეფრთხო ისინი. არჩილი საგანგებოდ აღნიშნავს:

ზოურავმან იმ ომზედა მუზარადი არ დაიდგა,

თქვა: „რა მიცნას ყიზილბაშმა, ბრძოლად ახლოს ვინ მამიდგა?“

გიორგის ამ დიდ ბრძოლაში მხარს უმშვენიებდნენ ქართველი ვაჟკაცები, რომელთაგან აღათანგ ხერხეულიძის და ჩოლოყაშვილის შვიდი, ზოლო მაჩაბლის ცხრა ვაჟი ურიცხვ მტერთა ლაშქარს შეეწირნენ და ბრძოლის ველზე დარჩნენ გმირებად.

არჩილის ცნობები გიორგი სააკადის შესახებ არა მარტო ძვირფასი პირველწყაროა ამ ლომგული რაინდის სახის წარმოსადგენად, მისი იშვიათი ბრძოლისუნარიანობის გასაცნობად. ეს ცნობები, უპირველეს ყოვლისა, სანდო და სარწმუნო დოკუმენტებია იმის გასარკვევად, თუ როგორი საზოგადოებრივი აზრი არსებობდა თავის დროზე გიორგი სააკაძეზე. როგორ აფასებდნენ დიდი მოურავის მოღვაწეობას მისი თანამედროვენი? არჩილი სწორედ თანა-

¹ „თეიმურაზიანის“ და „დიდმოურავიანის“ ურთიერთ მიმართება კარგად აქვს გარკვეული შევსება, რიმა ფირცხალაიშვილს თავის მრავალმხრივ საყურადღებო ნაშრომში: „არჩილის თეიმურაზიანისა“ და იოსებ თბილელის „დიდმოურავიანის“ სიუჟეტურ ეპიზოდთა პარალელები“. საყურადღებო დაკვირვებები აქვს პროფ. ს. ცაიშვილს — „დიდმოურავიანი“ როგორც საისტორიო წყარო.

მედროვეთა პოზიციებიდან ჰერეტს მოვლენებს და მის მიერ შექმნილი სააკაძის სახე მამულისათვის თავგანწირული დიდი პატრიოტის მარადიული სიმბოლოა. ცნობილია, თუ რა რთულ პოლიტიკურ ვითარებაში მოუხდა გიორგი სააკაძეს მოღვაწეობა, ერთი მხრივ, ცბიერი და დახვეწილი პოლიტიკოსის, შაჰ-აბასთან ურთიერთობა და, მეორე მხრივ, ეროვნული იდეალებისაგან დაცლილი, გაიძვერა და მეშურნე შადიმან ბარათაშვილის მსგავსთაგან გაბმული ინტრიგების ქსელისაგან თავის დაღწევა უაღრესად მძიმე მდგომარეობაში აყენებდა ქვეყნის ამ დიდ მოჭირნახულეს. მდგომარეობას ისიც ურთულებდა, რომ ექვიანი, სხვათა ენას ადვილად ამყოლი, არათანმიმდევრული ხასიათის თეიმურაზი ნაკლებად საიმედო საყრდენს წარმოადგენდა მისთვის. ასე რომ, აშკარა მტრობისა თუ შენიღბული ინტრიგების რთულ ლაბირინთებში ფონს გასვლა და ქვეყნისათვის სარგებლობის მოტანა ძნელად დასაძლევ ამოცანად ექცა სწორედ სამშობლოს ხსნისათვის გაჩენილ ამ უაღრესად ტრაგიკულ მამულიშვილს.

ზოგიერთი ისტორიული წყაროს მიხედვით გიორგი სააკაძის მოღვაწეობის ჩრდილოვან მხარედ მიჩნეულია ის, რომ გიორგი შაჰ აბასის ლაშქარს შემოუძღვა საქართველოში. ერთი შეხედვით, მოვლენათა ზერელე შეფასების დროს ეს, მართლაც რენეგატურ ნაბიჯად გაიაზრება. მაგრამ არჩილი მთელი სიღრმე-სივანით აანალიზებს ამ ისტორიულ ფაქტს, თვალნათლივ წარმოგვისახავს კონკრეტულ ისტორიულ სიტუაციას და რეალური ვითარების შესაბამისად დამაჯერებლად გადმოგვცემს სააკაძის ფსიქოლოგიურ მდგომარეობას, მის ფიქრებსა და მიზნებს, რითაც სავსებით სარწმუნოს და გამართლებულს ხდის მის მოქმედებას.

შაჰ აბასი ცდილობს თავისი მიზნებისათვის გამოიყენოს შინა-აშლილობის მოთავე ფეოდალთაგან საქართველოდან ლტოლვილი, სპარსეთს შეხიზნული გიორგი სააკაძე: აძლევს რთულ და მომავ-ედინებელ დავალებას:

წადი, კახნი ამოსწვიტე და ქართველნი ამოყარე;
კახთა ცოცხალს ნუ დაარჩენ და ქართველნი აჲ მოყარე.

შაჰ აბასი ხედავს, რომ გიორგი სააკაძეს უკან დასახევი გზა არა აქვს. მან შესანიშნავად იცის სააკაძის სტრატეგიული ნიჭი და

პრძოლისუნარიანობა და მისი მეოხებით უნდა გაელიტოს ქართვე-
ლი მოსახლეობა, მეორე მხრივ, ასეთი ნაბიჯის შემდეგ დიდ მო-
ურავს საბოლოოდ გაუტყდება სახელი თანამომმეთა შორის და
ქვეყნის აშკარა მოღალატედ მოინათლება. სამშობლოში ფეხმოკვე-
თილი გიორგი კიდეე უფრო დამოკიდებული გახდება შაჰ აბასზე
და ამ უკანასკნელს მუდამ ბრმა იარაღად ეყოლება თავისი მიზნე-
ბის განსახორციელებლად.

ყოველივე ეს თვით გიორგიმაც შესანიშნავად იცოდა. არადა
შაჰ აბასისადმი აშკარა წინააღმდეგობა სრული უგუნურება იქნე-
ბოდა. ჯერ ერთი, შაჰი მსწრაფლ მოსპობდა მას და მის თანმხლებთ
და, მეორეც, რაც მთავარია, სპარსელ სარდალს მისცემდა იმავე
დავალებას და ეს უკანასკნელი დიდი გულმოდგინებითა და პედან-
ტური სიზუსტით შეასრულებდა ნაბრძანებს.

ასეთი რთული დილემის წინაშე დადგა დიდი მოურავი და სწო-
რედ ახლა სჭირდებოდა მას გამჭრიახობა, სიდინჯე და გულადობა,
რათა განსაცდელისაგან ეხსნა ქვეყანა.

არჩილს ღრმად შეეცავართ მოურავის ფიქრთა სამყაროში. იგი
თვალწინ გადაგვიშლის მოურავის გეგმებს. გიორგი სააკაძე თავი-
დანვე მიუხედა შაჰის განზრახვას და იქვე გაენდო თავის თანა-
მზრახველსა და თანამებრძოლს ზურაბ ერისთავს:

ზურაბს თურმე იქვე უთხრა: „ვერ სკერეტ არის რის მთესენი?
მე სხვა რამე გამიგია, ხმალი აქავ მოლესენი“.

ზურაბი მიუხედა ბრძენ სარდალს, მაგრამ რა ჰქონდა გიორგის
კონკრეტულად ჩაფიქრებული, ეს მისთვის მთლად ნათელი არ იყო
და საოცარი უშუალობით მიმართავს:

ზურაბს ეთქვა: „რას აპირებ, მითხარ, ბრძანე, გაამხილე,
საქნელია, თუ არა ვჰქნა, ჩემი საქმე მუნ იხილე,
მაშინ ჩემი სისხლი შესვი, ხორცი ზედან გაიხილე,
ხმალი ჩემი ბასრნი არის, გაატყევე, გამირბილე“.

გიორგი გრძნობს, რომ შაჰს მისი ბრმა იარაღად გამოყენება სურს,
უნდა თვით გიორგისა და ზურაბს გააუღეტინოს ქართლ-კახეთის
მოსახლეობა. ამ მძიმე მდგომარეობით ჩაფიქრებული სარდალი
გულს უხსნის ზურაბს და მათ შორის გაიმართება საქმიანი საუბა-
რი, გიორგი პასუხობს ზურაბს:

რასაც ვაპირებთ¹, ეს საქმე არ არის ჩვენგან საქნელი,
ამ სოფელს შემარცხენელი და საუკუნოს დამნთქმელი,
მან დაგვატყუა, რად შეგვემნა, ჩვენ ჩვენის ხორცის აშქნელი,
დამამხოვბელი ქვეყნისა, ჩვენის ბოლოსა დამქნელი?

კახეთი ზომ ამოვსწყვიტეთ, კვლა ქართველნიც იქ ჩაეგვაროთ,
მონასტერნი ავაოხრნეთ, შერაცხენილთა ვგვარის-ვგვარობთ,
მაგას ნუ ვიქთ ნურას საქმით, სხვაფერ რამე მივაგვაროთ,
ქერ ამ ლაშქარს უღალატოთ, მერმე მეფე აქ მოეგვაროთ.

არჩილი ამ ცოცხალი, სხარტი დიალოგებით თვალნათლივ ხატავს დაძაბულ ისტორიულ სიტუაციასა და დიდი მოურავის მძაფრ განცდებს, მის ფიქრსა და გზების ძიებას. ჩვენ ვგრძნობთ, თანდათან როგორ მზადდება ნიადაგი შეთქმულებისათვის და როგორი ბეწვის ხიდზე გავლა ელის გიორგი სააკაძესა და მის თანამზრახველებს.

ამ შეთქმულების მოფიქრებასა და მომზადებაში ჩანს გიორგი სააკაძის არა მარტო პატრიოტული გრძნობები და თავგანწირვის დაუცხრომელი ყინი, არამედ დიდი შორსმჭვრეტელობა, სიბრძნე და ორგანიზების იშვიათი უნარი.

არჩილი რეალისტურად წარმოგვისახავს გიორგის ფაქიზ ფსიქოლოგიურ ალლოს, დიდ ტაქტსა და თანმიმდევრულ მოქმედებას. გიორგის, როგორც ჩანს, თავიდანვე, ჯერ კიდევ სპარსეთში ყოფნის დროს გადაუწყვეტია აჯანყების მოწყობა, მაგრამ მოვლენების რეალურად შემდგომბელსა და გამჭრიახ პოლიტიკოსს სპარსეთში დაუოკებია გულისთქმა. საოცარი თავშეკავებით, შესაფერი დროის მოლოდინში, გულის სიღრმეში ატარებდა და დღენიდანაგ ზომავდა ყოველ ნაბიჯს, ყოველ დეტალს. საყურადღებოა ისიც, რომ თანამონაწილეთა დასარწმუნებლად დიდი სიფრთხილით არჩევს არგუმენტებს. მათზე ზემოქმედების მიზნით გონებამახვილურ ხერხებს მიმართავს: სპარსეთში კი არ უხსნის ქართველებს გულისნადებს, არამედ საქართველოში დაანახევებს მათ სპარსთა ველურობას. შემზარავი ფაქტის წინაშე აყენებს მათ და აღაგზნებს შურის საძიებლად. მრავლისმეტყველია ზურაბისა და გიორგის საუბარი.

¹ ე. ო. შაჰის დავალების შესრულებას, რ. ბ.

გიორგის გადაწყვეტილებით გახარებული და გაოცებული ზურაბი ეკითხება:

ზურაბ უთხრა: „მართალია, მაგრამ რასთვის იქ! არ მითხარ, ცოლიც თანა მამეყვანა, ავმრჩეველი შენ ამით ხარ? აწ რალა ვჰქნა, ცოლის სირცხვილს, თავს მადებ და სამარს მითხარ, თვარემ ქართველთ სისხლს დავიდებ, არ ვიქნები გასაკითხარი!“

გიორგი მსწრაფლ პასუხობს და ამ პასუხით არჩილი დაგვანახვებს, თუ როგორი საქმიანი და ოპერატიულია ქართველი სარდალი.

მუნ ამისთვის არ გაცნობე, ცოლს თან არ გამოგატანდნენ, ეთქვი: თუ უთხრა და არა ჰქნას, ბოლოს რასთვის დავინანდენ? იქ მივიყვან, საქართველოს წახდენაზედ ცრემლს დავადენ, მე შვილს დავსთმობ ქვეყნისათვის, ამან ეს ყოს, იყოს აზდენ.

გიორგიმ ყველა ნიუანსის გათვალისწინებით ჩამოაყალიბა შეთქმულების გეგმა. მოქმედების მთავარი სიმძიმე თავს იდევს შესანიშნავმა რაინდებმა: პაატა ხერხეულიძემ და პაატას ვაჟმა ავთანდილმა, ელია დიასამიძემ, პაპუა ვაშაყაძემ და გიორგის პირმშომ, ავთანდილმა. ეს ექვსი ვაჟკაცი ულაშქროდ დარჩა სპარსთა ჯარის სარდლის, ყარჩიხანის ბანაკში, ზურაბ ერისთავის წინამძღოლობით ქართველების გამოჩენა ნიშანი იყო აჯანყების დაწყებისა. სპარსთა ბანაკში მყოფი ეს ექვსი რაინდი მსწრაფლ ეცა სპარსელ სარდლებს. გიორგიმ ყარჩიხანი წამოაგო შუბზე, ხოლო გიორგის ვაჟმა იგივე ხვედრი არგუნა ყარჩიხანის ვაჟს. სპარსელთა ჯარის შტაბში დარჩენილმა ხუთმა ვაჟკაცმა გიორგის წინამძღოლობით მთლიანად გაწყვიტა სპარსელი სარდლები. უსარდლოდ დაბნეულ ჯარს გარედან ზურაბ ერისთავმა დასცა თავზარი. „საქართველოს ამოწყვეტის მდომნი, ბევრი ავის მთესავი“ — სპარსელი თვით იქნენ მუსრგავლებულნი.

გიორგი სააკაძის და ზურაბ ერისთავის საგმირო საქმეებით აღტაცებული არჩილი ქებათა ქებას უძღვნის ამ ორ რაინდს და მათი მაგალითების გამოყენებით პატრიოტულ გრძნობას აღვიძებს თანამემამულეთა შორის:

¹ ე. ი. სპარსეთში, რ. ბ.

სახელისთვის მათ ცოლ-შვილი ორთავ დასთმეს, ეს იცოდეთ!
ვინ არ მიჰყევთ მათ საქმესა, არ იცით, რომ დიდად სცოდეთ?
რკულისა და ქვეყნისათვის რა იქნების, რასაც ჰყოფდეთ?
აჲ ეს ქენით, ქართველებო, ანდერძსავით შვილს ეტყოდეთ!

გიორგის მოღვაწეობა — მისი ბრძოლისუნარიანობა და თავგანწირვა იმდენად საოცარი და ზებუნებრივია, რომ თითქოს დაჯერებაც კი ძნელია და ამიტომ ცდილობს დაარწმუნოს მკითხველები, რომ ყოველივე ეს „უსაცილოდ მართალია, არ ტყუილი, არ საკრძალო!“

გიორგი სააკაძის თაოსნობით მოწყობილმა აჯანყებამ დიდი გამომხაურება იქონია საზღვარგარეთაც. მისიონერები რომის პაპს ატყობინებდნენ: ეს იყო „მოულოდნელი დიდი აჯანყება“. ამ აჯანყებამ არა მარტო ქართველთა შორის გააღვივა იმედის ნაპერწკალი, არამედ სპარსთაგან დაპყრობილ სხვა ხალხებშიც ბიძგი მისცა ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობას. ოსმალეთის სულთანი მურად IV ქურთებს საგანგებო წერილს უგზავნის, რომელშიც მოუწოდებს მათ სპარსელების წინააღმდეგ აჯანყებისაკენ და მაგალითად გიორგი სააკაძის მოღვაწეობას უსახელებს. ამ გამარჯვებით კიდევ უფრო გაიზარდა გიორგის სახელი საერთაშორისო სარბიელზე. სულთანი მას „ქართლის მპყრობელ მოურავ-ხანს ეძახდა“¹. თურქი ისტორიკოსი ნაიში აღტაცებულია გიორგის პიროვნებით: „მოურავი ქვემარბიტად გულადი, გონიერი, ტანით სპილოს მსგავსი, იშვიათი ვაჟკაცი და დევივით ღონიერი იყო“².

გიორგის პიროვნებაში ჰარმონიულად იყო შერწყმული მებრძოლის ყველა თვისება, სარდლის სტრატეგიული ნიჭი და პოლიტიკოსის გამჭრიახობა. ამის ნათელი დადასტურებია ისიც, რომ მან ოსტატურად დაიწყო კოალიციის მზადება შაჰის წინააღმდეგ. ჯერ იყო და შაჰის სახელოვან და გავლენიან სარდალთან დაუდ-ხანთან (უნდილაძესთან) დაიწყო სეპარატული მოლაპარაკება. სპარსეთში გადახვეწილ და იქ სახელმწიფოებრივ თანამემამულეს გაუღვივა

¹ ნოდარ შენგელია, XV—XIX საუკუნეების საქართველოს ისტორიის ოსმალური წყაროები, 1974 წ., გვ. 79.

² ს. ჭიქია, ცნობა დიდი მოურავის უკანასკნელი დღეების შესახებ ოსმალეთში, გვ. 210.

ეროვნული გრძნობა და მისი მხარდაჭერით უნდოდა შაჰისათვის შეეცია. ამავე მიზნით ოსტატურად გამოძებნა სპარსეთისაგან გაწამებულ ოსმალეთთან საერთო ენა, მაგრამ ოსმალ სარდალთა უნი-აობამ ხელ-ფეხი შეუკრა დიდ მოურავს. მართებულად შენიშნავს პროფ. გ. ჯამბურია: „სააკაძემ კარგად იცოდა, რომ მხოლოდ ქართლ-კახეთს შაჰ აბასის წინააღმდეგ ბრძოლა გაუჭირდებოდა და დახმარებისათვის ოსმალეთს მიმართა. მან დაზოცილ ყიზილბაშ სარდალთა მოჭრილი თავები და ტყვეთა ერთი ნაწილი, დამარცხებული მტრის დროშებითა თუ საჩუქრებით გაუგზავნა ოსმალეთის დიდ ვეზირს, მთავარსარდალ ჰაფიზ ფაშს, რომელიც თავისი ჯარებით ირანის საზღვრების მახლობლად დიარბექირში იდგა. სააკაძის ელჩები, რომელთა შორის მისი ვაჟი (იორამი?) იყო, დიდ ვეზირთან 1625 წლის 3 ივლისს მისულან.

სააკაძე, როგორც ჰაფიზ ფაშისადმი გაგზავნილი წერილიდან ჩანს, შაჰ აბასის მმართველური პოლიტიკით დიდად უკმაყოფილო აღმოსავლეთ ამიერკავკასიის ხალხების მიმხრობას ფიქრობდა და ოსმალეთის დახმარებით თვით ირანში შეჭრას და შაჰ აბასის იმპერიის დამხობას აპირებდა. მაგრამ ოსმალეთის უნიჭო და მექრთამე სარდლობას არ აღმოაჩნდა უნარი სწორედ შეეთვასებინა სააკაძის დიადი გეგმა.

იბრაჰიმ ფეჩევი, რომელიც ოსმალეთის სახელმწიფოს გამოჩენილი მოხელე და იმ დროს ვეზირი იყო, სააკაძის გეგმას ალტაცებაში მოუყვანია. ის ბევრს ცდილა, რომ ჰაფიზ ფაშას სააკაძის გეგმა მიეღო და მიშველებოდა მას, მაგრამ „არათფერი არ გამოვიდა“¹.

არჩილი მოურავის სახის გამოკვეთისას მის უამრავ ღირსებათა წარმოჩენის დროს განსაკუთრებით ამახვილებს ყურადღებას გიორგის ერთ უცილობელ თვისებაზე, ხალხზე ზრუნვაზე. გიორგი ფიქრობს ხალხზე და შეძრწუნებულია, რომ ჩვენს ქვეყანაში შემოჭრილი ურდოები: „ტყვეს წაასხმენ და სახლებსა ზოგს დასწვენ, ზოგს დააქცევენ“. თანამემამულეებისადმი უსაზღვრო სიყვარული გამოავლინა მან მთელი თავისი მშფოთვარე ცხოვრების მანძილზე. ამიტომაც ასე მტკივნეულად განიცადა ბაზალეთის ომი. უამრავი ავებდობა და გასაჭირი გადახდა გიორგის თავს, მაგრამ

¹ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, 1973 წ., გვ. 282.

არასდროს ისე შეწუხებული და თავზარდაცემული არ ყოფილა, როგორც ბაზალეთის ბრძოლისას. მოშურნე და კარიერისტმა ფეოდალებმა მოახერხეს თეიმურაზისა და გიორგის დაპირისპირება, თეიმურაზმა გიორგი და მისი თანამებრძოლნი სასიკვდილოდ გაწირა. გიორგი გამოუვალ მდგომარეობაში აღმოჩნდა. თავის გადარჩენის მიზნით ბრძოლა გარდუეალი ხდება, მაგრამ სპარსელებზე გალესილი ხმალი თანამომძეგებს როგორ მოუქნიოს? არჩილი შთამბეჭდავად ხატავს გიორგის შინაგან ტკივილებს, მის მძიმე სულიერ მდგომარეობას. თვით თეიმურაზს ათქმევინებს „მოურავს რა დავენახე, შეკბრალა ჩემი კახნი“. უამრავ ბრძოლაში გამორჩეული და მოწინააღმდეგის რისხვად ქცეული გიორგი ბაზალეთის ტბასთან გაოგნებულია, დაბნეულია, ვერა და ვერ დასძლია თავისი თავი, ვერ აიღო ხმალი, ვერ შედის ბრძოლას ველზე, რადგანაც იქ თანამომძეგები ეგულება, მათი სისხლის დაღვრა ესიკვდილება. ამიტომაც თავისი ცხენი და საბრძოლო შეკუთრულობა გოგორიშვილს გადასცა, მასვე ჩააცვა საკუთარი კურტაკი და დახურა ჩაბალახი. გოგორიშვილი იბრძოდა გიორგის სახელით, მისი სამოსით შენიღბული:

გოგორიშვილს დაუთბევსა მისი კურტაკი ჩააცო.

გიორგი, რომელიც მუდამ ბრძოლის ქარცეცხლში ტრიალებდა, ამჯერად კარავში დარჩა, ძმათა სისხლი თავს ვერ იღვა. ამ მეტად მნიშვნელოვანი შტრიხის შეტანით არჩილი კიდევ უფრო ნათლად გამოჰყვეთს სააკაძის სახეს, მის ღიბბუნებოვნებასა და მამულიშვილობას.

გიორგი სააკაძის სამშობლოდან გადახვეწა და თურქეთში ტრაგიკული აღსასრული არჩილს გაკვრით აქვს გადმოცემული. ეს იმით აიხსნება, რომ არჩილი სააკაძეს წარმოგვიდგენს თეიმურაზის საუბრების მიხედვით, ხოლო თეიმურაზმა, რომელიც ადვილად გაეხვია მეშურნეთა ინტრიგების ქსელში, იოლად გაწირა ქვეყნისათვის მრავალჭირგადახდილი მოურავი. ამიტომაც, ბუნებრივია, მოურავის, მით უფრო მისი ცხოვრების უკანასკნელი დღეების შესახებ თავშეკავებით ლაპარაკობს, მაგრამ თვით არჩილის სიმპათიები მოურავისადმი იმდენად დიდია, რომ იგი თეიმურაზსაც კი ათქმევინებს, რომ მოურავმა თურქეთშიც „ბევრი სახელი ქნაო“.

მართებულად შენიშნავს მკვლევარი რიმა ფირცხალაიშვილი: „არჩილისეული თეიმურაზის მსჯელობა გამომდინარეობს თეიმურაზის როგორც პერსონაჟის პოზიციიდან და აქ კი ლოგიკური თანმიმდევრობა და შინაგანი მთლიანობაა. აქ სხვა სიმართლეა და ამ სიმართლის დაცვაა დაკვირვებისა და სჯის საგანი“¹. ნაწარმოებში ჩაქსოვილი დედაზრის მიხედვით სააკაძე უნდა ფიგურირებდეს იმდენად, რამდენადაც იგი თეიმურაზთან დაკავშირებით იყო საჭირო და ამიტომ სრულიად მოსალოდნელი იყო მისი ღვაწლის გაფერმკრთალება, მაგრამ არჩილი გამოდის თავისი თეორიული პოზიციებიდან, მართლის თქმის პრინციპებიდან, ამავე დროს მან იცის, რომ სააკაძეს აშკარად დიდი დამსახურება აქვს ქვეყნის წინაშე, და თეიმურაზთან იგი სავსებით მართალია. ამიტომ ყველა ამ ფაქტორის გათვალისწინებით არჩილი გიორგი სააკაძეს ხატავს ისტორიულად სარწმუნოს და მკითხველის წინაშე აცოცხლებს ქვეყნისათვის დამაშვრალი, ამალღებული იდეალებით გამსჭვალული ლეგენდარული გმირის შარავანდედით მოსილ მომხიბლავ სახეს, რომელსაც, მართლაც, სრული უფლება ჰქონდა ეთქვა: „ქვა არსად არის ქართლშია, რომ ჩემი სისხლი არ სცხია“².

არჩილის რეალიზმი უპირველესად გამოვლინდა იმაში, რომ მან ნაცვლად გამოგონილი ან აღმოსავლური პერსონაჟებისა, ისტორიულად არსებული, რეალური ადამიანების ცხოვრება და მოღვაწეობა ასახა. ამასთანავე მოგვცა სინამდვილის ფართო სურათი, სადაც დიდ ისტორიულ მოვლენებთან ერთად გამოხატულება ჰპოვა ყოფიმა, ცხოვრებისეულმა დეტალებმა.

საგანგებოდ აღსანიშნავია ისიც, რომ თვით წერის მანერა, ასახვის მეთოდი, პორტრეტებისა და საგნების წარმოსახვა და თხრობის სტილი უფრო აღმოსავლურ-რომანტიკულია, ვიდრე რეალისტური. ამ მხრივ თვითონაც ვერ აღწევს თავს თეიმურაზის გავლენას, თუმცა თეორიულად, ასე პრინციპულად ეკამათება მას. არჩილის მიერ გაცოცხლებულ ისტორიულ სახეთა შორის განსაკუთრებით მიმზიდველად და დახატული ის გმირები, რომელნიც მაღალი ეროვნული იდეალებით იყვნენ გამსჭვალულნი. შინააშლილობისა

¹ რ. ფირცხალაიშვილი, „არჩილის «თეიმურაზიანისა» და იოსებ ტფილელის «დიდმოურავიანის» სიუჟეტური ეპიზოდების პარალელები“, გვ. 48.

² იოსებ ტფილელი, დიდმოურავიანი, გვ. 5.

და ქვეყნის დამაქუცმაცებელი ფეოდალების საპირისპიროდ არჩილი ყურადღებას ამახვილებს იმ მოწინავე მოღვაწეებზე, რომელნიც ქვეყნის განმტკიცებისთვის იბრძვიან, რომელთაგან წარმოუდგენელია თანამემამულეთა ღალატი:

ვით მოხდება ეგე აგრე, ძმა და შვილი ადვილ გავსცე,
ლიხს იქეთა საქართველო ავიღო და პირქვე დავსცე?

გაოცებით ამბობს იმერთა მეფე გიორგი, როდესაც მას შაჰ აბასმა მოსთხოვა იმერეთში გადასული თეიმურაზ მეფის გაცემა. ამ მკაცრ ბრძანებას შაჰი მისთვის ჩვეული ცბიერებით არბილებდა და თხოვნის ფორმას აძლევდა, რის გამოც გიორგი მეფე გონებას ამახვილურად შენიშნავს: „... ესე არის ჩემი ხვეწნა, ნულარ არის ძალით თხოვნაო“, ეს გამოთქმა პირდაპირ ფორმულის ხასიათს ატარებს, რომელშიაც მკვეთრადაა გამოაშკარავებული შაჰის „თხოვნის“ სტილი და ხასიათი. გიორგი მეფის პასუხში გამოვლენილია ერთგულების გრძნობა, საკუთარი და, საერთოდ, ადამიანური ღირსების დაცვა, მტკიცე მოქალაქეობრივი და მამულიშვილური პოზიცია. გიორგი მეფე არ წამოეგო შაჰ აბასის პროვოკაციულ ანკესზე, მისთვის ერთნაირად ძვირფასია ლიხს იქეთა და აქეთა საქართველო. მას დაუშვებლად მიაჩნია ქართველთა შორის ამტყდარი შინაური ბრძოლა, რაც ასუსტებს ქვეყანას და ხელს უწყობს მტერთა მომძლავრებას. ასეთ მამულიშვილთა სახეების შექმნაში არჩილი განსაკუთრებულად მკვეთრ ფერებს ხმარობს. „გაბაასება“ დიდი პატრიოტული გზნებით დაწერილი ეპიკური ნაწარმოებია, რომელშიაც გამოკვეთილია სამშობლოსადმი თავდადებულ გმირთა შესანიშნავი სახეები.

თეიმურაზის ეპოქის ავბედითობით გამოწვეული საქართველოს დაკნინებული მდგომარეობის საპირისპიროდ „გაბაასებაში“ ასახულია თამარის დროის გამარჯვებებით ძლევამოსილი ერთიანი ძლიერი სახელმწიფო. მაშინდელ მხედართმთავართა და სახელმწიფო მოღვაწეთა, პოეტთა და ფილოსოფოსთა ნამოღვაწარი იმდენად დიდი და ძნელად დასაჯერებელია, რომ რუსთაველს ფიცის წარმოთქმაც კი სჭირდება, რათა ერწმუნონ: „თუ ტყველი რამე გამბო, მაგინე, ავად მახსენე“, — ამბობს დიდი პოეტი და გადმოგვცემს ქართველ ვაჟკაცთა არა ერთსა და ორ ზღაპრულ გამარჯვე-

ბას დავით სოსლანისა და მხარგრძელთა მთავარსარდლობით. არჩილს უყვარს ყურადღების საგანგებოდ გამახვილება საქართველოს ისტორიის იმ მონაკვეთებზე, როდესაც ჩვენმა ქვეყანამ განსაკუთრებულ პოლიტიკურ სიძლიერესა და კულტურულ აყვავებას მიაღწია, ამიტომ დაწვრილებით ჩერდება ქართველთა ჯარის სახელოვანი ბრძოლების აღწერაზე.

თანამედროვეებში გმირული, მეგრძოლი სულის აღსადგენად არჩილი ხშირად აღწერს წინაპართა საგმირო ამბებს. იგი აკეთებს შორეულ ისტორიულ ექსკურსს. არჩილი დიდი პატრიოტული აღმაფრენით იგონებს ვახტანგ მეფის საარაყო გმირობას:

დიდმან ვახტანგ სინდთ მეფისა გოლიათნი ამოსწყვიდა,
ციხე ხელში გამოუღო, მეფობისგანც გამოსწყვიდა.

თეიმურაზისა და რუსთაველის „გაბაასებაში“ წამოჭრილი და გაშუქებული ეროვნული საკითხი ბუნებრივად გრძელდება არჩილის მეორე ნაწარმოებში „მეფეთა საქებელნი და სამხილებელნი“. ეს უქანასკნელი ორგანულ კავშირშია „გაბაასებასთან“ პატრიოტული თემატიკის თვალსაზრისით. „გაბაასებაში“ წარმოდგენილი გარდასულ გმირთა დიად სახეთა გაგრძელებას ვხედავთ ამ შესანიშნავ ეპიკურ ნაწარმოებში, რომელიც დაწერილია სახოტბო პანეგირიკული სტილით. „გაბაასებაში“ ასახული ეროვნული გმირის ვახტანგის უშუალო მემკვიდრე დიდ განმათავისუფლებელ ბრძოლაში იყო დავით აღმაშენებელი, ამიტომაც არჩილი განსაკუთრებული სიყვარულითა და პატივისცემით იხსენიებს ამ ღვაწლმოსილ მეფეს:

აღმშენებლო, დამშენებლო,
სულ საქართველო ოხრის შენადა.
გმირებ რებითა, შენს საზღვრებითა
ხელი განგეპყრა მტერთა შენადა.
დავით, დავითის ძედ წოდებულო,
სოლომონ გიძმოს თვის ტომ შენა და.
მეფედ ძმობილო, ბრძენთ შეხმობილო,
დიდის ქებისა მოსაშენადა.

არჩილი განსაკუთრებული სიამაყით აღნიშნავს დავითისაგან მტერთა დაძლევისა და ქვეყნის განმტკიცებას:

მამულთა შენთა უვინ დასაშვიდსა
მტერთ განაძებლი, მკვიდრთ მოიძებლი,
თურქთა, წარმართთა, სპარსთა და მიღსა.

საქართველოს სახელმწიფოებრივი განმტკიცებისა და გაძლიერების საქმეში დიდი დამსახურება მიუძღვის მაღლიერების ნიშნად თანამემამულეთა მიერ ბრწყინვალედ ხსენებულ გიორგი მეფეს, რომელსაც პათეტიკური გზნებით მიმართავს არჩილი:

ეჰა, გიორგი, სიკეთე შორგი
შენს ქვეყანასა მკვიდრ, არ ეულსა.
შენ შენს მებრძოლთა, მკვირვალე ლომათ,
მარადის სძლევდი ბევრ ასეულსა;
წინ უღგებოდი, აღუღგებოდი
უმძლავრეს შენდა გამოსეულსა.
სჯელისმღებლობით, შემამკობლობით
საქმესა ჰყოფდი მას მოსეულსა.
.
შენებრი არეინ, ითქვა არავინ,
ქვეყანა კაცით რა დაიბარა.

განსაკუთრებული აღტყინებით შთაგონებულ სტრიქონებს უძღვნის ქართველთა სათაყვანებელ მეფეს — დიდ თამარს:

მე თამარისა, ღმერთ ამარისა,
სხვათა ვთქვენ ქება ვერ კმასაყოფი;
იგი კმა ვიუთ, ვიდრემდის ვიუთ,
ვიქმნეთ უფროსის პირთა დამყოფი.
არეის ჰყოლია, გინ სა ყოლია,
ადამის ტომსა მისებრ ნაყოფი?
სხვათ თანა მკვიდრად, თვით დასამკვიდრად
იბოა ფრიად მართლათ — სამყოფი.

შემდეგ ეპიკური ტონით გვიხატავს თამარის მომხიბვლელობას, სათნოებასა და კდემამოსილებას:

მეფეთა შორის მთიებო, დიო დიდებაჲ ღელათა,
სულთ ხორცამდე ბრწყინვალეჲ, წარჩინებულო შეებათა,
სიწმინდით, ქვეყნის მფლობლობით ვინა შესხმა თქვას ქებათა,
ფუფუნეულო სამოთხეს, განშორებულო ვნებათა.

ამ ოთხსტრიქონიან მიძღვნაში დიდი პოეტური ოსტატობით გადმოცემულია არჩილის გულწრფელი გრძნობები, გამოძერწილია თამარის მომხიბლავი სახე.

დავით აღმაშენებლის, გიორგი ბრწყინვალისა და თამარის მოღვაწეობაზე ყურადღების გამახვილებით, მათ დიად სახეთა წარმოჩენით არჩილი აღრმავებს „გაბაასებაში“ აღძრულ ეროვნულ თემატიკას. ამდენად, „მეფეთა საქებელნი“ მჭიდრო კავშირშია „გაბაასებასთან“. ეს ორი ნაწარმოები ერთ მთლიანობას წარმოადგენს იდეურ-შინაარსობრივი თვალსაზრისით.

თეიმურაზისა და რუსთაველის „გაბაასებაში“ ეროვნულ საკითხთან ერთად არჩილი განსაკუთრებით დიდ ადგილს უთმობს სოციალურ საკითხს. ქვეყნის გამგებელი და დაკვირვებული პოეტი, უპირველეს ყოვლისა, იცავს თავისი კლასის სოციალურ ინტერესებს, თავისი კლასის პოზიციებიდან წყვეტს სოციალურ საკითხს. ეს აშკარად შეიმჩნევა ჯერ კიდევ თეიმურაზისა და რუსთაველის ურთიერთმიმართების აღწერისას. შედარებით დაბალ სოციალურ საფეხურზე მდგომი რუსთაველი, როგორც ვიცით, დიდ მოკრძალებას ამჟღავნებს თავისი სუბერენის, მეფის წინაშე:

თქვენ ბატონობა შეგშენის, მე ყმა ვარ შესაფერიო.

არჩილი სრულიად ამართლებს თეიმურაზისადმი რუსთაველის ასეთ მორიდებულ დამოკიდებულებას, რაც განპირობებულია მათი სოციალური მდგომარეობით. რუსთაველი შეგუებულია აზრს, რომ: „რაც კარგია მის ქვეყნისა, ვიცი, მეფეს მიერთმისა“. მეფესთან დაპირისპირება, შეპაექრება თავისთავად კადნიერებაა და ამიტომ რუსთაველი ერთგვარი დანაწევრებით ამბობს: „სხვა მონა ვინ შეეღარა ჰქვიანი თვისთა მეფეთა?!“ მეფე შეუვალია და მის ქვეშევრდომთ მართებთ უსიტყვო მორჩილება:

სიჩქარესა სჯობს სიწყნარე, უსმენსა გაგონებული,
პატრონის ყმისგან ურჩობას, უკეთეს დამონებული.

ე. ი. არჩილის კონცეფციით, გამორიცხულია ყოველგვარი წინააღმდეგობა — ურჩობა მეფისადმი. სოციალურად დაბალ საფეხურზე მდგომი ვალდებულია, იყოს მეფის ნების უსიტყვოდ შემსრულებელი. არჩილს აწუხებს ფეოდალური სისტემის ერთგვარი რყევა, იგი შენატრის იმ საუკუნეებს, როდესაც ფეოდალური ინსტიტუტი აბსოლუტურად ძლიერი იყო: „ყმას პატრონზე გაემარჯოს, არ გვასმია ესე ძველად“.

არჩილს აფიქრებს ის გარემოება, რომ გამარჯვებული ყმა დაუნდობელია ბატონის მიმართ; ყმის რისხვა გამოწვეულია მისი უკიდურესად მიიმე მდგომარეობით, ხელსაყრელ შემთხვევაში ყმა მკაცრი შურისმაძიებელია. როგორც ჩანს, არჩილის დროს ყოფილა შემთხვევები, როდესაც გაწამებული ყმა ხმას იმაღლებდა უგულო ბატონის წინააღმდეგ და თუ გამარჯვებას მიაღწევდა, მაშინ ყრუ ხდებოდა ბატონის ხვეწნა-მუდარის მიმართ: „თუ ყმა ბატონს მოერევა, აჯას აღარ გამოართომს“. ბატონზე ყმის გამარჯვება არჩილს დიდ სოციალურ უკუღმართობად მიაჩნია. მისი აზრით, ეს შემთხვევით გამოწვეული გაუგებრობაა და მალე მოელება ბოლო. პოეტი მუქარითაც ამბობს: „ბოლო არ გაუთავდების ბატონის სახლში მჯდომელსა“. ყმის ურჩობა იმდენად დიდი ზიანის მომტანია, რომ, პოეტის აზრით, გარეშე მტრისაგან მოყენებული ვნებაც კი არ შეედრება მას: „მტერი რას უზამს იმდენსა, რომ ყმა პატრონზე მიიღებს“.

არჩილი მოითხოვს ბატონისადმი და განსაკუთრებით მეფისადმი დიდ მორიდებასა და პატივისცემას. მეფეს აღარებს მკურნალს, რომელსაც ძალუძს ყოველგვარი სენისაგან განკურნება, ყოველგვარი მწვავე ქრილობის მოშუშება. მეფის განმკურნავი ძალა გაცილებით დიდია, ვიდრე თვით მკურნალისა და მოძღვრისა ერთად. თუ მკურნალი მხოლოდ ხორციელ ტკივილს შველის, ხოლო მოძღვარი — სულიერს, მეფის მოქმედების არე უფრო ფართოა. ის ზრუნავს ქვეშევრდომთა როგორც ხორციელი, ისე სულიერი ტკივილებისაგან განკურნებაზე. მეფე არჩილს წარმოდგენილი ჰყავს ერის პატრონად, რომელიც გულისხმიერებით ეპყრობა თავის ქვეშევრდომებს, ზრუნავს და ფიქრობს მათ ბედნიერებაზე.

ბაგრატიონთა დინასტიის ღირსეული წარმომადგენელი არჩილ მეფე ფეოდალთა კლასის პოზიციებიდან წყვეტს სოციალურ საკითხს. მაგრამ ჰუმანისტი პოეტის სოციალურ კონცეფციაში მნიშვნელოვანი ადგილი აქვს დათმობილი დაბალი სოციალური ფენის, კერძოდ გლეხთა ინტერესების დაცვას. თუმცა არჩილი გლეხისაგან მოითხოვს ფეოდალის წინაშე მოკრძალებას, მორჩილებას, მაგრამ ამ უკანასკნელთაც აფრთხილებს, გულისხმიერებითა და თანაგრძნობით მოექცნენ გლეხობას. ცხოვრებაში ღრმად ჩახედულ არჩილს საფუძვლიანად აქვს შესწავლილი გლეხთა ყოფა, მათი საქმიანობა

და ბუნება. ის მოხიბლულია გლეხთა თავდაქერილი, ზრდილი და დარბაისლური ბუნებით. მდაბიოთა შინაგანი კეთილშობილების მაუწყებელია მათი ქცევა. არჩილი განსაკუთრებული სიმშაითითა და კმაყოფილებით აღნიშნავს: გლეხნი იყვნენ, მაგრამ იმ დღეს დარბაისლადაც კმარ იყვნენ-ო.

არჩილი შესანიშნავად ხედავდა, რომ იმდროინდელი საქართველოს ძირითადი სამხედრო ძალა და მატერიალური დოვლათის შემქმნელი გლეხები იყვნენ, მათზე იყო დაფუძნებული ქვეყნის კეთილდღეობა, ამიტომ მათდამი განსაკუთრებულ ზრუნვას მოითხოვს: „თუ ამოსწყდეს გლეხი-კაცი, საქართველო დაძაბუნდეს“. ეს გამაფრთხილებელი განცხადებაა. გლეხებისადმი უკიდურესად მკაცრ დამოკიდებულებაში ხედავს პოეტი ამ კლასის ეკონომიკურ და ფიზიკურ დაღუპვას, რაც დიდ ეროვნულ კატასტროფად მიაჩნია.

თეიმურაზისა და რუსთაველის „გაბაასებაში“ არჩილმა ჩამოაყალიბა თავისი ძირითადი შეხედულებები სოციალურ პრობლემაზე. ფეოდალური კლასის პოზიციებზე მდგომი, ერთის მხრივ ერთგული რჩება თავისი კლასისა, მეორეს მხრივ, პროგრესულად მოაზროვნე პოეტი გამოხატავს გლეხებისადმი დიდ თანაგრძნობას, მოითხოვს მათდამი ჰუმანურ დამოკიდებულებას. კლასთა შორის ჰუმანურ პრინციპებზე დამყარებული ურთიერთობით სურს, ხელი შეუწყოს ეროვნულ მთლიანობას, სიმტკიცეს.

არჩილის მიერ „გაბაასებაში“ წამოჭრილი სოციალური საკითხი ეროვნული თვალსაზრისითაა გადაწყვეტილი. „გაბაასებაში“ ძირითად იდეურ შინაარსს წარმოადგენს პატრიოტული მოტივი, რომელიც იშლება თეიმურაზისა და რუსთაველის კამათის ფონზე. რუსთაველისა და თეიმურაზის შეპაექრება გამოიყენა არჩილმა როგორც მხატვრული ხერხი, რათა დაპირისპირების საშუალებით უფრო ღრმად, მრავალფეროვნად განეხილა მწერლობის ზოგადი საკითხები, გაეშუქებინა ეროვნული და სოციალური პრობლემები, ამასთანავე მოეცა რუსთაველისა და თეიმურაზის ლიტერატურული მემკვიდრეობის შეფასება.

„გაბაასებაში“ მკითხველს იტაცებს ქართველთა ყოფითი მხარეების აღწერა, ბუნებისა და ბრძოლის სურათების დახატვა.

დიდი ექსპრესიითაა აღწერილი ქართველი ლაშქრის ბრძოლა თეიმურაზის სარდლობით სპარსელთა წინააღმდეგ.

არჩილი თავის თეორიული პრინციპებიდან გამომდინარე, იმდენად რეალისტურად აღწერს სურათებს, სინამდვილეს იმდენად მიუყვარძებლად და სისრულით ასახავს, რომ იგი უყურადღებოდ არ ტოვებს რიგით, დაბალი ფენის მოქალაქეებს. არჩილის თხზულებაში ცნობილი ისტორიული პირების გვერდით ვეცნობით იმ ეპოქის „არაისტორიულ“, საშუალო თუ დაბალი სოციალური მდგომარეობის მოქალაქეებს, გლეხთა წრის წარმომადგენლებს: გონასა მანგოსაშვილსა თუ პაპუა აშრაპიშვილს. ასე რომ, არჩილის პოეზიის დემოკრატიული ნაკადი იმაშიც ვლინდება, რომ მას, ერთ-ერთ პირველს, შემოჰყავს პოეზიაში ისტორიულად არსებული გლეხი პერსონაჟები თავიანთი ნამდვილი სახელითა და გვარით.

განსაკუთრებით მიმზიდველად აქვს არჩილს დახატული ქართული ყოფის სურათები, ქართველთა ტრადიციული ზნე-ჩვეულებები. უშუალოდ აქვს ნაჩვენები ქართველი კაცის სტუმართმოყვარე ხასიათი, მისი გულკეთილი და გულუხვი ბუნება. სპარსეთიდან მომავალ მეფეს თავის სახლის წინ გზად გადაუდგება ქართველი გლეხი და მოკრძალებით და თავმდაბლობით სთხოვს დიდ გზაგამოვლილ მეფეს, მოისვენოს მის სახლში:

ჩამოხდებით, არას დაჰკლავ, თავსა ვფიცავ შენის შხისას.

თავისი გულწრფელი სურვილი პატივისცემისა რომ კადნიერებაში არ ჩამოერთვას, საკმაოდ ძლიერ არგუმენტს მიმართავს: ღარიბ გლეხთან მეფეს მით უფრო მიესვლება, რადგან თვით ქრისტე ღმერთმა პური კეთროვანის სახლშიც გატეხაო.

მეფე, უწყი, ისერებდა ქრისტე სიმონ კეთროვნისას.

შემდეგ გლეხი სახლთუხუცესს სთხოვს, უშუამდგომლოს მეფესთან:

მან შერმაზანს სახლთუხუცესს უთხრა: „შენ ხარ ჩემი ღონე,
მოახსენე ერთი სიტყვა, უფრო ნელარ დამაღონე“.

იგი მეტად ხელგაშლილია:

თავი, სახლი, საქონელი ყველა თქვენს წინ მოვიძღონე.

განსაკუთრებით კოლორიტულია ქართველი გლეხის გულალალი თხოვნა: „ერთი ღვინო დამილივეთ“. მეფეც თანხმდება, რადგანაც:

„ვსთქვი, თუ, რალა გაეწყობა ასრე გულით მოპატიჟესო“, და გა-
უცია განკარგულება:

მო, ვეწიენთ მხიარულსა, ნურას უზამთ სიპატიეს.

გახარებული გლეხი გულუხვად უმასპინძლებდა სტუმრებს, გაშ-
ლის შესანიშნავ სუფრას. წარუდგენს უძვირფასეს განძს, ცხრა
მემკვიდრეს („მოიყვანა ცხრა ყმაწვილი აკვნებითა შიგ ჩაქრული“)
და შეავედრებს, რათა გამოიყენოს მეფემ ქვეყნის სამსახურში:

ვიცი, არას არ შეიძლენი ძლენი გიძლენა თუცა სრული,
სრულამც თქვენა გენაცლების დედამაიან თქვენთვის სრული,
შენის კიარის ჩვენ სანაცვლოდ სული გეკონდეს ამოსრული.

ეს ეპიზოდი სტუმარ-მასპინძლობისა ორგანულადაა ჩართული
მთლიან თხრობაში და იძლევა ნათელ წარმოდგენას ჩვენი ყოფის
ერთ-ერთ მხარეზე. ასევე მიმზიდველად და ცოცხლად აღწერს „გა-
ბაასებაში“ არჩილი ბურთაობის, თევზაობისა და ნადირობის სუ-
რათებს. ნადიმის, ბურთაობისა და ნადირობის ეპიზოდების გად-
მოცემასთან დაკავშირებით არჩილი ხშირად ხატავს ზაფხულის და
შემოდგომის პეიზაჟებს. ბუნება უაღრესად ფერადოვნად და მდიდ-
რულადაა დახატული. რუსთველური მანერით აქვს არჩილს და-
ხატული ნადირობის სურათი:

სულ დიდი ჭოგი მოვიდის, ანგარიშს ვერ ავილებდით,
ვირ არ მოვიდით ნადირზედ, მშვილდს აქ არ ამოვილებდით,
მიეესროდით და მიეპოცდით, მინდორს სისხლითა მივლებდით,
ამდენი მოკვდის ნადირი, სრულ თან ვერ წარმოვილებდით.

არჩილი თვით იყო შესანიშნავი მონადირე, მას ამისათვის ბავ-
შეობიდანვე წვრთნიდნენ, ამიტომ ასე დამაჯერებლად აგვიწერს
ნადირობის ეპიზოდებს. საერთოდ არჩილი კარგად იცნობდა რო-
გორც თავადაზნაურობის, ისე გლეხობის ცხოვრებას. ამით აიხსნე-
ვა, რომ „გაბაასებაში“ არაერთგზის ეხვდებით ჩვენი ყოფა-ცხოვ-
რებითი მხარეების ამსახველ სურათებს.

ქართველ გლეხობასთან დაახლოებული არჩილი საფუძვლია-
ნად იცნობდა მდიდარ ქართულ ზეპირსიტყვიერებას, განიცდიდა
მის გავლენას, ხშირად იყენებდა ხალხურ თქმებსა და ანდაზებს.
არჩილის მდიდარ ლიტერატურულ მემკვიდრეობაში ქართული ზე-
პირსიტყვიერების კვალი განსაკუთრებით თეიმურაზისა და რუს-

თაველის „გაბაასებაში“ შეიმჩნევა: კონსტანტინეს ნამოქმედარის შესახებ არჩილი შენიშნავს: „მთქმელთა და გამგონთ ორთავე სანაღვლოს ცრემლთა სადენსა“. ეს გამოთქმა უნდა უკავშირდებოდეს ქართული ზღაპრების სტერეოტიპულ დაბოლოებას:

ელასა, მელასა,
პიქა შეკიდა ყელასა,
მთქმელსა და გამგონებელსა
ღმერთი გწყალობდეს ყველასა!

რიგ შემთხვევაში არჩილს სიტყვა-სიტყვით აქვს გამოყენებული ქართული ანდაზები:

რასა იქ, კარგო გიორგი, რას ვთესავთ, მოვიმოკთაო.

ანდა:

უთქვამს ვისმე, ძველს შარას და ძველს მოყვარეს ნუ დააგდებ.

ასევე:

მაგრამ ძველად ნათქვამია, ომი სამზღვარს მესამზღვრესა.

ზოგჯერ ხალხური ანდაზა მცირედი ცვლილებებითაა წარმოდგენილი, ეს გამოწვეულია ლექსის სტრუქტურით, ანდაზის შინაარსი კი უცვლელად არის დატოვებული:

ნათქვამი არის, ხილია წინ მომავლისა დანახვა.

„გაბაასებაში“ შემონახული ქართული ანდაზები იმ მხრივაც მნიშვნელოვანია, რომ ისინი უნდა მივიჩნიოთ ადრეულად ფიქსირებულ ნიმუშებად.

არჩილის პოეზიის ხალხურ სიტყვიერებასთან სიახლოვეს ადასტურებს მის დიდ ეპიკურ ქმნილებაში ჩართული არაქები. იგი არაქებს იყენებს როგორც ზეპირსიტყვიერებიდან, ისე ლიტერატურული წყაროებიდან („ქართლის ცხოვრება“ და „სახარება“). არაქებს პოეტი იმარჯვებს რაიმე დებულების საილუსტრაციოდ. არაქები ამავე დროს თხრობას უფრო ლალსა და საამო სასმენელს ხდის. ეზოპეს ენით საუბარი არჩილის მეტყველების ერთ-ერთი ნიშანდობლივი თვისებაა.

თეიმურაზისა და რუსთაველის „გაბაასება“ წარმოადგენს ალორძინების ეპოქის ერთ-ერთ შესანიშნავ ძეგლს, რომელშიაც არჩილმა ჩამოაყალიბა მნიშვნელოვანი ლიტერატურული შეხედუ-

ლებები, ასახა ჩვენი ისტორიული სინამდვილე, აღძრა ეროვნული და სოციალური საკითხები და გამოავლინა მშრომელთა ყოფისა და ზეპირსიტყვიერების ღრმა ცოდნა.

არჩილის მდიდარსა და მრავალფეროვან შემოქმედებაში ეროვნულ და სოციალურ პრობლემასთან ერთად საგანგებო ადგილი უჭირავს დიდაქტიკას, ეთიკის პრობლემებს. გარკვეულმა სოციალურ-ეკონომიკურმა და პოლიტიკურმა ვითარებამ, სახელმწიფოს დაქსაქსულობამ, არასტაბილურმა საზოგადოებრივმა მდგომარეობამ ძლიერ იმოქმედა მოსახლეობის მორალზე. უცხო ტომების მომძლავრებას თან მოჰქონდა უცხოური ზნეობრივი თვისებები, შინაურმა აშლილობამ და სოციალურმა ძვრებმა გამოიწვიეს ტრადიციული ჩვევებისა და შეხედულებების რყევა და ცვალებადობა. ესაა მიზეზი, რომ არჩილის შემოქმედებაში განსაკუთრებით მწვავედ დგას ზნეობის საკითხები. მორალური სიმტკიცის, ტრადიციულად ნაანდერძები მაღალი ზნეობრივი თვისებების დაკარგვა, ანდა მათი შებღალვა პატრიოტ პოეტს ეროვნული გადაგვარების გამოხატულებად მიაჩნია, ამიტომ ის განსაკუთრებული ბეჯითობით იხილავს ზნეობრივ პრობლემებს. არჩილი გვევლინება დიდი მოქალაქეობრივი პასუხისმგებლობის მქონე დიდაქტიკოსად. ზნეობრივი პრობლემები მთელი სიღრმით არის დასმული ძირითადად ოთხ თხზულებაში: „საქართველოს ზნეობანი“, „ლექსნი ასეულნი“, „ლექსნი ასნი ორმუხლნი“, „ლექსნი ასდაათნი“, რომლებიც, შეიძლება ითქვას, წარმოადგენენ ერთ მთლიან ნაწარმოებს. აღნიშნულ პრობლემას ქართული განმანათლებლური სკოლის ფუძემდებელი არაერთგზის ეხება სხვა ნაწარმოებებშიც, მაგრამ „საქართველოს ზნეობანის“, ისევე როგორც „ლექსნი ასეულის“, „ლექსნი ასნი ორმუხლელისა“ და „ლექსნი ასდაათნის“ ძირითად იდეურ შინაარსს მხოლოდ და მხოლოდ დიდაქტიკა წარმოადგენს. დარიგება, შეგონება გამოწვეულია სწორედ იმ გარემოებით, რომ ავტორი ხედავს მის თანამედროვეთა ზნეობრივ გადაგვარებას. ამიტომ ზემოთ ჩამოთვლილ ნაწარმოებებში ჩვენ უნდა დავინახოთ იმდროინდელი ცხოვრების რეალისტური სურათი, ერთის მხრივ, და, მეორეს მხრივ, ავტორის მიზანი, ამ სავალალო მდგომარეობიდან თანამედროვეთა ხსნისა. „საქართველოს ზნეობანი“ ერთგვარი რეალისტური ნაწარმოებია, რომელშიაც ნეგატიურად ასახულია ჩვენი ყოფა.

საგულისხმო ფაქტია, რომ არჩილმა არა მარტო ჩამოაყალიბა თეორიული პრინციპები „მართლის თქმისა“, არამედ დარიგებისა თუ ყვედრება-სამღურავის სახით ასახა ჩვენი ყოფის სურათები, გამახვილა ყურადღება თანამედროვეთა საჭირობოტო საკითხებზე და ზნეობრივად გადაგვარებულთა მხილებით წარმოგვიდგინა იმდროინდელი სინამდვილე. დიდაქტიკური ტენდენციების ნაწარმოებები შეიძლება განხილულ იქნას, როგორც თავისებურად რეალისტური ნაწარმოებები. ამ ნაწარმოებებში არ არის მოცემული სინამდვილის ფართო ასახვა, მაგრამ ვხედავთ ცხოვრების სხვადასხვა კონკრეტული მხარის ჩვენებას. პოეტის გულისწყრომას უპირველესად იწვევს თანამედროვეთა უზნეობა. არჩილი ღრმა გულისტკივილით ჩივის თანამედროვეთა ზნედაცემულობის გამო:

ვერ ხედავთ, მარტო ჩვენს ჟამში, ჩამდენი ავი რამ იქმნა.
რა ცრუ ფიცობა, რა ზავა, უნაბუსობა, რა ლიქნა.

საზოგადოების მორალური დაცემა იმდენად სახიფათო გამხდარა, რომ არჩილი აღშფოთებით ამბობს:

რანი ვართ კაცნი? ცენდრეკნი, არა თუ საწყალობელნი,
წუწენი, მიმდონი სოფლისნი, თვისის სჯულისა მგომბელნი,
მოთნენი, თათა ვერ მხედნი, მეგობართ მაგინებელნი.
უნდოთა ყოვლთა ბრძენთასა ან ქვე რას გვმოხენ მშობელნი?

ეს უკიდურესი განზოგადოებაა, მაგრამ არჩილის მკაცრი განაჩენი გამოწვეულია იმით, რომ თანამემამულეთა ზნეობრივ მანკიერებას ის თვლის ეროვნული სიმტკიცის რყევის მიზეზად. ჭეშმარიტად დიდი მამულიშვილი პოეტი მოქალაქეობრივ და ეროვნულ მოვალეობად მიიჩნევს, რომ ყოველი მოვლენა რაც უნდა უსიამოვნო და შემაწუხებელი იყოს, აგვისახოს თავისი ბუნებრივი ფერებითა და თვალის ახვევის გარეშე. „კარგია ავი არ მითქვამს, არც შინაგანად კრელადა“, ამბობს მშობლიური ქვეყნის მოჭირნახულე პოეტი. ამასთანავე არჩილი მიზნად ისახავს სწორად წარმართოს ერის ზნეობრივი ცხოვრება. ამიტომაც მისი შემოქმედების ერთერთი არსებითი მომენტთაგანი დიდაქტიკაა.

ქვეყნის კეთილდღეობის საფუძვლად არჩილს მიაჩნია ცივილიზაცია. ამიტომ განსაკუთრებით ამახვილებს ყურადღებას სწავლავანათლების, „მწიგნობრობის“, ცოდნის საჭიროებაზე. საგულის-

ხმოა, რომ განსწავლელი პირისაგან არჩილი მოითხოვს უცხო „ენი-
სა და წიგნის“ ცოდნას. უცხო ერთა კულტურის გაცნობა და მისი
მიღწევების გადმონერგვა მშობლიურ ნიადაგზე მას საშუაარსაქმედ-
მიანი, რადგანაც, არჩილის აზრით, ეს ხელს შეუწყობს ეროვნუ-
ლი კულტურის აღორძინებას. არჩილი დაბეჯითებით აცხადებს:

ენა და წიგნი რამდენი ვინც იცის, ესეც იმდენად
ჩავადოთ თვითო ზნეობად, სხვის ქვეყნის ამბავ მოსმენად,
მამ ერთად როგორ ვიტყოდეთ, იკითხონ სხვადასხვა ენად.
ვის სხვას ვერ ასმენს, ის ისმენს, იქ დაიწყებენ მიდენად.

არჩილი ამბობს: მხოლოდ ქართულის ცოდნით ვერ მიიღებს ადამიანი ფართო და საფუძვლიან განათლებას: „ბევრი სხვაც უნდა იცოდეს, სრულ არ უზნობდეს ქართულად“. უნივერსალური განათლების მოტრფიალე სავალდებულოდ მიიჩნევს „გარეშე“ (ე. ი.) საერო წიგნების კითხვასა და შესწავლას. დიდი პედაგოგიური აღლოს მქონე პოეტი, შესანიშნავად აყალიბებს სწავლების პრინციპებს:

მსწაველი მოსწავლეებსა სასწავლოს არ გაუძნელებს,
მცირედ-მცირედის სწავლებით ძნელს საცოდნს გაუადვილებს,
ცოტა რამ კარგად ისწავლოს, გაუშვებს, მალ ახადილებს,
უწინ პატ-პატა სწავლებით ამ დიდრონს დააქადილებს.

მოყვანილი სტროფი საყურადღებოა ქართული პედაგოგიური აზროვნების ისტორიის თვალსაზრისითაც.

არჩილი ყველა განსწავლულსა და მწიგნობარს მოუწოდებს, არ დაიშურონ დრო და ენერგია ახალგაზრდობის აღსაზრდელად:

ვინ მეცნიერ ხართ, გვასწავლეთ და უმეცართა ისწავლეთ,
უღებ-ყოფასა ინანდეთ, რაც წინა ხანი გარდავლეთ.
თუ ვინ რა კაი იცოდეთ, შეიღებრ სხვათაცა ასწავლეთ.

შვილების წესიერად აღზრდას არჩილი თვლის მშობელთა მოქალაქეობრივ მოვალეობად, ეს იმდენად დიდ სახელმწიფოებრივ საქმედ მიაჩნია, რომ მშობლებს ყოველგვარი დანაშაული და ცოდვა შეიძლება ეპატიოს, თუკი მათ წესიერად აღზრდილი, ღირსეული მოქალაქე მისცეს ქვეყანასო.

მისივე დედ-მამა ცხოვრების, რა გინდ რომ იყოს ცოდვილი, ვინც შვილი კარგად დაავდოს, ზნე-სრული, კარგად გაზრდილი.

ადამიანის მოქმედებაში ავტორი უმთავრეს პასუხისმგებლობას აკისრებს აღმზრდელს და არა თვით აღზრდილს, რადგანაც აღმზრდელი არის აღსაზრდელის ჩამოყალიბებელი, მისი ძირითადი ჩვევებისა და ქცევის განმსაზღვრელი. ამიტომაც, რომ კონსტანტინეს შემზარავ მოქმედებაში არჩილი, როგორც ვნახეთ, აღანაშაულებს არა თვით კონსტანტინეს, არამედ მის აღმზრდელებს, რადგანაც მათ განაპირობებს კონსტანტინეს ველური ბუნება.

არჩილის იდეალია ღრმად განსწავლული პიროვნება, ის ჰიმნს უძღვნის სიბრძნეს:

სიბრძნეს ვერ სწორავს ვერა რა, არც ისე მოსახმარია,
მისი ნაყოფი ბევრია, ძირი აქვს არ გამხმარია,
სად წახვალ, თან გამოგყუებათ, საგზალათც მგონ სამხარია,
სხვა დაგჩეხა და ის არა, გვერდთ გახლავს, ცათ კამარია.
... სიბრძნით მის ალავს რაც ჰხამდეს, მის საქმის მომგონებია.
... სიბრძნე სჯობს, თორემ უთუოდ ზნეობა ყველა კაია.
... ამად დაეშურდი სიბრძნესა, მისი ვარ ესრეთ მკობარია.

სიბრძნეში არჩილი გულისხმობს არა მარტო ბუნებრივ ნიქსა და გონიერებას, არამედ ღრმა და ფართო განათლებას, რომელიც სისტემატური სწავლით უნდა მიიღოს ადამიანმა:

სიბრძნე ის უფრო მტკიცეა, ვის ოსტატი ჰყავს, ასწავლის.
სიბრძნე არის სამუდამო, სიკვდილამდინ ვერ გააგდებ.

არჩილის მიერ ასე საგანგებოდ ყურადღების გამახვილება სწავლა-აღზრდის საკითხებზე გამოწვეული იყო ეპოქის მოთხოვნილებით. არჩილის მიერ აღძრული პრობლემა შემდეგ შემოქმედებითად განავითარეს არჩილისავე აღზრდილმა სულხან-საბა ორბელიანმა და, განსაკუთრებით, დ. გურამიშვილმა.

მართებულად შენიშნავს აკად. ს. ჭანაშია: „საერთო განვითარების სისრულისათვის არჩილს მხოლოდ გონების გაწვრთნა საკმარისად არ მიაჩნია: მისი აზრით, საჭიროა აგრეთვე ერთგვარი ესთეტიკური განათლება. ამ უკანასკნელს ეკუთვნის: „სიმღერა და დასდებელი“, „ქარგი კმა და თან უსული“ (ე. ი. ლამაზი), მუსიკა, სხვადასხვა ცეკვა“¹.

¹ ს. ჭანაშია, შრომები, ტ. I, 1952 წ., გვ. 502.

ბრძენი პედაგოგი ახალგაზრდებს — ცხოვრებაში გამოუცდელთ — მოძღვრავს ზოგადმორალური პრინციპებით. იგი ყველასაგან მოითხოვს სიღინჯეს, ყოველი საქმის მოწესრიგებას, ყველა შესაძლებლობის გათვალისწინებას და გადაწყვეტილების აუჩქარებლად გამოტანას. ადამიანს განსაკუთრებული თავშეკავებულობა მაშინ მართებს, როდესაც იგი აღელვებული და განრისხებულია, ასეთ დროს ემოციური განწყობილებით იგი ადვილად კარგავს წონასწორობას და მისი მოქმედება თუ შედეგებზე გაუმართლებელი იქნება. ამიტომ ადამიანმა უნდა დაიოკოს ვნებათა ღელვა და დამშვიდებულ, გონებაგანათებულ მდგომარეობაში მყოფმა გამოიტანოს გადაწყვეტილება. პოეტი ცხოვრების დიდი გამოცდილებით დამარწმუნებლად შთააგონებს მსმენელს:

სიჩქარით კარგად ნაქმარი საქმე არ მოვა ბოლოსა,
ვინც აუჩქარდეს სოფელსა, აკომლდეს, აებოლოსა,
დაჟინებისა მოყვასი დაემხოს, დაებოლოსა,
სჯობს ავის საქმის შემოცდა კარგსა არ დაებრკოლოსა.

და იქვე მრავლისმეტყველად დასძენს: „თუ სოფელი შენ არ მოგყვეს, შენ გიხმს მისკე მიიზიდო“. არჩილისეულ ყოველ დამოძღვრებაში სიკეთის იდეა ბატონობს, იგი დაბეჭითებით შთააგონებს მსმენელთ, რომ აუცილებელია უნივერსალური, მრავალსახოვანი განათლების მიღება და სიკეთისადმი სწრაფვა. ადამიანი არ უნდა აჰყვეს ბოროტ ცთუნებას, სულგრძელად უნდა დასძლიოს იგი და სიკეთისათვის იღვწოდეს. ამით იგი დიდ სულიერ შვებასა და შინაგან კმაყოფილებას იგრძნობს:

ბევრი საქმე უნდა სცადო, თუ გინდა გამოიცადო:
ბევრი უნდა მოითმინო, ავი კარგად მოიცადო,
ავი საქმე, ავი სიტყვა გულთ აღარ გაიცადო,
რა ესე ჰქმნა, დახალისდე, ნაწველმა გამოიცა დო.

არჩილის დიდაქტიკური კონცეფციით, მორალურად ამაღლებული, განსწავლული და გონებრივად მომწიფებული ადამიანი ფიზიკურად სრულყოფილი უნდა იყოს. ჯანსაღი სხეული ჯანსაღი სულითაა შემკული. ფიზიკური წრთობა ადამიანმა უნდა მიიღოს, დახელოვნდეს ნადირობასა და სპორტულ ვარჯიშში:

ღია კარგია სხეებიცა ზნეობა-საქციელები,
მშვილდ-ისარი და ბურთობა, ორივე ცხენ ფიცხელები,
რადობრავანს და გადრზედა მარჯვეთ იმხაროს ხელები,
წავლა-წამოვლა, ცხენს ჭდომა მწვედ ვარგა ნასახელები.

ფიზიკური მომზადება ბრძოლისუნარიანს ხდის მებრძოლს, ხოლო
მეომრობა და სარდლობა არჩილს ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ზნედ
მიაჩნია:

...სარდლობა, ზავთი სარჭლისა, ღლე და ღამ დაუზარობა,
...რაზმის გაწყობა კარგგვარად, აგრევე ნადირობისა.

მეორე ნაწარმოებში „ლექსნი ასდაათნი“, რომელიც ფაქტიუ-
რად წარმოადგენს „საქართველოს ზნეობანი“ გაგრძელებას, დეტა-
ლურად აყალიბებს იმ თვისებებს, რომელნიც უნდა ახასიათებდნენ
მებრძოლებს:

დიდადვე შემირაცხია მხედრობის კარგ გაგებისა,
შიში უფლისა, პატრონის ერთგულად განსაგებისა,
სისხლთა დანთხვეად მზა-ყოფნა, სულ წოლა არ საგებლისა,
ყოვლთა სწორებით მიგვაჩანს ღლე ერთი სიტყვის გებისა.

პოეტი აქვე სძრახავს ისეთ მხედრებს, რომელთაც დავიწყნიათ თა-
ვიანთი მოვალეობა:

მხედართაგან რა წესია სრულ ჩონგური, ვარადაო?
მთიდამ გბრძვიან, რა ხელი გაქვს შენ სასმელად ბარადაო?
სარდალი ხარ, არას ნაღღობ, დაგაყენეს მაშ რადაო?
თუ ქაზნობდე, ვით გახსენონ მეგობართა კარგადაო?

არჩილის ზნეთ-სწავლა ეხება ყველა საქმიანობისა და სოცია-
ლური მდგომარეობის წარმომადგენელს. მწერალს მხედველობაში
ჰყავს როგორც გლეხი, ისე თავადი, როგორც ხელოსანი, ისე ვა-
ჭარი, როგორც მხედარი, ისე მღვდელი; „საქართველოს ზნეობა-
ნი“ ერთგვარი ეთიკური კოდექსია, რომელშიაც ჩამოყალიბებუ-
ლია ქცევის ნორმები და რომლითაც ყოველდღიურ ცხოვრებაში
უნდა ხელმძღვანელობდეს ადამიანი. მაინც არჩილის ეთიკური შე-
ხედულებები გამომხატველია ფეოდალური არისტოკრატიის თვალ-
საზრისისა. არჩილის ზნეობრივი მოძღვრება, უპირველეს ყოვლი-
სა, ფეოდალური კლასის ინტერესებს ემსახურება.

არჩილის აზრით, ყმის მალაღზნეობრივობა მდგომარეობს ბატო-

ნისადმი მორჩილებაში, პატივისცემასა და მოკრძალებაში, არჩილი მოუწოდებს, „ბატონს ვაამო“-თო და გამაფრთხილებლად აცხადებს, რომ ბატონყმური ურთიერთობა საპატიო ურთიერთობაა:

ბატონ-ყმური ლაპარაკი სხვა არის და სხვისა სხვაა,
ჩამორთმა და მოხსენება, ზოგჯერ სიტყვის შენახვაა,
სწორ უფროსულ-უმცროსულსა ქართულსაც აქვს დასახვაა;
ვინცა იცის, ყველაყაი ბევრის საქმის მონახვაა.

პოეტს სასტიკი განაჩენი გამოაქვს იმათ მიმართ, ვინც ბატონის ნათქვამს საიდუმლოდ ვერ შეინახავს:

ვინ ბატონის საიდუმლო სიტყვა გარეთ გაიტანოს,
ძირში ენა ამოართოს, კლიტე თან ამოატანოს.

ყმას მართებს ბატონთან მოკრძალებული, წინდახედული საუბარი:

როცა პირმან კალნეირი პატრონს სიტყვა შეჰკადროსა,
ვერა სცნობდეს შესატყვისისა სიტყვა-მკვერსა მას მის ღროსა.

ყმის ყოველი ქცევა ბატონის გონება-განწყობილებასთან უნდა იყოს შეფარდებული. ყმას არა აქვს უფლება დამოუკიდებელი მოქმედებისა, მისი მიზანთა მიზანი უნდა იყოს ბატონის კარგ გუნებაზე მოყვანა:

ბატონი თუ ჯდეს მოწყენით, უთქმელად დასულებული,
ნურც შენ იცინი, მასთანა ღუმენი სულდალებული.
კალნეირება თუ გქონდეს, რა ნახო სუფრა დებული,
ეცადე, ტბილის სიტყვითა იხილო გაღიმებული.

ბატონის ყურადღების მიპყრობა შეიძლება მხოლოდ და მხოლოდ თავგანწირული სამსახურით, ყმის ღირსება განისაზღვრება იმისდა მიხედვით, თუ რამდენად დაუზარელად, თავდადებულად ემსახურება ბატონს.

ბრძანების მსწრაფლ მოსმენა და დაუზარლად შესრულება, — აი, რაა ყმის მოვალეობა, მისი კარგი ზნეობა.

ბატონისაგან მცირედ გამეტებული საჩუქარიც დიდ წყალობად უნდა მიიჩნიოს და დახარბებით ჩამოართვას, რადგან ეს მისთვის ბედნიერებააო. ასევე სიხარულს უნდა ჰგვრიდეს ყმას, თუ მას ეძლევა საშუალება, თავისი ნაოფლარი მიართვას ბატონს ძღვნად:

თუ რამ ბატონმა გიბოძოს, ორის ზელით ჩამოართვი,
აგრევ შენგან მისართმევი ორითივე მას მიართვი..

საყურადღებოა, რომ ბატონთან ურთიერთობისას გარკვეული ეთიკეტის დაცვაში არჩილი მოითხოვს ზომიერებას. ყმა უნდა გამოხატავდეს მორჩილებასა და პატივისცემას, მაგრამ ადამიანურ იერს არ უნდა კარგავდეს, გულის ამაზრზენ მლიქვნელობასა და მონურ ხასიათს არ უნდა ამჟღავნებდეს:

ბატონის დარბაზის კარი რა გინდ რა მაღალი იყოს,
თავმოხრით უნდა შევიდეს, არც ლაჭში თავი გაიყოს.

უკიდურესად თავდამამცირებელი ეს უკანასკნელი საქციელი ისეთივე შეუფერებელი და უხამსია, როგორც ქედმაღლობა და ამპარტავნობა ბატონის წინაშე. ბატონისადმი სამსახურს ისევე სახალისო და სავალდებულოდ სახავს არჩილი, როგორც შვილისაგან მამის სამსახურს. ურჩი მსახური, მონა, რომელიც სიხალისეს არ იჩენს ბატონისადმი სამსახურში, აუცილებლად უნდა დაისაჯოსო. მორწმუნე პოეტი ასეთ მონას ღვთაებით აშინებს.

გარკვეული პოლიტიკურ-ეკონომიკური პირობებით გამოწვეული სოციალური ძვრები, ფეოდალური კლასის სტაბილური მდგომარეობის რყევა მეტად აფიქრებს პოეტს და შეშფოთებით ათქმევინებს:

უზრონი განგვილადეს, უმეცარი პატივს იცნეს.

არჩილს თითქოს ბუნებრივად მიაჩნია დაბალი სოციალური ფენის წარმომადგენელთა ხელმოკლედ ცხოვრება, მაგრამ მდიდართა გაღარიბებაში დიდ სოციალურ უკუღმართობას ხედავს: მდიდარი თუ ვინ დავარდეს, გლახაკთან უფრო ბრალოა.

განსაკუთრებით დამაფიქრებელია არჩილისათვის, რომ ყმები გაურბიან ბატონს, თავისუფლებისაკენ ისწრაფვიან და ბატონი რჩება საკუთარი თავის ამარა:

ბატონს გახდის უყმოდ და ყმას ოხრად დასეპს უპატრონოს,
უმისობა გულს სდაღვდეს, მედამ უნდა სულთქმით რონოს,
გმობდეს მისსა სიოცხლესა და უბედურს ეტლსა კრონოს,
თუმც სხვა შოვნოს საპატრონოდ, მისებრ ველარ უპატრონოს.

დღეს გულუბრყვილოდ გამოიყურება არჩილის ზრუნვა და წუხილი იმის გამო, რომ ყმა დარჩება უპატრონოდ, რომ ბატონის მფარველობის გარეშე დარჩენილი ყმის არსებობა საბედისწერაა;

ხოლო ახალმა ბატონმა, რომელსაც გაქცეული ყმა შეათარებს თავს, ვაითუ „მისებრ (ე. ი. ძველი ბატონსავით) ველარ უპატრონოს“. ასეთი „კეთილი“ რჩევით უნდა არჩილს შთააგონოს ყმას ბატონისა და მეფისადმი მორჩილება: მეფესთან შესიტყვებისა და ურჩობისათვის გარდაუვალია სასჯელი, ზედმეტია ფიქრი გაქცევაზე.

ეტყობა: აღნიშნულ ეპოქაში ყმის გაქცევა ხშირი ყოფილა და ამის გამო ნერვიულად ლაპარაკობს არჩილი ამ საშიშროების შესახებ. მეფე შეუვალია, მისი უფლებები განუსაზღვრელია, მისადმი უსიტყვო მორჩილება და უღრმესი პატივისცემის გამოხატვა თვით ღვთაებისაგანაა დაწესებულიო:

მეფეთა უწინ ხსენება მანცა თქვა დანაწესარი.

ერთ-ერთ ღარიგებაში არჩილი მკაცრ ფეოდალად გამოიყურება. ის მონისა და ყმის ფიზიკურად დასჯასაც კი მოითხოვს:

სიმძლავრე, კვერთხი და ტვირთი, სამივე წესია ვირისა.

პური, სწავლა და საქმენი — მონისა არ ერთ-კვირისა,

შერისხვა ურჩთა, წყალობა — ვინ კარგად გაიკვირისა.

რას კარგს იქს ხელ-ქვეშა მყოფნი პატრონის გულად ძვირისა.

უღელი და აპეური კარგად მოსდრეკს მაღალს ქედსა,

აგრევ მონას გვემა გვერდსა, ურჩისა საქმით ენა-ყბედსა.

მიუხედავად მონისადმი ასეთი სიმკაცრისა, პროგრესულად მოაზროვნე არჩილი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს ადამიანის პიროვნულ ღირსებას. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ქართველ განმანათლებელთა მამამთავრის, არჩილის მსოფლმხედველობაში შეინიშნება ერთგვარი წინააღმდეგობა. ერთის მხრივ, ის გვევლინება მკაცრ ფეოდალად და იძლევა ამ კლასის პოზიციებიდან გამომდინარე ღარიგებებს, მეორე მხრივ, განმანათლებლური იდეებით აღჭურვილი, პუმანისტი პოეტი ერთგვარად უარყოფს სოციალურ შეზღუდულობას და წინ სწევს ადამიანის პიროვნებას, მის პირადულ ღირსებას. არჩილმა ერთმა პირველთაგანმა წამოჭრა პიროვნების თავისუფლების საკითხი და ამ თვალსაზრისის დაცვაში ისეთი გაბედული ნაბიჯი გადადგა და ისე შორს წავიდა, რომ თვით მეფეს დაუპირისპირა მონა. კიდევ მეტი, ამ უკანასკნელს უპირატესობასაც კი ანიჭებს, თუ ის თავისი პირადული თვისებებით აღემატება მეფეს: სჯობს მონა ბრძენი უგუნურს მეფესა მოხუცებულსა.

არჩილის ეს უაღრესად ჭანსალი აზრი შემდეგში გაიზიარა და განავითარა მისმა დიდმა მემკვიდრემ სულხან-საბამ¹. სულხანის აფორისტული თქმა „მრავალნი მწყემსნი უმჯობესი არიან უგვანთა მეფეთაო“, როგორც ვხედავთ, სათავეს არჩილიდან იღებს. საგულისხმოა, რომ, არჩილის აზრით, მეფეს თავისთავად უნდა გააჩნდეს ღირსებები: სიბრძნე, გამჭრიახობა და მოღვაწის თვისებები, თორემ მხოლოდ გვარიშვილობა ვერას არგებს.

„მეფეს გვირგვინი ვერ ბძენ ჰყოფს, ბუნებით თუ არ ჰქონდესა“, — ასეთი აზრის განვითარება მოცემულ ეპოქაში მნიშვნელოვანი მოვლენა იყო. ეს გახლდათ ახალი გაბედული ნაბიჯი სოციალური პრობლემის სფეროში, მაგრამ აღნიშნული დებულებები მაინც შემთხვევითია. ისინი უფრო ეთიკური პრინციპებია, გამოთქმული ჰუმანისტი მოაზროვნისაგან, და არა არსებული სოციალური სინამდვილის დღის წესრიგში დაყენებული საბრძოლო პრობლემა. არჩილი იმდენად მჭიდროდ და ორგანულად, მთელი არსებით იყო დაკავშირებული თავის კლასთან, რომ, მიუხედავად ზემოთ მოყვანილი მისი პროგრესული აზრებისა, შინაგანად მაინც ვერ ეგუებოდა მეფის უფლებებზე მონის პრეტენზიას. უაღრესად უშუალო და გულწრფელია არჩილი, როდესაც ამბობს:

მონისაგან ვით ეგების მეფობისა ნდომა ყოვლად?

როს გონებამ ეგ გიზრახოს, სტან ეშაქის ხარ აწყოლად.

აქ უკვე მოაზროვნე პოეტი ადგილს უთმობს უფლებამოყვარე ფეოდალს, რომლის აზრითაც მეფობის უნარით დაჯილდოებულია მხოლოდ ღვთისაგან განწესებული პიროვნება და მონისა თუ ყმის ოცნება დიდგვაროვნათა ცხოვრებაზე მხოლოდ კადნიერებაა:

მეფე სიმართლის მსაჯული ღვთისაგან დაიბადება.

აღნიშნული პრობლემის გადაწყვეტაში არჩილი დიდ შინაგან ჰიდილს განიცდის. მასში ბობოქრობს სხვადასხვა საწყისი. მის წინაშე მწვავედ დგას პიროვნებისა და გვარიშვილობის პრობლემა. საბოლოოდ ის ნახულობს ერთგვარ გამოსავალს. თუმცა მისთვის

¹ მართებულად შენიშნავს ივ. ლოლაშვილი, რომ სულხან-საბა ორბელიანის სოციალური შეხედულებები ბევრადაა დამოკიდებული არჩილზე (ივ. ლოლაშვილი, ს. ს. ორბელიანის ლიტერატურული მოღვაწეობიდან, 1959 წ.).

ძირითადია გვარიშვილობა, დათმობაზედაც მიდის, პირადულ ღირსებებსაც უწევს ანგარიშს. თუ ადამიანი განსწავლულია, მას ეძლევა შესაძლებლობა დიდგვაროვანთა წარმომადგენლებთან გატოლებისაო:

კაცი უნდა ან გვარად და ან სწავლაში გაიზარდოს,
თუ სიბრძნეში გაიწვრთნების, უგვაროვანც გაივარდოს,
უგვარო თუ არას იწვრთნის, სიკეთე ვით გაიმარდოს?

ამრიგად, გარკვეული კლასობრივი პოზიციების მტკიცედ დამკველ არჩილისათვის უცხო არ არის ჰუმანისტური თვალსაზრისი სოციალურ საკითხებში; კლასობრივი მდგომარეობა არ ზღუდავს მას განავითაროს პროგრესული აზრები და წინ წამოსწიოს პიროვნების თავისუფლების იდეა.

კონკრეტულ შეგონებებთან ერთად არჩილი იძლევა ზოგადი ხასიათის რჩევებსაც. იგი მსმენელებს წარმოუდგენს გონებრივი განვითარების შესაძლებლობებსა და საფეხურებს:

ეს ვეკვბო შენცა იცოდე, კაცს რას დროს სიბრძნე უწესებს,
ოცდაათს წელიწადს იმატებს ახალ ჰეჟას, ცოდნას დასადარებს,
ორმოცამდისი დადგება, არ იკლებს, ამაღ ითავებს,
მერმელა წაეა კლებაზე, ოდითგან ველარ ისავსებს.

და იქვე დასძენს, რომ ადამიანი მარად უნდა იღებდეს განათლებას:

დასტურ თქმულა, სიკვდილამდის კაცი ცოდნას ხამს იწვრთიდეს.

არჩილის დიდაქტიკა ეხება ადამიანის ზნეობის სხვადასხვა მხარეს. მისი იდეალია გამრჩე, კეთილშობილი და მაღალ-ზნეობრივი პიროვნება. არჩილის მოძღვრებით ადამიანის უცილობელი თვისება უნდა იყოს სიკეთე: „ისა კარგი ზნეობაა, ვინც გულით არვის ბოროტობს“. რუსთაველის აფორისტული თქმით: „რასაცა გასცემ შენია, რაც არა დაკარგულია“ არის შთაგონებული არჩილის შემდეგი შეგონება: „არც იცი, სხვისგან მიღებას მიცემა უკეთესია“.

გულუხვობა, ხელგაშლილობა ადამიანის დამამშვეენებელი თვისებებია:

იცით, საუნჯეს უხმარსა სჯობს გაცემული ყოველი,
ვით ცის გამხმარსა ჰაერსა ზომიერ წვიმით სოველი.
მართ უტყუი ბრძენიც ცუდია, თქვენც დაგმობთ, ამას მოველი,
ვითა მცონარსა მოღვაწე, სჯობს უტყვსა გამომეტყველი,
ქვეყანა არის ნაყოფთა მომცემი, გამომღებელი.

იქვე უმატებს: „მართებს ბრძენსა გონიერსა, რაც იცოდეს, არ მალავდეს“.

არჩილი ლაპარაკობს არა მარტო მატერიალური დოვლათის უხვად გაცემაზე, არამედ საკითხს აყენებს უფრო მაღალ პრინციპულ ასპექტში: ადამიანი უნდა ცდილობდეს, სხვას დახმარება გაუწიოს მორალურ-ინტელექტურ სფეროში. თავისი ცოდნა და დიდი გამოცდილება სხვასაც გაუზიაროს, სხვისთვისაც ხელმისაწვდომი გახადოს.

ადამიანის მამოძრავებელი უნდა იყოს პატიოსნება, სიმართლე: „ქიბედ მოიგე სიმართლე ყოვლისა კარგ კაცობისა“. სხვისადმი ზრუნვა და თავდადება ადამიანის აუცილებელი მოვალეობაა: კაცი უნდა ვით თავისა, სხვათაც აგრევე მოყვარე.

ბოროტება და შური საზოგადოების დამლუპველ მოვლენად მიაჩნია და ამიტომ უქადაგებს თანამემამულეებს:

ვერიდნეთ შურსა, ვეკრძალნეთ ცოდვასა მაკდინებელსა;
პატრონთა ორგულობასა, სიკდილის შემძინებელსა;
გესლოვანს ენას, უბრალოდ სისხლისა მადინებელსა.
ვამე სხვათ მწერთნელსა კეთილად, თავისა შემგინებელსა.

არჩილს რამდენიმე სტრიქონში ჩამოყალიბებული აქვს ადამიანთა ცხოვრების წესიერად წარმართვის სახელმძღვანელო მორალური კოდექსი. დიდი ქართველი დიდაქტიკოსის ნაწარმოებები „საქართველოს ზნეობანი“, „ლექსნი ასნნი ორმუხლედნი“ და „ლექსნი ასათნი“ წარმოადგენენ ერთგვარ ეთიკურ ტრაქტატს, რომლებშიაც ჩამოყალიბებულია ზნეობრივი ნორმები და რომელთა დაცვით თითქოს ადამიანი თავს დააღწევს საზოგადოებრივი ცხოვრების მრავალ მანკიერ მხარეს:

ნუ ვართ თვით სჯულნი, თვითნება და მეცლითა მოზღაპრენი,
ნუცა მლიქნელი, მცბიერნი, სიცრუის მოასპარეზნი,
ნუ ცალიერნი, კეთილთა წინ ნუ გვიტყს ცოდვის ზღვა-ბრპენი.
ვიყენეთ მშვიდი და მოწყალე, ნუ შურის მომპოვარენი.

ცულ ზნეობრივ თვისებათაგან თავის დაღწევის, ადამიანის გა-
მაჯანსაღებელ და გამასპეტაკებელ საშუალებად არჩილს მიაჩნია შრომა. შრომაში გართული ადამიანი ერთის მხრივ კეთილ საქმეს

ავეთებს და მეორეს მხრივ დაზღვეულია უზნეობისაგან, მას აღარ ძალუძს ბოროტება.

რუსთაველის ტრადიციებზე აღზრდილი არჩილი ადამიანის განსაკუთრებულად ამამაღლებელ გრძნობად მიიჩნევს მეგობრობას: „მეგობრის ბრძნის და სარწმუნოს არ იპოება ნაცვალი“. ვისაც ეს ამამაღლებელი გრძნობა არ გააჩნია, მასში საექვეთნო საერთოდ აღადამიანური თვისებების ძიება, ის არა მარტო საზოგადოებისათვის უსარგებლო პიროვნებად რჩება, არამედ უპირველეს ყოვლისა საკუთარ თავს ვნებს: „კაცი მოყვრისას მოშურნე მისგან თავს უფრო ივნებსა“.

არჩილი ძალიან ამახვილებს ყურადღებას ადამიანთა ურთიერთობაზე, ის დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს საზოგადოების წევრთა ურთიერთ გამტანობასა და თავდადებას, რადგანაც ეს მიაჩნია ერის კეთილდღეობის საფუძვლად. თავმდაბლობა, მოკრძალება ადამიანის დიდი ღირსებაა:

ოქროსა ცეცხლი გამოსცდის, კაცსა სიმდაბლის აღია.

ადამიანი უნდა იყოს პრინციპული და მიუკერძოებელი, მას უნდა ეყოს მოქალაქეობრივი სინდისი და გამბედაობა, აღიაროს საკუთარი ნაკლი და მაშინ დაძლევს კიდეც მას. მხოლოდ ვიწრო ბუნების, სულმოკლე ადამიანის თვისებაა სხვისი ნაკლოვანების გაზვიადება და საკუთარის მიჩქმალვა. ამიტომ დიდაქტიკური ტონით მიმართავს ის თანამემამულეებს: „შენსა ვერ ხედავ, სხვისასა აღვილად დაინახავა“.

კეკელიანი კაცი არ უნდა დაუკავშირდეს ცბიერ პიროვნებას, თუნდაც მან რაიმე სარგებლობა მოუტანოს, რადგანაც ცბიერი და ყალბი ადამიანი არაფრით არ იმსახურებს პატივისცემას. ვერავისადმი საზოგადოებრივი ზიზღი იქნება მისი აღზრდის, გარდაქმნის ერთადერთი საშუალება.

არჩილმა შესანიშნავად იცის, რომ საზოგადოებას დიდ ზიანს აყენებს სიხარბე და ავი ენა, იგი დამარწმუნებლად აცხადებს:

ვინ ენას სძლევს და მუცელსა, დიდი ნიჭი აქვს მადლისა,
ვინ ბოროტსა სძლევს, ხელთა აქვს სრულყოფა მას საწადილსა.

ასეთი ზოგადი შეგონების შემდეგ იძლევა კონკრეტული ხასიათის დარიგებას:

მეშაკი დღეის საქმისა ხვალისა მღები სცდებისა,
მის-მის დღის საქმე მის დღეს სჯობს, რადგან სოფელი სცდებისა.

არჩილის ზნეთსწავლება პასუხს იძლევა ცხოვრების ცალკეულ, პრაქტიკულ საკითხებზე. იგი კიცხავს „მემთვრალეობას“:

ღვინო საშვებლად გულისა კაცთათვის ბრძნად დაღებულა,
არა წარმრღენლად გონების და შფოთად დაბადებულა;
სვით ზომიერად, სალხინოდ, ვინ თქვენთვის გარდაღებულა.
კარგა გასინჯეთ, ნუ ბრძანებთ: რას მისდებ, ან მოდებულა.

კიდევ უფრო მეტი სიმკაცრით იბრძვის არჩილი ავი სენის — მექრთამეობის — წინააღმდეგ: „კაცს უნდა სძულდეს საფასე სხვის ქრთამად შემოძლეულნი“.

თვით სასულიერო წოდების წარმომადგენლები, რომელთაც აქვთ პრეტენზია ერის მოძღვრად ყოფნისა, თავს არ იკავებდნენ მექრთამეობისაგან. არჩილი მათ აფრთხილებს: „ნურავინ ქრთამით დაიპყრობს, ნურც დიდ-გვარობით საყდარსა“.

ადამიანის დიდ ნაკლად მიაჩნია არჩილს თავდაუქერელი, დაუფიქრებელი ლაპარაკი. ავსიტყვაობა ბევრი უსიამოვნების გამომწვევია:

ავის სიტყვის აღმოშვებად ენას შენსა კბილნი დაადგ:
გიჯობს, იწერტნა, დააღუმო, გარეღამეც ბაგე მიადგ.

არჩილის დიდაქტიკური პოეზია გამიზნულია სხვადასხვა სოციალური მდგომარეობის, სხვადასხვა პროფესიის წარმომადგენელთათვის. ის ერთნაირი გამბედაობით ტუქსავს ყმისა და ბატონის ზნეობას, ერთნაირი გულისხმიერებითა და მონდომებით არიგებს მუშასა და მხედარს, მღვდელსა და ვაჭარს; მაგრამ მისთვის მაინც მთავარი, ერის კეთილდღეობის საფუძველთა-საფუძველი არის მოზარდი თაობის აღზრდის საქმის მოწესრიგება. ცუდად აღზრდილი, ქვეყნისათვის გამოუსადეგარი შვილი დიდი უბედურებაა, ასეთის ყოლას სულ უყოლობა სჯობიაო; „უშვილოთა სჯობს სიკვდილი უკეთურთ შვილთა ყოლასა“, — ამბობს პოეტი. სამაგიეროდ მშობლებისა და ერის ბედნიერებაა კარგად აღზრდილი შვილი, ის იმედია დაუძლურებული მშობლისა: „შვილის სიკეთისაგან იხარებს მამა ძლეული“. ასეთ ზოგად, ფართო საზოგადოებრივი მნიშვნელობის სენტენციებთან ერთად, არჩილი აყალიბებს ყოველდღიური

ქცევის, ზრდილობის წესებს. ასე, მაგალითად: მარჯვნივ მჯდომ (სუფრაზე) ამხანაგს მონაცემი მარცხენა ხელით უნდა ჩამოართვა, და პირიქით (191—192). განმარტებულად მოსაუბრეებთან მისვლა არ შეიძლება მათა მიუწვევლად; მათ კი მართებთ გაირიონ საუბარში, ვინც შემოესწროთ (217—220). არ შეიძლება ჯდომის დროს ფეხის ფეხზე გადადება, ზურგის კედელზე მიყუდება. უზრდელობაა ადგომის დროს ხელის დაბჯენა, ან ლაპარაკი, როცა პირში რაიმე გიძევს. ყოვლად დაუშვებელია „ცხვირის გამოკრკნა“ და „კბილის საჩრჩელის“ ხმარება, „ავად გაღუუება“ (გაფურთხება) და „ცხვირის მოხოცა“. ფრთხილად უნდა იარო, რომ „წინ მავალს უკან არ მიჰყვე, ტალახი არ მისხო“. ზრდილ კაცს უნდა შეეძლოს აგრეთვე „ტანსა და ფეხსა გაწყობა“.

არჩილი ასე დეტალურად იმიტომ ჩერდება ადამიანის ქცევის ყველა ფორმაზე, რომ „ბევრი კაცი იმიზეზებს, არა მყონდა მომვლელიო“. საზოგადოებისათვის, განსაკუთრებით ახალგაზრდობისათვის დარიგება, ზნეთა სწავლება აუცილებელია, თორემ „უთუოდ მთხრებელში შთავარდეს, ვინ უაღვიროდ რბოდისა“. თანამემამულეთა ზნეობის მართებული გზით წარმართვა არჩილს დიდ მოქალაქეობრივ მოვალეობად მიაჩნია; ამასთანავე იგი იმდენად ფხიზელი და პრინციპულია თანამედროვეთა მანკიერი მხარეების შემჩნევასა და გამოაშკარავებაში, რომ უყურადღებოდ არ ტოვებს არც ერთ თითქოსდა უმნიშვნელო დეტალსაც კი. ბოლოს უხერხულობასაც კი გრძნობს არჩილი ამდენი ნაკლის აღნიშვნის გამო და მობოდიშებით ამბობს:

თავსა ჩემსა ეწვრთნი უფრორე, ბოროტად ვხედავ გან ერსა.

არჩილმა თავის მრავალმხრივ საყურადღებო შემოქმედებაში განსაკუთრებული სიმახვილითა და სიღრმით დააყენა ადამიანის ცხოვრებასთან, სინამდვილესთან დამოკიდებულების პრობლემა. აღნიშნულ პრობლემაზე მსჯელობას ვხვდებით სხვადასხვა ნაწარმოებში, მაგრამ მთელი სისრულით ის წამოჭრილია პოემაში „გაბაასება კაცისა და სოფლისა“. ამ ზოგადი, საკაცობრიო პრობლემის გადაწყვეტისათვის არჩილმა სრულიად მართებულად აირჩია „გაბაასების“ ჟანრი, რადგანაც „გაბაასებაში“ მოპაექრეთა დაპირისპირებით მოვლენა უფრო ღრმად, ყოველმხრივ და მრავალფე-

როვნად განიხილება. „გაბაასებაში“ მსჯელობის საგანი ხდება თვით სინამდვილის ცხოვრებისეული წინააღმდეგობები. საგულისხმოა, რომ ამ წინააღმდეგობებს შინაგანი გამართლება, საერთო საფუძველი აქვთ. რადგან თვით ცხოვრება სინამდვილე ერთ მთლიანობას წარმოადგენს თავისი მრავალფეროვანი და ურთიერთსაწინააღმდეგო ფორმათა მიუხედავად. არჩილი ერთგვარად ჩასწვდა ცხოვრების დიალექტიკურ განვითარებას, ყოველი მოვლენა განიხილა ურთიერთ საწინააღმდეგო კუთხიო, საპირისპირო თვალსაზრისითა და პოზიციებიდან.

მთავარი ბრალდება, რომელსაც ადამიანი სოფელს უყენებს, არის უსამართლობა, უკუღმართობა. ადამიანთა კეთილმდგომარეობა წარმავალია, მატერიალური დოვლათი საზოგადოების წევრთა შორის სამართლიანად არ ნაწილდება:

ზოგს აძლენს მისცემ, სოფელო, რიცხესა არ შეაგებინებ,
ზოგი სიუშილით მომყმარი გყავს, ნაცუნელს მოაქებნიებ;
მრავალთა სახლს არ აღირსებ, ერტს ცამდის ააგებინებ,
ძველს თავადს ღაღანიძესა ქვეშ კილობს დააგებინებ.

მით უფრო გულსატკენია ის ფაქტი, რომ ბევრი სრულიად დაუმსახურებლად, მზამზარეულად, ყოველგვარი შრომის გარეშე აღწევს მატერიალურ უზრუნველყოფას: ფუფუნებაში იმყოფებიან ისე, რომ არც იციან და არც კითხულობენ, თუ რა განაპირობებს მათ ფუფუნებას. მეორე უკიდურესობას წარმოადგენენ ღარიბები, რომლებიც დღენიადგ ჯაფასა და გაჭირვებაში არიან: „ვინ ღარიბობს, არ იღირსებ მოსვენებით თავს დებასა“. არჩილი აღნიშნავს ადამიანის სიხარბეს, გაუმაძღრობას, მაგრამ ადამიანი ამ თვისებაში თვით სოფელს ადანაშაულებს, რადგანაც ეს უკანასკნელი განაპირობებს ადამიანის ბუნებას, მის ხასიათს:

თუ მდიდარ მყოფ, კიდეე უფროს დიდებასა მომანდომებ,
როს შემომყარი დიდს ლაშქარსა, თავსა დიად მომაწონებ,
მერმე ერტს სხვას წამომკიდებ, მომრევ, იმას დამამონებ,
გგონია, რომ შენს სიმუხთლეს ვერ ვხედვიდეთ, ამას ჰგონებ.

ადამიანის კეთილდღეობა, ბედნიერება დროებითია, წარმავალი და სოფელზე დანდობა თავის მოტყუებაა. სინამდვილის ასე-

თა აღქმა განაპირობებს არჩილის პენიშისტურ განწყობილებას. პოეტი სასოწარკვეთამდე მიჰყავს სოფლის წარმავლობას:

გზელაოთა, ჟამნი ყოველნი დღითი-ღღე ვით იცვლებიან,
ვინ იპყებს, ვინმე იხარებს, მეფენიც გარდიცვლებიან,
ამ საწუთროსა დღისაგან სხვის დღისად მიიცილებიან,
სრულ ყოვლთა წესდა სიმრავლე ერთ დიდ ღღედ შეიცვლებიან.

საერთო განწყობილებით, სინამდვილის გარკვეული თვალსაზრისით შემეცნებითა და გააზრებით ეს სტროფი ეხმაურება ბარათაშვილის სტრიქონებს:

თვითონ მეფენიც უძლეველნი, რომელთ უმაღლეს
ამა სოფლადა აღარ არის სხვა რამ ღიდება,
შფოთვენ და ღრტვინვენ, და იტყვიან: „როდის იქნება,
ის სამეფოცა ჩვენი იყოს“, და აღიძვრიან
იმავ მიწისთვის, რაც ღღეს თუ ზვალ თვითვე არიან...”

ასევე ბარათაშვილის სტრიქონები:

ვინ არის იგი, ვისთვის გული ერთხელ აღევსოს,
და რაც მიეღოს ერთხელ ნატვრით, ისი ეკმაროს.

თითქოს ერთგვარი გამოძახილია არჩილის სიტყვებისა:

ვინ უძლებობა შეიტკბოს, მას ნივთი არა ეყოს რა;
სრულ ტახტად ჰქონდეს ქვეყანა, არცა ის ართუ ეყოს რა.
კაცს მსგავსსა ჯოჯოხეთისას რა მორჩეს, ან რა ეყოს რა?

არჩილის გაგებით ყოველივე წარმავალია, სინამდვილის მკაცრი და საოცარი ლოგიკა ამსხვრევს ადამიანის აღმაფრენას, ილუზიად აქცევს დიდ მისწრაფებებს; თვით ყოვლისშემძლე მეფენიც აზარაობად იქცევიან ცხოვრების სასტიკ დინებაში. სინამდვილის ასეთი კუთხით დანახვა არჩილს აახლოვებს რომანტიკოსთა მსოფლმხედველობასთან. ამ უკანასკნელთა გარკვეული განწყობილებები, შემოქმედების მოტივები სათავეს არჩილის პოეზიაში პოულობს. მხოლოდ რომანტიკოსთაგან განსხვავებით აღნიშნული პრობლემა არჩილს ნაწილობრივ რელიგიურ ასპექტში აქვს გადაწყვეტილი. ღრმად მორწმუნე პოეტის თვალსაზრისით ამქვეყნიური ბედნიერება მოჩვენებითია, აზარებალურია. ჭეშმარიტი და მუდმივი ბედნიერება საიქიოსაა. ადამიანისათვის ღმერთმა შექმნა სამოთხე და იქ

პპოვეებს ის შვებას. თუ ადამიანი იხელმძღვანელებს რელიგიური პრინციპებით, მაშინ სამოთხის კარი მისთვის ღიაა:

სამოთხე დასხა ედემსა კაცთა ენითა უთქმელი,
ეგზომ ტურფა და სამდომი, ვერცალა მე ვარ სრულ მჭნელი,
მენ გაღუფუნა შვებითა, არ იყო ურევით სულთქმელი;
თუ მორჩილ იყო იმისი, ვინ იყო შენი დამნთქმელი.

არჩილი უკიდურესობამდე როდი ავითარებს რელიგიურ პრინციპებს, ასკეტობამდე როდი მიდის. ის უაღრესად რეალისტურად უყურებს სინამდვილეს. მას ესმის ადამიანის ჭანსალი, ბუნებრივი მოთხოვნილებები და რელიგიურად გამოკვეთს ამ მოთხოვნილებებს, მართალია, საშუალო საუკუნის მოქალაქის ცნობიერებაში რელიგიურ რწმენას გარკვეული ადგილი უჭირავს, მაგრამ ეს როდი თრგუნავს მასში ცხოვრებისეულ გრძნობებს. არჩილს კარგად აქვს გამოვლენილი მის თანამედროვეთა გულწრფელი სურვილი: მოიპოვონ სასუფეველი არა ცხოვრებისაგან ხელის აღების ხარჯზე, არამედ სარწმუნოებრივი პრინციპების ამქვეყნიურ ბედნიერებასთან შეფარდებით:

მინდა ყოველი სიკეთით, ყოფა სიმდიდრით, სოფელო,
სახელით განელა შენ მიერ, ცრუ ხანის წამ საყოფელო,
ზეცის ქალაქსა მკვიდრ ყოფა, მის წილად არ სამყოფელო,
არამედ შენვე მაძლუნებ, ტბილამდე შემომყეფელო.

მიუხედავად ასეთი მიზანსწრაფვისა, მიუხედავად იმისა, რომ ამქვეყნიური ბედნიერება თითქოს პირობითი და წარმავალია, არჩილი სინამდვილესთან დამოკიდებულების საკითხს მაინც ოპტიმისტურად წყვეტს. არჩილის მსოფლმხედველობაში პესიმისტური საწყისები ადგილს უთმობს ქმედით პრინციპებს. ადამიანის მოვალეობაა არა ნიჰილისტური, პასიური და მოწუწუნე დამოკიდებულება ცხოვრებისადმი, არამედ მოქმედება, მოღვაწეობა:

მოღაწება სჯობს სულისა უღებობითა გდებასა,
რა ძალუც უქმად ყოფასა, კაცობის სულ დაღებასა,
უსარგებლოსა ტირილსა, მოთქმასა ან გოდებასა.

კაცობრიობის მამოძრავებლად არჩილს აქტიური იმპულსები მიაჩნია, ადამიანის ერთადერთ დანიშნულებას ის ხედავს შემოქმე-

დებით მოღვაწეობაში. ადამიანი მთელი არსებით უნდა ჩაერთოს ცხოვრების დუღილში და ხელი შეუწყოს კაცობრიობის წინსვლას. ამ ზოგადკაცობრიული პრობლემის — ადამიანის ცხოვრებასთან დამოკიდებულებისა და დანიშნულების — ასე პროგრესულად, მებრძოლი, ოპტიმისტური გადაწყვეტილებით არჩილი წინამორბედი ბარათაშვილისა. არჩილი, ისე როგორც შემდეგში ნ. ბარათაშვილი, რეალისტურად წყვეტს ამ ქვეყანასთან დამოკიდებულების საკითხს. ადამიანმა უნდა გამოიჩინოს ინიციატივა, ჩაერიოს ამსოფლიურ საქმიანობაში და სოფლის დოვლათი თავის სასარგებლოდ გამოიყენოს: „რადგან ჩვენია სოფელი, მაშ, გვიხამს კარგა ხმარება“. ადამიანი სრულიად გულწრფელად აღიარებს თავის ჭანსალ, ბუნებრივ მოთხოვნილებას სოფლისადმი:

სოფლო, კიდევ გიზრახავ, არც გაგვეძლება უშენოთ,
არას ვარგევართ შენ არ გვეყვ, ვით სახლის ხე-ტყე უშენოთ.

ამავე აზრს ავითარებს არჩილი ნაწარმოებში „ლექსნი ასდაათნი“:

სოფელს ვაგინებ, მაგრა მე მიყვარს და ვერ ვეხსნებია.

არჩილი დამაჯერებლად ქადაგებს ადამიანის სოფლისადმი, სიცოცხლისადმი ტრფიალს. ადამიანი არ იზიარებს სოფლის რჩევას, რომ მას არაფერი არ ღარჩება, რომ თვით მისი სიცოცხლეც ამ ქვეყნად დროებითია:

საწუთროვ, დაგიენია: „ერუ ვარ და არ შეგრჩებო;
შენ გაქვსო, ვისცა არ ჰქონდეს, მიეც, ნუ ეურჩებო.

ამის საწინააღმდეგოდ აყალიბებს ადამიანის უაღრესად პრაქტიკულ ამოცანებს:

რაც მიზონია, სხვას მიეცე, უმისოდ რით დავრჩებო.

რაცა მაქვს, ერთპირ გავფანტო სალარო, ჩემი ჭონება,
მე ვინა მომცემს, პატრონო, ამას გაავლე გონება?!

აქ უკვე გამოვლენილია ადამიანის ვიწრო ბუნება, პრაქტიკული მიზანსწრაფვა. არჩილი წარმოგვიდგენს, თუ როგორია ადამიანი შეზღუდული ყოფითი ინტერესებით:

რა ექნა, სოფლო, შეილება მყავს, მიყვარს, მებრალეხისა,
მინდა დაუგდო მრავალი სალარო-საუნჯებისა,
მე ძლივ შევეკრიბე, დაობლდნენ, ამათ სად ეშოვებისა?
მოვეკდე, ეს მინდა, მით მიყონ წესები რამ სულებისა.

ეს ერთგვარი მობოლიშებაა იმის გამო, რომ ადამიანის ქცევას განსაზღვრავს მრავალი ფაქტორი. ის თითქმის იძულებულია, ერთგვარი ხარკი გაილოს ოჯახის, შვილების წინაშე, რის გამოც უხდება საჭირო პრაქტიკული ნაბიჯების გადადგმა. სოფელიც შემრიგებლურ პოზიციაზე დგება, არც ის მოითხოვს ხელის აღებას ამქვეყნიურ ბედნიერებაზე:

ნუ გეშინიათ, არ გიშლით, სოფელი ნურვის გინდაო,
ოლი და შვილი, მამული, ძმა, სახლიცაი გინ დაო,
აბრამსაც ყონდა და პქონდა, ღვთის სიტყვას მოისმენდაო,
თორემ უმისოს საქმესა რასაც იქ ღანინდაო.

ეს სტრიქონები საყურადღებოა იმ მხრივაც, რომ, არჩილის აზრით, ქრისტიანობა როდი უგულებელყოფს ადამიანის ამქვეყნიურ ინტერესებს, როდი მოითხოვს ცხოვრებისაგან განდგომას და სასიცოცხლო მოთხოვნილებებისაგან ხელის აღებას.

ამრიგად, კაცისა და სოფლის გაბაასებაში არჩილმა დასვა ადამიანის ცხოვრებასთან დამოკიდებულებისა და ადამიანის დანიშნულების საკითხი, განავითარა მებრძოლი ოპტიმისტური იდეა. თუმცა არჩილისეულ კონცეფციას სარწმუნოებრივი ელფერი გადაკრავს, მისი არგუმენტაცია რიგ შემთხვევაში უკიდურეს პრაქტიციზმამდე დადის, მაგრამ მთავარი მაინც ის არის, რომ არჩილი ცხოვრების, სინამდვილისეულ მოვლენებს სკვრეტს ჯანსაღი, რეალური პოზიციებიდან და ადამიანის მოწოდებას ხედავს სოფელთან უშუალო კავშირსა და შემოქმედებით საქმიანობაში.

არჩილის მდიდარი ლიტერატურული მემკვიდრეობიდან შედარებით მკრთალად გამოიყენება სატრფიალო ლირიკა. როგორც პროფ. ალ. ბარამიძე აღნიშნავს, არჩილის „სამიჯნურონი“ თეიმურაზის „მაჯამას“ ძირეული მოტივების უბრალო გადამღერებას წარმოადგენს როგორც თემატიკის, ისე ფორმალური დამუშავების მხრივ¹. „სამიჯნურონი“ არჩილს დაუწერია ჟამსა მოხუცებულობისასა ასტრახანში, რის გამოც ჩივის: „ვერ ვბურთაობ, ვერ ვნადირობ, ველარ ვლხინობ ვით უწინა“. ამით აიხსნება. რომ „სამიჯნურონში“ არ არის გადმოცემული მოტრფიალე ჭაბუკის უშუალო,

¹ ალ. ბარამიძე, ნარკვევები ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, 1940 წ., ტ. II, გვ. ?

ხალასი გრძნობა, მიჯნურთა დამახასიათებელი თავდავიწყება და აღმადგენა. ეს ნაწარმოები უფრო გონების ზეგავლენით შექმნილი თხზულებაა. არჩილისეული მიჯნურიც უფრო ზოგადი და განყენებულია, ლექსიკაც ნაწილობრივ რუსთველური და ნაწილობრივ თეიმურაზისეულია. ტრფობით ნაპერწყალი უფრო ღვივის არჩილის ანბანთქებებში, განსაკუთრებით ლექსში „ა სულ ასულა“.

ა სულ ასულა, მკვრეტნი დასულა,
ესე ვინაა ჩემი ასულა?
ბროლ მინა რევით, მზისა მორევით,
თვალნი მორევით, მელნისა სულა.

არჩილი თავის განცდებს თითქოს რეალისტურ ელფერს აძლევს. ერთგვარად ეროტიკულად ჟღერს მისი სტრიქონები:

ჰე, ხმობენ ტყილად შენად საძილად,
ებან-ქნარითა, წინწილ-ნობითა.

სინამდვილეში ეს არის მისტიკური ტრფიალი. არჩილი გამოხატავს ღვთაებისადმი წვდომას და არა კონკრეტული ქალისადმი გამიჯნულებას. ასეთი რელიგიური განწყობილებებით არის გამსჭვალული საერთოდ არჩილის ანბანთქებები. როგორც აკად. კ. კეკელიძე აღნიშნავს, არჩილს აქვს ტიპიური „საეკლესიო იამბიკოებიც, მათი დამახასიათებელი თვისებებით“¹.

სპარსული მწერლობის წინააღმდეგ მებრძოლ არჩილს მაინც გარკვეული ხარკი გაუღია ამავე მწერლობის წინაშე. მას დიდის გულმოდგინებით გაუღექსავს „ვისრამიანი“. პროფესორ ალ. ბარამიძის გამოკვლევით: „არჩილი ტექსტს სიტყვა-სიტყვით არ ლექსავს. ზოგ შემთხვევაში ტექსტს ჰკვეცს, ზოგ შემთხვევაში კი ახალი დეტალებითაც ავრცელებს, ცალკეული ადგილების თავისებურ ინტერპრეტაციას იძლევა. ზოგ შემთხვევაში ებრძვის და ეკამათება ძეგლის იდეურ მხარეს. ერთი სიტყვით, გაშლექსავი თავისუფლად და თავისებურად ამუშავებს მასალას, ოღონდ საერთოდ არ შორდება დედნის შინაარსულ მონაცემებს, არ არღვევს სიუჟეტურ წყობას და თანმიმდევრულად მიჰყვება ამბის განვითარებას“².

¹ კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. II, 1968 წ., გვ. 590.

² ა. ბარამიძე, ნარკვევები ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, ტ. II, გვ. 191, 1940 წ.

რამდენადაც მნიშვნელოვანია არჩილის შემოქმედება ღრმა აზროვნებით, ცხოვრების რთული, მრავალფეროვანი და საჭირობო-ტო საკითხების გარკვევით, მრავალი აქტუალური პრობლემის წამოჭრით და პროგრესულად გადაწყვეტით, მოწინავე შეხედულებებისა და თვალსაზრისის ჩამოყალიბებით, იმდენად შედარებით მკრთალია მისი ქმნილებების მხატვრული მხარე. თუმცა ავტორი ბეჯითად აცხადებს: „სიტყვა ნაგრები არ მითქვამს, მაშა“, მის სტრიქონებს მაინც აკლია მომაჯადოებელი ძალა, სიმსუბუქე და სინარნარე, სისადავე, და მომხიბლაობა, დამატყვევებელი ჟღერადობა. აღორძინების ხანის პოეტთა შორის არჩილი უდაოდ გამოირჩევა ღრმა აზროვნებითა და ბრძნული ანალიტიკური გონებით, მაგრამ მხატვრული ოსტატობის მხრივ შედარებით მკრთალად გამოიყურება. მიუხედავად არჩილის მიერ შექმნილი პოეტური სახეების ერთფეროვნებისა და წიგნურობისა, აქა-იქ მის შემოქმედებაში მაინც გაიელვებენ ორიგინალური, ემოციური სახეები. მაგალითად, დავით სოსლანის სიკვდილის გამო გამოწვეული მწუხარების აღწერისას არჩილი თამარს არ ახსენებს, მაგრამ ამბობს: „ძაძამ შიგნით მოიქცია ტანი ბროლი, მარმარისი“ (გაბ. თ. დ. რ. 908) და მკითხველს თვალწინ წარმოუდგება შავით მოსილი მგლოვიარე მომხიბვლელი ქვრივი. ცოცხალი, ორიგინალური სახე აქვს არჩილს შექმნილი შემდეგ სტრიქონში: „თავს შეაყვარებს ყოვლს კაცსა, მოწყენილს, ნისლსა უდარსა“ (საქ. 86, 51).

ღრმა შთაბეჭდილების მომხდენია არჩილის მიერ ოსტატურად გამოყენებული განმეორებები:

ავის მქნელო, ავის მოქმელო, შენ უღირსო სულთქმისაო.

ასევე სოფლისადმი მიმართვა:

შენვე გვყვედრი, შენვე გვკიცხავ, შენვე გვმძღაერებ ვით ეგება?

ხე ხილისგან, ხილი ხისგან — ნათქვამია — იცნობება.

(გაბ. კ. და ს. 79)

თუ პირველ სტრიქონში სამჯერ მეორდება ერთი და იგივე სიტყვა, მეორეში ბევრათა ოთხგზის გამეორებით მიღებულია შესანიშნავი ალიტერაცია. ალიტერაციითა და ასონანსებით განსაკუთრებით მდიდარია არჩილის „მეფეთა საქებანი და სამხილებელნი“.

ვისი ვის ვისდა, რასა საქმისდა
ვიყავ და აწე საღ მივიბარე! (მეფეთა, 107)

რიგ შემთხვევაში არჩილი ალიტერაციისა და ასონანსის მთელ რიგს ქმნის:

აგ არაკი, აგარაკი, ვერ მოიგო სარას სწორად,
იგ ავია, იგავია, ვერვინ ითქვას, უთქვამსო რად. (მეფეთა, 29)

ალიტერაციისა და ნაწილობრივ გარითმვის მიზნით არჩილი ბარბარიზმსაც მიმართავს:

თვით პეტრე ცარი, ენახე რაც არი. (მეფეთა, 62—70)

პოეზიაში იშვიათია საალიტერაციო ბგერად ე-ს გამოყენება, ხოლო არჩილი ამ მხრივ ქმნის სასიამოვნო მელერ ტაეპს: „რად ვართ მიმდონი ჟამისა, ჟამიერს ჟამნივ დახსნიან“ (ლექსნი, 15, 110), ალიტერაციებს განსაკუთრებულად ხშირად მიმართავს ანბანთქებაში, მაგრამ იქ ისინი თვითმიზნური და ხელოვნურია.

სიტყვათა წარმოების თვალსაზრისით არჩილი არაიშვიათად იყენებს რუსთველურ ფორმებს:

ვინ ძმა იძმო, ან და ილო... (საქ., 76, 16)

სიცრუე შერთო, იძმო და ილო... (გაბ. კ. და ს. 65 სტ.)

ორიგინალური სახეები აქვს არჩილს რუსთაველისათვის ნიშანდობლივი ხერხის, ენთიადისის გამოყენებით. კერძოდ, ერთსა და იმავე თვისებას, მოვლენას გამოხატავს დადებითი და ნეგატიური ცნებებით. რუსთველური „პირ მსუქანი, არ პირხმელი“ ანალოგიურია:

მამილოცვიდეს, მასხმიდეს ქებასა, არ გინებასა. (გაბ. თ. და რ. 559)

რუსთველურია ერთი და იმავე ცნების სხვადასხვა სინონიმური სიტყვებით გამოხატვა: „უფრო არის, ვერ მოთვალოს სამოცხუთმან, ვერც სამასმან“ (საქ. 86, 8 სტ.), შთაბეჭდილების გასაძლიერებლად, ერთი მოვლენისადმი განსაკუთრებულად ხაზგასმის მიზნით იყენებს სინონიმებს: „ამ ხანშიგან ბაგრატ მეფე სომხითს მოკვდა, გარდიცვალა“.

რუსთველურია აგრეთვე სიტყვათა შემდეგი წარმოება:

ალექსანდრე მოცაბერდა.

შებმულ იყენენ, მო-ცა-ეკლათ, თუმც ეხმარა ხმალ-ხანჯალი.

ანდა: „ამოსწყდეს და და-ცა-ტყვევდეს, დარჩეს დამწვარ-დადაგუ-ლი“. სინონიმებს ზოგჯერ ქმნის ქართული და უცხოური სიტყვათა კომბინაციით: „არასფრით არათ გამაძღებ, ვარ ვით შიმშილით მომყარი“. სიტყვები: „უშენოდ ჩემი სიცოცხლე ნუ ექობ, ნუ გგონიაო“ (სამიჯ. 21 სტ.). „ვეფხისტყაოსნის“ სტრიქონებთან ქმნის ასოციაციას: „უშენოდ ჩემი სიცოცხლე, ვაჰმე რა ღიდად ძნელია“.

ასევე ასოციაციურად როსტევეანს გვაგონებს თეიმურაზის პაპის დახასიათება: „მშვიდი, მოწყალე, მდაბალი“.

ბრძოლების აღწერაშიც არჩილი რუსთაველის კეთილმოქმედ გავლენას განიცდის. ტარიელისებური შემართებითაა წარმოდგენილი თეიმურაზის მხნეობა:

პირველ შუბი მოვიქნივე, მერმე მიეჰყავ ხმალსა ხელი,
ხმალმოწდილი გავერივე, ვაქნეინე ომ-სახელი,
კვლაცა ლახტი დავამსხვრიე, ვინ ახლოს მყუა მონახელი,
სულ ლაშქარნი გაცაჰკვირდეს, თქვეს: „არისო ესე ხელი“.

ორიოდ სტრიქონით ახერხებს არჩილი პერსონაჟის მკაფიოდ გამო-სახვას. მაგალითად, ლუარსაბ მეფის პორტრეტი თუმცა ზოგადია, მაგრამ მეტად მიმზიდველი და დამარწმუნებელი:

ლუარსაბ მეფეს აღამის ერთი არ სჯობდა ნაყოფი,
თვალად და ტანად უცხო რამ, მართ მზისა გამოაყოფი,
უხეი, ზნე-სრული, მამაცი, ლახვრულე მტერთა ნაყოფი.

ასევე ღრმა შთაბეჭდილების მომხდენია ჩახრუხაული სტილით გამოძერწილი პეტრე პირველის მრავალმხრივ მიმზიდველი სახე:

გონიერი, მეცნიერი, ბედნიერი, კადნიერი,
მშვენიერი, ნივთიერი, არ-მცბიერი, სახნიერი,
მჭონიერი, ცნობიერი, მძნობიერი, მგრძნობიერი.
ამდონ ერის, ამ-ქვეყნიერი,
მონებრი არის გამგონიერი.

კონტრასტულ ფერებში, მაგრამ დამაჭერებლად და რელიეფურად აქვს წარმოდგენილი საქართველოს არაერთგზის ამოხრებელი, აღმოსავლელი დესპოტი შაჰ აბასი:

პირცეხლიანი, უწყალო, ვეშაპი განძივებული,
მრავალჯერ გამარჯვებული, მტერზედან ალაღებული,
მომსერელი, ამოწყვეტელი, დამწველი ცეცხლ-მოღებული.

არსებითის დაქვრით, ძირითადი ნიშნების ჩამოყალიბებით, არჩილი რამდენიმე სიტყვით ქმნის ისტორიულ პირთა მხატვრულ სახეებს და მკითხველზე ახდენს ღრმა ემოციურ ზემოქმედებას. ასევე ღრმა შთაბეჭდილების მომხდენია გაზაფხულის აღწერა, რომელიც მოწმობს პოეტის მიერ ბუნების უშუალო და ღრმა განცდას:

მაისი დადგის — ტურფა თვე, ვარდი აყვავდის ბაღებსა,
ველნი ყვავილით შეიმკვის, ჰგვანდის წითლითა ნაღებსა,
ბელბულთა ყვფა ისმოდის, ვერ ვსპერავდით სულდანაღებსა.

(გაბ. თ. დარ. 326)

მკითხველის წინ იშლება თვალწარმატაბი სურათი ალაღებული ბუნების სიმშვენიერისა, რომელიც ხალისიან განწყობილებას უქმნის ადამიანს: „მე ვინ მნახავდის იმ დროს ულხინოდ, სუფრა ნაღებსა“.

არჩილი ქმნის საკუთარ ორიგინალურ ტროპებს, აყალიბებს პერსონაჟთა გამოკვეთილ სახეებს, იძლევა ბუნების მშვენიერ სურათებს. მისი თხზულებები მკითხველში იწვევს გარკვეულ ესთეტიკურ ტკბობას.

არჩილის სტილის ერთ-ერთი დამახასიათებელი მხარე ვლინდება მკითხველის დაინტერესების თავისებურ ხერხში. პოეტი თხრობას ისე ავითარებს, რომ თავიდანვე მიანიშნებს მკითხველს იმაზე, თუ როგორ წარიმართება მოქმედება. მკითხველს თხრობის დასაწყისში უღვიძებს ინტერესს და მოუწოდებს, მოუსმინოს. მკითხველიაღმე ასეთი მიმართვით ჯერ ერთი უშუალო კონტაქტს აწყარებს მასთან და მეორეც — უმახვილებს ყურადღებას, უღვივებს ინტერესს.

ოტა მაცალე, გიამბობ, მოსელას ვით დაინანებდა.

ანდა:

მოგახსენებ ამ ამბავთა, ყერი უგდე შენ მოსმენად!

ბოლოს გიამბობ თუ ღვთისას საქმეს იქს როგორ საწყენსა.

მთქმელთა და გამგონთ ორთავე სანაღლოს ცრემლთა სადენსა.

არჩილი ზოგჯერ გარკვევით არ წარმოგვიდგენს ფინალს, მაგრამ იძლევა ერთგვარ მინიშნებას და ამით მკითხველს კიდევ უფრო მეტად აინტერესებს.

აწ ნახე სოფლის სიმუხთლე, ჩემზედა კვლა-და-კვლაცები.

თეიმურაზი საუბრობს არა სიყმაწვილეში თავის ბედნიერ ყოფაზე, იქვე დასძენს თუ რა სიმწარე განიცადა მოხუცებულობის ჟამს. მკითხველი უკვე დაინტერესებულია, თუ როგორ და რატომ მოხდა ასეთი რადიკალური ცვლილება მეფის ცხოვრებაში:

მაგრამ სოფელი მიპირებს ჩემთ სისხლთ მსმელთ ზედ მოშვებას.

ეს სრულიად მოულოდნელი ფრაზაა იმ სიტუაციაში, რადგანაც მოცემულ შემთხვევაში თეიმურაზი ყვება თავისი ბედნიერი ახალგაზრდობის წლების შესახებ და უცბად დისონანსად ჟღერს ციტირებული ფრაზა, ასეთი კონტრასტული ასოციაცია განსაკუთრებით აფხიზლებს და იზიდავს მკითხველს.

თხრობის თავისებური ხერხია ჩაქსოვილი აგრეთვე სათაურებში. არჩილის პოემის ქვეთავების სათაურები წარმოადგენენ ერთგვარ თეზისს, რომელშიაც კონცენტრირებულია დედა აზრი იმ თავისა, რომელსაც იგი აქვს წამძღვარებული. მკითხველი უკვე სათაურშივე გებულობს ამბის შინაარსს, მის ფინალს. ამდენად მკითხველს აინტერესებს არა ის, თუ რა მოხდა, არამედ როგორ განვითარდა თხრობა, რა თანმიმდევრობა და როგორი ლოგიკური დინამიკაა წარმოდგენილი. ასე მაგალითად, ერთ-ერთი მონაკვეთი შემდეგნაირადაა დასათაურებული: „ანბავი საზარელი და სატყმელად საძნელო, და სასმენლად საძაგელი, მეორეს კაენისა და ლამექის შვიდგზის გამოვრდომილის კონსტანტინესი, რომელმან ესე-ვითარი განზრახვა გულს იღვა და მოკლა ღეთისმოყვარე ხელმწიფე-მამა ალექსანდრე და ძმა თავისი გიორგი. უყურეთ მანქანებასა ბელიარისასა“. ფაქტიურად აქ ჩამოყალიბებულია მთელი თავის შინაარსი. შთაბეჭდილებას ქმნის არა მოულოდნელობის ეფექტი, არამედ ამბის განვითარების ხორცშესხმა, მოქმედებათა მოტივირება და ურთიერთ კავშირი. არჩილი თავიდანვე აცნობს მკითხველს მოვლენათა შედეგს, დაინტერესებას იწვევს ამბის დინამიკა და რეალიზაცია.

არჩილ ბაგრატიონს განსაკუთრებული და თავისთავადი ადგილი უკავია ქართული მწერლობის ისტორიაში. არჩილის ნააზრევმა და ფართო მასშტაბის საზოგადოებრივ-პრაქტიკულმა მოღვაწეობამ სათავე დაუდო განმანათლებლობის დამკვიდრებასა და განვითარებას საქართველოში. არჩილი სულხან-საბა ორბელიანთან ერთად

ერთ-ერთი პიონერთაგანია, რომელიც იღვწოდა ჩვენი ქვეყნის ევროპულ ცივილიზაციასთან ზიარებისათვის. არჩილმა მის თანამოღვაწეებთან ერთად მჭიდრო კავშირი დაამყარა რუსეთის მოწინავე ინტელიგენციასთან და დიდად შეუწყო ხელი ჩვენი ქვეყნის რუს ხალხთან, მის კულტურასთან დაახლოებას.

გეორგიევსკის ტრაქტატის საიუბილეო დღეებში საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს, რომ ქართველი და რუსი ხალხის დაახლოების ერთ-ერთი თავკაცი, დიდი ინიციატორი და ფუძის ჩამყრელი სწორედ არჩილ ბაგრატიონი იყო, რომლის ენერგიული მოღვაწეობის შედეგად ქართველმა ხალხმა შეისისხლბორცა რუსეთის დიდი სულიერი კულტურა და მოამზადა მყარი ნიადაგი გეორგიევსკის ტრაქტატის შესაქმნელად, რომელიც წარმოადგენს სანიმუშო ისტორიულ დოკუმენტს, რომელშიაც გამოვლენილია დიდი და მცირერიცხოვანი ერების ურთიერთმეგობრული კავშირი მცირე ერის ღირსებისა და შეუვალობის სრული დაცვით.

ს ა რ ო ზ ე ბ ი

ამაგდარი მამა-შვილი	3
მოსკოვის იმედით	32
სიტყვა ნაზრები არ მითქვამს	80
თეიმურაზ I და გიორგი სააკაძე	102